
namn og nemne

Tidsskrift for
norsk
namnegransking

UTGJEVE AV NORSK NAMNELAG

REDAKTØRAR:

VIDAR HASLUM, OLE-JØRGEN JOHANNESSEN,
GUDLAUG NEDRELID OG AUD-KIRSTI PEDERSEN

ÅRGANG 30 – 2013

NORSK NAMNELAG, BERGEN

namn og nemne

Tidsskrift for
norsk
namnegransking

UTGJEVE AV NORSK NAMNELAG
REDAKTØRAR:
VIDAR HASLUM, OLE-JØRGEN JOHANNESSEN,
GUDLAUG NEDRELID OG AUD-KIRSTI PEDERSEN

ÅRGANG 30 – 2013

NORSK NAMNELAG, BERGEN

Redaksjon:

Vidar Haslum, Universitetet i Stavanger,
Ole-Jørgen Johannessen, Universitetet i Bergen,
Gudlaug Nedreid, Universitetet i Agder
Aud-Kirsti Pedersen, Kartverket.

Manuskript og bøker til melding:

Gudlaug Nedreid, Universitetet i Agder,
Serviceboks 422, 4604 Kristiansand.
gudlaug.nedreid@uia.no

Abonnement gjennom Norsk namnelag,
UIB, LLE, Postboks 7805, N-5020 Bergen.

Årsabonnement for 2013 kr. 200,-
Bankkonto 6501.41.08704

Abonnementet gjeld til det blir sagt opp skriftleg.
«Namn og Nemne» vert utgjeve av Norsk namnelag.
Utgjeve i 2013.

Artiklane i Namn og Nemne kan etter ei bindingstid
på to år leggjast ut på heimesida til Norsk namnelag.
Eventuell reservasjon må meldast til redaksjonen.

Trykt med støtte frå Noregs forskingsråd.

© Den enkelte forfattaren
ISSN 0800-4684

Førtrykk: Sats Montasje Design AS, Bergen
Grafisk produksjon: John Grieg AS, Bergen

Innhald

Kolbjørn Aune: Ola Stemshaug (1936–2013)	7
Tom Schmidt: <i>Bøle, Bøler</i> og <i>–bøl(e)</i> i norske gårdsnavn	13
Harald Bjorvand: Herredsnavnet <i>Råde</i> og en norrøn veksling ó : á	49
Åse Wetås: Subkategorisering av klassen proprium	61
Line Lysaker Heinesen: Navn fra Hauketo	79
Tor Erik Jenstad: Frå ryphøa til shit creek. Ordspel på stadnamn	93
Jan Ragnar Hagland: Skipsýsla	99
Eldar Heide: <i>j Giardeyiar geima.</i> Eit hamnenamn i <i>Halfs saga</i> – med nogo attåt	105
Bokmeldingar	111
Tilsend litteratur	121
Medarbeidarar i årgang 30	123

Forkortingar

AB	= Aslak Bolts Jordebok. Utg. ved J. G. Jørgensen. Oslo 1997
ANF	= Arkiv för nordisk filologi
APhS	= Acta philologica Scandinavica
BK	= Björgynjar kálfskinn. Udg. P. A. Munch. Christiania MDCCCXLIII
da.	= dansk
BMO	= Bokmålsordboka. B. Wangensteen (red.). Oslo 2005
bm.	= bokmål
DGP	= Danmarks gamle Personnavne. I (1–2)–II (1–2). København 1936–1964
DN	= Diplomatarium Norvegicum. I–. Christiania/Kristiania/Oslo 1847–
DS	= Danmarks Stednavne. I–. København 1922–
fi.	= finsk
frank.	= frankisk
fær.	= færøysk
gda.	= gammaldansk
geng.	= gammalengelsk
germ.	= germansk
gfr.	= gammalfransk
gfri.	= gammalfrisisk
ghty.	= gammalhøgtysk
gind.	= gammalindisk
gir.	= gammalirsk
glty.	= gammallågtysk
gno.	= gammalnorsk
gnord.	= gammalnordisk
got.	= gotisk
gprov.	= gammalprovençalsk
gr.	= gresk
gsv.	= gammalsvensk
gæl.	= gælisk
HT	= Historisk Tidsskrift (norsk)
ie.	= indoeuropeisk
isl.	= islandsk
KLNM	= Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. 1–22. Oslo 1956–78
lat.	= latin
lett.	= lettisk
mly.	= mellomlågtysk
MM	= Maal og Minne
mdl.	= mellomnederlandsk
NE	= O. Rygh: Norske Elvenavne. Kristiania 1904
NEL	= O. Veka: Norsk etternamnsleksikon. Oslo 2000
NG	= O. Rygh m.fl.: Norske Gaardnavne. 1–19. Kristiania/Oslo 1897–1936.
nl.	= nederlandsk
NLR	= Norske lensrekneskapsbøker 1548–1567. I–VI. Oslo 1937–39
NLT	= Norsk Lingvistisk Tidsskrift
NN	= Namn og Nemne
nn.	= nynorsk

no.	= norsk
NO	= Norsk ordbok. 1–. Oslo 1966–.
NO Aasen	= I. Aasen: Norsk Ordbog med dansk forklaring. Christiania 1873
NoB	= Namn og bygd
NPL	= K. Kruken og O. Stemshaug: Norsk personnamnleksikon. 3. utg. ved K. Kruken. Oslo 2013
NRJ	= Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede. Udg. ... ved H. J. Huitfeldt-Kaas og O. A. Johnsen. I–V. Christiania/Oslo 1887–1966/83
NRO	= Norsk Riksmålsordbok. I–VI. Oslo 1937– 1995
NS	= O. T. Beito: Norske sæternamn. Oslo 1949
NSL	= J. Sandnes og O. Stemshaug (red.): Norsk stadnamnleksikon. 4. utg. Oslo 1997
NYN	= Nynorskordboka. M. Hovdenak m. fl. (red.). Oslo 2006
OE	= Olav Engelbrektssøns jordebog. ... Udg. ... ved Chr. Brinchmann og J. Agerholt. Oslo 1926
RB	= Biskop Eysteins Jordebog (Den røde Bog). Fortegnelse over det geistlige Gods i Oslo Bispedømme omkring Aar 1400. ... udg. ved H. J. Huitfeldt. Christiania 1879
SAS	= Studia anthroponymica Scandinavica
seinlat.	= seinlatin
st.	= stamme, stomm
SvLm	= Svenska landsmål och svenskt folkliv
TR	= Trondhjems Reformats 1589. Norske kyrkjelege jordebøker etter reformasjonen. 2.1–104. Utg. ... A-M. Hamre. Oslo 1983
ØK	= Økonomisk kartverk

Uttale

Uttalen er attgjeven i fonemisk transkripsjon, mellom skråstrekar. IPA-symbol er nytta.

Forklaring av nokre symbol:

/l/	= tonem 1 (i nontonemiske målføre: hovudtrykk)
/ll/	= tonem 2
/,/	= bitrykk

Ola Stemshaug (1936–2013)

Av Kolbjørn Aune

Han Ola Stemshaug var ein intelligent student, ein av dei beste, sa Per Hovda ein gong eg var innom kontoret hans på Blindern. Det var raust sagt av ein som ikkje var altfor slepphendt med ros og godord. Men Hovda hadde rett. Ola Stemshaug var ein evnerik kar, godt rusta for det solide arbeidet han kom til å gjera innafor namnegransking og dialektologi.

Ola Stemshaug var fødd aurgjelding. Det vil seie at han kom frå Aure på Nordmøre. Eller Aurgjeldet som det heitte frå gammalt. Der voks han opp i Guristua på Stemshaug og i eit allsidig livsmiljø der folk flest henta levemåten frå jorda og sjøen. Ein fot i båten, den andre i slåtteteigen. Det er ingen dårleg bakgrunn for ein namnegranskar. Livet i fjøra blant «kobbklys» og «fjørømark» var spennande, tykte gutungen Ola. Han kunne nok ha vorte ein habil zoolog. Samtidig var nordmørsmålet rikt på ord og former, som inspirerte til språklege funderingar. Som pensjonist vende han delvis tilbake til oppvekstmiljøet da han kjøpte småbruket Solbu (typisk bureisingsnamn) i Aure. Her treivst han godt i fiskebåten sin om somrane.

Som nykonfirmert drog Ola til Orkdal landsgymnas og gjekk norrønlina. Der fekk han godhug for gammalnorsken, men forelska seg enda meir i unge Marit frå Holtan i Orkdal. Dei vart seinare gift og fekk eit godt og varig ekteskap med tre born. Ola Stemshaug kunne vera ein hardhaus til tider, men mjukna i blikket når han snakka om Marit og ungane. Der avslørte han seg, fagmannen: Familien var no det likaste lell.

Etter gymnasen var Ola lærar eit par år. Så bar det til Oslo for å studere og ta embetseksamen med fagkretsen norsk og nordisk språk, historie og geografi. Hovudoppgåva bar tittelen «Stadnamn i Stemshaug» (1965) og bygde på ei djup-innsamling av namn frå heimbygda. Etter studieåra kom Stemshaug til Noregs lærarhøgskule i Trondheim som stipendiat i målføregransking. I stipendiattida studerte han målføra på Fosen. Både målførekunnskapen og det vide kontaktnettet han skaffa seg desse åra, fekk han mykje bruk for som namnegranskar.

Etter å ha flytta litt rundt, kjøpte Ola og Marit seg bustad på Singsaker i Trond-

heim. Per definisjon skulle han da ha vorte *fintrønder*, men sagt i spøk, så gale gjekk det ikkje. Den kjente filologen Ragnvald Iversen hadde budd i huset tidlegare. Så her hadde det lukta språkmanns blod lenge.

Ein av dei første namneartiklane Stemshaug publiserte var «Namn frå Hemnkjøltraktene», som stod i artikkelsamlinga *Namn i fjellet* (1968). Som ivrig friluftsmann var han godt kjent i området, og namnetolkingane er truverdige. Seinare skreiv han eit utal artiklar i norske og svenske fagtidsskrift. Meir populariserte (men likevel solide) artiklar vart ofte trykt i aviser, julehefte og lokalhistoriske årbøker. Ola var ikkje berre granskar, han var også ein ivrig folkeopplysningsmann, som heldt mange kåseri og foredrag i bygd og by.

Av fagartiklane hans om stadnamn vil eg litt urettvist berre omtala nokre få: Først dei mange artiklane han skreiv om namn med namneledda *Finn-* og *-finn* (*-en/-ane*). Den første stod i *Maal Minne* (1983) og bar tittelen *Finnset – vitnemål om samisk busetnad?* Mange meinte ukritisk at slike namn som regel inneheldt folkenemninga *finn* 'same' og at namna fortalde om tidlegare samisk busetnad også sør i landet. Stemshaug hevda at namna like gjerne kunne forklarast ut frå appellativet *finn* 'kvass kant, spiss topp'. Han tok likevel atterhald om at namna kunne ha «eit mangslunge opphav». Ein burde derfor vurdere tolkingsalternativa nøye.

Ein annan viktig artikkel retta velgrunna kritikk mot Magnus Olsens teori frå 1934 om «vegens namn», sjå *Ortnamn och samhälle. Hyllingsskrift till Lars Hellberg* (1997). Her viste han med mange døme at «Vegens namn» slik Olsen «definerer det [...] meir eller mindre er ein fiksjon. [...] Døma våre ovafor kunne tyde på at det er reint minimalt med namn som garantert er laga av folk som reiste over større avstandar.» (s. 263 f.). Eg deler synspunktet, men vi bør merke oss avslutningsorda hans: «For å vera heilt sikre på at vegens namn er skapte lokalt, måtte ein ta for seg alt namnemateriale frå ei ferdslåre, t.d. nokre mil av ei skipslei eller ein pilgrimsveg.» For vitskapsmannen Stemshaug var synsing aldri godt nok. Teoriar og påstandar skulle bygge på grundig og systematisk arbeid.

Om Ola sjølv skulle ha valt ut ein artikkel, trur eg kanskje han ville ha nemnt Gno. **Ver* og **Værir* – eit avlydspar i norsk hydronymi?, som han publiserte i *Namn og Bygd* 1995. Denne artikkelen er eit viktig bidrag til granskinga av norske vassdragsnamn, og eg veit han var godt fornøgd med dette arbeidet.

Stemshaug skreiv også mange artiklar om personnamn. Her vil eg først nemne *Tilnamn i norske gruvesamfunn – Kongsberg og Røros*, som var eit pionerarbeid da artikkelen kom i 1984. Mindre påakta er kanskje eit par artiklar om folkelege *bilnamn* og moderne (ofte engelske) *hestenamn* innan tråvporten, men dei er med og dokumenterer at Stemshaug var ein svært allsidig namnegranskar.

Da det nordiske personnamntidsskriftet *Studia anthroponymica Scandinavica* prenta sitt første nummer i 1983, vart Stemshaug medredaktør. I førearbeidet hadde han vore ein ivrig pådrivar frå norsk side. Mellom anna skal han ha mykje ære for

at Noregs allmennvitskapelege forskingsråd gav pengar til tidsskriftet. Stemshaugs bidrag i den første årgangen er artikkelen *Landnáma som personnamnkjelde*. Dette islandske klenodiet, som fortel om koloniseringa av Island rundt år 900, har vore rekna som ei påliteleg kjelde for studiet av norrøne personnamn. Artikkelen reiser tvil om dette er riktig, og etter ein grundig gjennomgang, avsluttar Stems- haug: «Alt i alt betyr dette at vi i ein generell samanheng knapt fullt ut kan stole på Landnáma som personnamnkjelde.»

Dei mest ruvande minnesteinane i produksjonen er nok likevel dei mange bøkene han gav ut aleine eller saman med andre. Vinteren 1970 tok Stems- haug og kollegaen Jørn Sandnes kontakt med Det norske Samlaget og la fram planane for eit norsk stadnamnleksikon. Arbeidet kom i gang hausten 1970 med Sandnes og Stems- haug som redaktørar, eigen redaksjonssekretær og fleire medarbeidarar frå det norske og samiske språkmiljøet. Etter ein travel arbeidsperiode vart arbeidet stort sett avslutta hausten 1973.

NSL var det første leksikonet i sitt slag i Norden. Svenskane måtte vente til 2003 før dei fekk sitt «ortnamnslexikon». Målet med boka var «å gje opplysningar om opphavet og den reale bakgrunnen for kvart namn, og opplysning om korleis namnet blir uttala», fortel føreordet. Dessutan inneheld boka artiklar om viktige grunnord (t.d. vin, heim, stad). I tillegg kjem grundige innføringsartiklar om «stad- namn generelt og om ymse viktige namnegrupper (gards- og bustadnamn, bygde- namn, elvenamn, øynamn osv.). Stems- haug bidrog sterkt til kvaliteten i boka. Dei siste åra han levde, snakka han mykje om at NSL burde vore revidert, mykje meir enn dei små endringane som hadde vorte gjort i dei nye utgåvene. Det har skjedd mykje i norsk namnegransking sia 1970-åra, som burde fått plass i leksikonet. Namneutvalet er heller ikkje skikkeleg oppdatert i forhold til samfunnsutviklinga.

Som redaksjonssekretær for NSL hugsar eg enno redaktør Stems- haugs entusias- tiske «very well» i telefonen når han hadde fått interessante opplysningar hos ein informant. Var det kjentfolk på tråden, avslutta han gjerne samtalen med eit høglydt «ha det spenstig». Lengre samtalar vart ofte ført med føtene på skrivebordet og dristig vipp på kontorstolen. Ikkje ufarleg, sjølv om fagmannen Stems- haug aldri var lett å vippe av pinnen.

I 1982 gav Stems- haug ut sitt andre fagpopulariserte namneleksikon. Denne gongen *Norsk personnamnleksikon (NPL)* saman med redaksjonssekretær Kris- toffer Kruken. Føremålet med NPL var «å gje vitskapleg funderte opplysningar om norske førenamn og førenamnledd på ein lettfatteleg og enkel måte.» Seinare har NPL vorte sterkt utvida og revidert av Kristoffer Kruken.

Begge leksikona vart utarbeidde ved Nordisk institutt i Trondheim, der Stems- haug hadde arbeidsplassen sin og var førsteamanuens. I Stems- haugs tid ved insti- tuttet vart det produsert mange hovudoppgåver om personnamn og stadnamn. Og Stems- haug var ein god fagleg rettleiar for studentane.

Som eit positivt resultat av mange hovudfagsarbeid innafor personnamngransking kom artikkelsamlinga *Norske personnamnstudier* i 1981. Boka var redigert av Ola Stemshaug, som sjølv bidrog med innleiing og ein studie av *Namnebruken i Johan Falkbergets diktning*. Dei seks andre artiklane er alle skrivne av hovudfagsstudentar i Trondheim.

I 1973, same året som NSL vart sluttført, gav Stemshaug ut handboka *Namn i Noreg. Ei innføring i norsk stadnamngransking*. Da seier det seg sjølv at forfattaren må ha hatt travle arbeidsdøgn. Her var han nok inspirert av svenske namnegranskarar. Sverige hadde allereie i 1970 fått to liknande handbøker, skrivne av Bengt Pamp og Harry Ståhl. Innføringsboka var først og fremst mynta på «studentar på grunnfags- og mellomfagsnivå», men også meint for «nyfrikne amatørar.» Det skal heller ikkje forundre meg om meir skolerte namnegranskarar blar i boka for rask oppdatering. Eg gjer det.

I 2008 kom boka *Trøndersk språkhistorie. Språkforhold i ein region* som eit bind i serien *Skrifter* frå *Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab*, Dette var ein murstein av ei bok (stort format og 442 sider), men innhaldet var også vektig. Fem forfattarar stod bak, og Ola Stemshaug var ansvarleg for den namnehistoriske delen. Her bidrog han med to solide kapittel: *Namn i Trøndelag og på Nordmøre* (s. 155–226) og *Førreformatriske namn* (s. 319–348).

Den siste boka eg vil omtala, skil seg mykje frå andre bøker Ola skreiv. For det første handlar ho ikkje om namnegransking, og dessutan var kona Marit medforfattar. Boka heiter *Dette leika vi med. Norske leiker frå dei eldste tider til vår tid* (2004). Ettersom boka handlar like mykje om leikar som leiketøy, burde undertittelen kanskje heller ha vore «Norske leikar og leiker». Elles er dette ei bok der begge forfattarane auser av stor fagleg kunnskap om emnet. Marit tok til som barnehagestyrar og avslutta yrkeslivet som høgskulelektor innafor førskulelærerutdanninga ved Dronning Mauds Minne i Trondheim. Det er freistande å rekne boka som det fjerde barnet til ekteparet Stemshaug. I alle fall er det frukta av eit fint og langvarig samarbeidsprosjekt. Marit har fortalt meg at arbeidet med boka var terapi og helsebrot for begge da dei brått og uventa mista sonen Håvard og opplevde stor sorg.

Namnegranskaren Stemshaug var til vanleg populær og respektert langt utafor fagmiljøa. Annleis kunne det vera når han opererte som statens *namnekonsulent* for eit romsleg Midt-Noreg (frå Romsdalen til Saltfjellet). Her laut han ofte av fagelege grunnar ta upopulære standpunkt. Da kunne det vanke både trugsmaal og skjellsord. «Han namnekonsulenten e itj rektig god», sa ein av dei snillaste motstandarane ein gong.

Ola Stemshaug hadde mange tillitsverv. Eg har dessverre ikkje fullt oversyn, men i åra 1972–74 var han leiar i Kringkastingsringen. Lenge var han medlem i Samarbeidsnemnda for namnegransking og i ein periode formann. Vidare satt han i styret for Det norske Samlaget. Da Norsk namnelag vart stifta, kom det første

initiativet frå Ola Stemshaug og kollegaen Nils Hallan i Trondheim, men noko styreverv fekk han visst ikkje i laget.

Stemshaug var også leiar for Trønderlaget i fleire år. Trønderlaget er fylkesorganisasjonen til Noregs Mållag i begge trønderfylka. Her viste han stort engasjement og stridde djervt for å ta vare på nynorsken som skulemål. Elles var han sterkt oppteken av at trøndermålet skulle skine igjennom når trønderar og nordmøringar skreiv nynorsk. Det var derfor svært fortent da Trønderlaget i 2013 heidra han med *Trønderisk målpris*. Den vart han glad for, men sa smålåtent: «Æ ha ialfall bruka mykky tid på det.»

I 1967 var han med og tok initiativ til Årbok for Trøndelag med Ingvald Raknem som den første redaktøren. Seinare vart Stemshaug redaktør for boka i mange år. På det praktiske planet gjorde han ein stor innsats for å auke salet av *Jul i Trøndelag*, som Trønderlaget gir ut. Det greidde han godt, men neppe så bra som han gjerne ville.

Ola Stemshaug var også interessert i samfunnsforhold og politikk. Han satt ein periode i bystyret for Senterpartiet, men tida strakk ikkje til, og langdryge ordskifte om småting kunne han godt unnvera. Som politakar kom han nok i skuggen av kona Marit, som ei tid var kommunalråd for SP i Trondheim.

Til slutt ei nyheit som eg vonar kan bli til glede for mange. Da Ola gjekk bort, hadde han lenge arbeidd med bokprosjektet *Hjorten i norsk natur og kultur*. Heldigvis vann han å få ferdig manuset før kreftene svikta. Alt låg til rettes for at boka skulle gå i trykken i haust, men brått og uventa sa forlaget stopp. Vi får likevel tru boka kjem ut, slik at vi kan få enda eit eksempel på den store spennvidda i interessefeltet hans. Heimbygda Aure har lenge hatt ein stor hjortestamme, og det er vel bakgrunnen for at Ola var så fasinert av dette dyret.

Eg kjente Ola Stemshaug godt i over 40 år, og vi fekk eit vennskap til å stole på. I denne tida voks han mykje som namnegranskar, men utvikla seg kanskje enda meir som medmenneske, og det er ingen dårleg attest. Ein stor språkmann og allsidig namnegranskar med ivrig sans for fjordfiske og sjøliv har lenda båten for siste gong og funne evig kvile. Takk til Ola for alt han gav oss som fagmann og menneske. Mange av dei faglege bautasteinane som han reiste vil leva lenge.

Bøle, Bøler og -bøl(e) i norske gårdsnavn

Av Tom Schmidt

The article examines Norwegian farm-names coined from Old Norse bóli n., an ia-derivation from the virtually synonymous ból n. The words are usually interpreted as ‘(animal’s) lair’, but also ‘farm, homestead’ which is the most obvious meaning in habitative names. Following a brief survey of previous research ch. 2 presents the number and distribution of the simplex names Bøle (sg.) and Bøler (pl.) while ch. 3 investigates the composites according to their specific elements: personal names, personal and occupational bynames, words indicating the topographical situation, other place-names and words indicating the quality of the soil. Miscellaneous and opaque specifics are then discussed more briefly. Names containing words for animals or birds are treated separately in ch. 3.2.8 as there is reason to believe that the generic in those names may be understood literally as ‘lair’. The fourth chapter presents formations from composite appellatives and the summary in ch. 5 concludes with a call for further study.

1 INNLEDNING

Norrønt bóli n. er en regelrett *ia*-avledning til ból n., og Johan Fritzner (1: 226) har to forklaringer på ordet, som settes lik ból 1 og ból 2. Dette stemmer med Alf Torps syn ifølge hans *Gamalnorsk ordavleiding* pkt. 13.3a, der han nevner ordet blant dem der «tydingi [ikkje] skil seg noko vidare merkande fraa hovudordet» (Torp 1974: 11). Den første av Fritzners betydninger av ból er ‘leie for mennesker og dyr’, mens den andre, som synes mer aktuell når det er tale om et navneledd, er «Bosted, Gaard, = bólstaðr, bór» (Fritzner 1: 165). Man kan jo spørre seg om dette ikke er en sekundær betydning, utviklet nettopp ved at appellativet ble tatt i bruk om bosettinger. For framstillingen nedenfor kan det også være av interesse å merke seg at

Ivar Aasen (1873: 96) har registrert ordet i nynorske dialekter bl.a. i betydningen ‘oppholdssted, bolig’ fra Telemark og Buskerud, dessuten om ‘sted eller plass’ i Hallingdal. Noe mer alminnelig i dialektene er betydningen ‘reir, bol, liggested for dyr og fugler’, som tilsvarende Fritzners første forklaring av ordet, og i denne betydningen har norske dialekter en rekke sammensetninger som *grisebøle*, *humle-*, *kvepse-* og *musebøle*, der det i alle tilfellene finnes synonyme sammensetninger på *-bol*. Men når dialektene ifølge *Norsk ordbok* (NO 1: 1194) har sammensetninger som *avbøle*, *einbøle*, *fattigbøle* og *hovedbøle*, viser det at betydningen ‘bosted’ har vært ganske vanlig, og i disse tilfellene er det ikke registrert sammensetninger på *-bol*. I nyislandsk brukes det tilsvarende *bæli* om ‘oppholdssted for dyr’ (Cleasby & Vigfusson 1957: 91), dernest synonymt med *ból* f.eks. i *seyðabæli*, men da helst litterært. I færøysk brukes *bøli* først og fremst om ‘tilholdssted for fugler’, og *Føroyisk orðabók* (FO 1: 75) nevner sammensetninger som *álkubøli*, *gásabøli*, *skarvabøli*, men også *hundabøli*. I shetlandsk finnes *bøli* om yngleplass for sjøfugl (Jakobsen 1921: 87). Det shetlandske *bøl*, som ifølge Jakobsen kommer av *ból*, brukes om ‘tilholdssted for dyr’, men også om ‘gård’, spesielt i sammensetningen *head-bøl*, altså = norsk ‘hovedbøle’, og som etterledd i en rekke stedsnavn, bl.a. *Kubel*, *Søbel* (jfr. Jakobsen 1936: 26). De danske *bøl*/*bølle*-navnene er grundig drøftet av Kristian Hald (1965: 143–52). For etymologien og for appellativisk bruk av *bol* og *bøle*, se ellers Carl-Eric Thors 1952: 11–13. For nyere oversikter kan jeg vise til Gunilla Harling-Kranck (1990: 92–95) for Finlands vedkommende og Lilliane Højgaard Holm (1992: 133–45) for Danmark.

Begge hovedbetydningene av norrønt *bóli*, ‘reir’ og ‘bosted, gård’, nevnes i Oluf Ryghs innledningsbind til *Norske Gaardnavne* (NG Indl. s. 46). Her nevnes spesielt navnene *Krákubóli* (Kråbøl), *Haukabóli* (Haukebøl) og *Rafnabóli* (Rambøl), som «vistnok» kan forklares av betydningen «Opholdssted for Dyr (Rede og lign.)». Ellers skal navnene mest være sammensatt med personnavn og – mindre hyppig – med ord som forteller om beliggenhet og liknende.

I *Nordisk kultur* (NK 5) nevnes ikke de norske *bøle*-navnene, mens de danske behandles over et par sider (s. 101–103) av Gunnar Knudsen og de svenske så vidt nevnes – som «utflyttargårdar och nybyggen» (s. 129, 155) av Gösta Franzén.¹

Olav T. Beito (1949: 132) nevner noen eksempler på forekomsten av *bøle* i

1) Franzén viser her bl.a. til Noreen 1913a: 66 og 1913b: 112 f. I den første artikkelen nevner denne kort at *bol* og *bøle* betyr «gård, hemman», og at navnene er forholdsvis uvanlige fordi *-bol* ble byttet ut med det vanligere *-bo* (av *-bodha*). I den andre artikkelen anslår Noreen at *bol*- og *bøle*-navnene kan dateres til 1000-tallet og at de ofte er dannet til annet enn personnavn, f.eks. *Forsbol* og de om lag 50 *Nybøle* (*Nybble*, *Nibble*), samt de om lag 40 *Tibble*, *Tybble* (< *Thykbøle*), som nesten utelukkende finnes i Mälardalskapene. For en drøfting av disse to typene, se Thors 1952: 14 f., som anser i alle fall den første som et opprinnelig sammensatt appellativ, «en avledning till juxtapositionen *nýtt ból*» (s. 14).

seternavn, spesielt i området han kaller «Midlandet frå Valle i Setesdal til Nord-Fron i Gudbrandsdal», og han understreker at det da aldri er tale om den apokoperte formen *-bøl*. Forleddene i seternavnene er «personnemningar og ord med opphav frå staden der sætri ligg eller umgivnaden». Betydningen fastslås – med henvisning til Aasen – som identisk med «sæterbøle», «sæterplass med tilhøyrande hus rekna som eigedom». Disse antakeligvis yngre navnene vil det bli sett bort fra i det følgende, men jeg utelukker ikke at denne betydningen kan ligge til grunn for enkelte noe eldre gårdsnavn på *-bøle*, og da særlig for navn utenom det jeg nedenfor karakteriserer som sentralområdet for navnegruppa. Det kan tilføyes at navneleddet også i det svenske Norrland finnes brukt om «fäbodställen» (Thors 1952: 16).

Carl-Eric Thors (1952: 13) framhever de norske sammensetningene med dyrebetegnelser i forleddene, som han mener viser en pejorativ bruk av navneleddet. Han kommer også inn på distribusjonen, kristne personnavn i forleddene m.m., men gjør ikke noe forsøk på å skille mellom yngre og eldre bruk. Om de usammen-satte navnene sier han kort at de forekommer «på mange ställen i Norge, i vissa trakter allmänt».

Harry Ståhl (1957: 496–99) viser til opplysninger fra Per Hovda når han omtaler de norske *bøle*-navnene: Det enkle *Bøle* (*Bøler*) forekommer ifølge Hovda på «åtskilliga ställen» i Norge, mens navn med hovedleddet *bøle* er mest frekvente i Hedmark, Akershus og Østfold. Med noen få unntak savner Nordland og Vestlandet denne navnetypen. De fleste navnene er tilkommet etter vikingtida, men – underforstått – bare et par er fra nyere tid, da det ifølge Hovda med to unntak (*Nilsebøle* og *Larsebøle* i Nord-Aurdal – skal være Sør-Aurdal – i Valdres), ikke finnes kristne personnavnforledd.

Men det finnes langt flere eksempler. Vi har både *Klavesbøle* og *Gregersbøle* på Vestre Toten og *Bentebøle* i Brandbu,² foruten to eksempler på sammensetning med *Hallvard*, som uten tvil ble populært på grunn av den østnorske helgenen St. Hallvard, og dermed langt på vei kan oppfattes som et kristent navn. Det interessante er at disse stedsnavnene etter alt å dømme representerer en ung, ny navngivning, sannsynligvis oppstått uavhengig av de eldre navnene på *-bøle*, og i områder der slik navngivning var ukjent i middelalderen. Dette skal jeg komme tilbake til.

I *Norsk stadnamleksikon* (NSL) har Jørn Sandnes en kort og grei redegjørelse (uendret siden 1. utg. i 1976), der han er langt mer presis enn Ståhl m.h.t. antallet og lokaliseringen: «I alt er det vel 30 usms. *Bøle(r)* og vel 100 sms. *-bøle*,

2) Ingen norske forskere synes å ha pekt på at hovedleddet i disse navnene etter all sannsynlighet har bestemt form, og at de derved skiller seg fra de eldre (usms. *Bøle*) og sammensatt *-bøl(e)*. Jeg vil likevel holde meg til den tradisjonelle skrivemåten; jfr. tilsvarende Harling-Kranck 1990: 92 for de finlandssvenske navnenes vedkommende. For en drøfting av artikkelbruken i svenske og finlandssvenske navn, kan jeg ellers vise til Holm 1987: 125 ff., særlig s. 131.

stort sett samla i dei austre Austlandsfylka, Østf, Akersh, Hedm og Oppl. Utafor dette området finst berre heilt spreidde namn» (s. 114). Han har også observert at namnene har sammenheng med vestsvenske bygder, og han bemerker at det er mange slike navn i «andre delar av Sverige, såleis i det tidlegare norske Jämtland» (jfr. Sandnes 1982). Før en kort bemerkning om forekomsten i seternavn anslår han en datering til vikingtid og «kanskje særleg – kristen mellomalder til kring 1350». De usammensatte namnene og typen *Hobøl* – altså navn som forteller om beliggenhet – er ifølge Sandnes trolig de eldste, og han legger til at forleddene i de sammensatte navnene for øvrig mest er personnavn. En konsentrert oversikt over *bøle*-navn, med hovedvekt på Oppland, har jeg presentert i Schmidt 2005: 146 f.

I det følgende skal jeg på grunnlag av materialet i NG forsøke å presisere utbredelsen og antallet av de norske navnene dannet til navneleddet *bøle*, samt gå nøyere inn på forleddstypene. Dateringsspørsmålet vil jeg bare komme inn på ved noen enkeltnavn, og jeg kommer ellers også bare i liten grad til å trekke paralleller til øvrige nordiske *bøle*-navn. Forhåpentligvis vil materialet som her legges fram, kunne danne grunnlag for en seinere sammenlikning med særlig de tilgrensende svenske navnene.

Min materialsamling omfatter i utgangspunktet 150 navn, derav 34 usammensatte, men en nøyere gjennomgåelse vil redusere dette antallet noe, og det synes dermed som Sandnes har rett i sitt anslag, til sammen vel 130 navn. Gjennomgåelsen nedenfor vil imidlertid vise at antallet *gamle* navn heller er i underkant av det Sandnes kom fram til.

2 USAMMENSATTE *BØLE*-NAVN

2.1 Entallsnavn

Atten navn synes etter kommentarene i NG å være dannet av det usammensatte *bøle* i ubestemt form entall (Figur 1), men her trengs en presisering. Gnr. 102 i Våler i Østfold, som gjennomgående skrives «Bøgle» o.l. siden 1500-tallet, har jeg tidligere (BØ 3: 172 f.) vist at umulig kan inneholde norrønt *bóli*, og jeg har primært foreslått appellativet norrønt *bygill* m., ‘bøyle, bøyed trestykke lagt over trekkdyrs nakke’, evt. *byrða* f., ‘kornkasse’, som i Østfold har samme uttale som gårdsnavnet.

I Oppland er det seks *Bøle*, tre i Gudbrandsdalen og tre i Vest-Oppland, men ingen av dem synes å være gamle. Eldst belegg har *Bøle* i Vestre Gausdal, fra 1647, da gården betalte kvart fullgårds skatt. Men både i denne kilden og i de to som nevnes i NG, fra 1668 og 1723, skrives navnet «Børde», og trass i Ryghs forsøk på å forklare denne formen som feil gjengivelse av tjukk *l*, kan det stilles spørsmål ved tolkningen og den følgende normaliseringen til *Bøle*. Evt. kan det her være tale om en nyere navnelaging til ‘seterbøle’. De to øvrige navnene fra Gudbrandsdalen (Skjåk og Nord-Fron), samt de tre i Vest-Oppland (Søndre Land og Sør-Aurdal)

Oppslag	Herred	Gnr.	Førstebelegg	År	kl.
<i>Tvilsomme og yngre navn:</i>					
Bøle	Våler, Ø	102	Bøgle NG	1578	c
Bøle	Vestre Gausdal, O	78	Børde Skm 4: 112	1647	c
Bøle	Skjåk, O	69,2		1800-t	
Bøle	Nord-Fron, O	1,2		1800-t	
Bøle	S. Land, O	83,5		1800-t	
Bøle	Sør-Aurdal, O	6,1		1800-t	
Bøle	Sør-Aurdal, O	25,5		1800-t	
Bøle	Ullensvang, Ho	÷	Bølle NG	1614	
Bøle	Hasvik, F	56.78	Bølle NG	1683	
Bøle	Seljord, Te	149	Bølle (underbruk) NG	1665	d
Bøle	Tinn, Te	103,1	Bølle (underbruk) NG	1665	d
<i>Sannsynligvis ekte, gamle navn:</i>					
Bøle	Sigdal, B	174	Bøleth DN 9: 232	1425	b
Bøle	Rollag, B	21	Bøle DN 13: 828	1569	
Bøle	Sandar, V	60	Bølle 1593	1593	c
Bøle	Gjerpen, Te	67	Bølle NRJ 4: 30	1528	a
Bøle	Seljord, Te	86	Bøle NG	1593	b
Bøl	Inderøya, NT	109	Bøle NRJ 2: 223	1518	d?
Bøle	Flatanger, NT	42	Børditt (!) NG		
			Bølløe, Bøllønn 1590 NG	1559	c

Figur 1. Usammensatte *Bøle*.³

er alle først kjent fra 1800-tallet, og det er ingen grunn til å anta at det er tale om middelaldergårder.⁴

Et enkeltstående belegg fra Ullensvang i Hardanger, «Bølle» fra 1614 – seinere tydeligvis forsvunnet, vil jeg anse som svært usikkert, selv om Magnus Olsen i NG 11: 467 setter navnet til norrønt *bóli* med bare et lite forbehold.

Et isolert eksempel fra Sørøya i Hasvik i Finnmark, nevnt første gang i 1683 som «Bølle», er i NG 18: 120 satt til *bóli*. Det er likevel tvilsomt om dette er noe ekte *bøle*-navn. Det samiske navnet på stedet, i NG gjengitt som «Biev'la», inngår som

3) I denne og de følgende figurene legger jeg fram et utvalg opplysninger til materialet. Den første spalten gir oppslagsformen, evt. en rekonstruert form eller en kildeform. Deretter følger herredsnavnet samt en forkortelse for fylkesnavnet (se figur 3), gårdsnummer, den eldste, evt. de par eldste skriftformene, årstall for eldste belegg, og endelig evt. opplysning om gårdsklasse på 1600-, evt. 1700-tallet: a = fullgård, b = halvgård, c = kvart- eller ødegård og d = mindre gård eller underbruk. I tabellene over sammensatte navn har jeg i tillegg, foran de eldre formene, en kolonne der jeg har rekonstruert forleddet.

4) Her og nedenfor bygger opplysningene om eldste belegg i all hovedsak på NG, for noen navns vedkommende også på *Skattematrikkelen 1647*. Lokalhistoriske undersøkelser kunne nok oppvise enkelte eldre førstebelegg.

forledd i så vel navnet på fjorden som på neset gårdene ligger på. Det samme navneleddet finnes i et knippe navn langt oppe i Manndalen i Kåfjord i Troms (Qvigstad 1935: 40), og det kan sannsynligvis knyttes til et samisk terrengappellativ *biev'la*, som av Konrad Nielsen (1932) forklares som 'bar mark' o.l. Men det er vel tvilsomt om det er noen språklig sammenheng mellom det norske og det samiske navnet. Om så var, ville vel Qvigstad bemerket det i NG 18. Kanskje er det heller tale om helt uavhengig navngivning. Finn Myrvang har (muntlig) antydnet at det kanskje kan være den samme bruken av *bøle* på Sørøya i Finnmark som i Vesterålen, der han har registrert et usammensatt *Bøle* på et sted der det neppe kan ha vært noen gård, men derimot bra beitemark. Han viser til den shetlandske bruken av ordet, som jeg nevnte innledningsvis (og jeg kunne legge til, den færøyske). Myrvang har for øvrig også en dialektoppskrift med appellativisk bruk av *bøle* i betydningen '(noe upresist) område'.

I Sigdal og Numedal, i vestre del av Buskerud, finnes imidlertid to utvilsomt gamle *Bøle*-gårder. Navnet i Sigdal er belagt første gang i 1425 som «Bøleth». Det er altså ikke umulig at navnet har bestemt form, men ingen andre belegg viser spor av bestemt artikkel, og formen lar seg ikke bestemme på grunnlag av uttalen. *Bøle* skattet som halvgård på 1600-tallet, og det er således ganske sikkert tale om en middelaldergård. Det samme gjelder høyst sannsynlig gården i Rollag i Numedal, men her mangler opplysninger om landskylda. Gården er første gang nevnt i 1559, og til tross for flere belegg med flertallsformer som «Bøller», tyder uttalen på at det er et genuint entallsnavn. I begge tilfellene ligger de aktuelle gårdene forholdsvis isolert og langt oppe i en dal.

I Vestfold er det én gård med navnet *Bøle*, i Sandehrerred (Sandar). Den er første gang nevnt i 1593 – og som kvartgård i 1604 – så det er grunn til å regne med at også denne går tilbake til middelalderen. Høy alder har uten tvil fullgården *Bøle* i Gjerpen (Skien), som nevnes første gang i 1528. Det samme gjelder den ene av to *Bøle* i Seljord, mens den andre, som nevnes som underbruk i 1665, og likeledes *Bøle* i Tinn, nok kan antas å være nyrydninger fra 1600-tallet – med nylagde navn evt. oppkallingsnavn.

Sammenfattende kan det slås fast at det usammensatte *Bøle* på Østlandet er konsentrert til et svært begrenset område mellom sørvestre Buskerud og Telemark, og at det høyst er tale om fem eller seks gamle navn. De fleste av de aktuelle gårdene ligger i det Beito (1949: 132) kaller Midlandet, men det er her neppe tale om tidligere setrer.

I Nord-Trøndelag er det to forekomster, *Bøl* på Inderøya og *Bøle* i Flatanger. I en artikkel fra 1982 nevner Jørn Sandnes bare *Bøl* på Inderøya, som han karakteriserer som tvilsomt, og han slår fast (s. 126 og 133) at navneklassen *bøle* ikke finnes i Trøndelag. Jeg mener likevel de to eksemplene i Nord-Trøndelag lar seg forklare.

Bøl på Inderøya, en regelrett apokoptert form av *Bøle*, er nevnt første gang i 1518.

Etter landskylda å dømme, bare to øre i 1647, er gården neppe blant de eldste, men den går ganske sikkert tilbake til middelalderen. *Bøle* i Flatanger nevnes første gang i lensregnskapene (NLR) fra 1557–59 i en skriftform som kan tyde på bestemt form norrønt **Bólit*. Karl Rygh forklarer i NG 15: 351 den eldste formen med *-rd* med at uttalen allerede da var med tjukk *l* [*ʃ*], men han bemerker hverken den tilsynelatende bestemte formen i 1559 eller de avvikende formene fra 1590. Om navneleddet *bøle* sier han at det finnes «næsten kun paa Østlandet og nordenfjelds kun her». Men i samme bind av NG forklarer han inderøynavnet som et *Bøle* og legger til: «[Det er] meget hyppigt i Gaardnavne, baade usms., ofte i Flt. Bøler, og i Sammensætninger. Her er Ende vokalen sløifet som saa almindelig i det Trondhjemske» (NG 15: 186).

De to nord-trøndiske *bøle*-navnene må ses uavhengig av de østnorske, men de står likevel ikke isolert. Noen få mil i øst, i Jemtland, er det ifølge Bertil Flemström (1983: 37) et tjuetalls usammensatte *Bøle*, og seks av disse er registrert i den samme kilden som *Bøle* i Flatanger (NLR 7: 4–6, 8, 17, 21). Tre av navnene synes å ha bestemt form («Bøllet» o.l.), mens de tre andre har formen «Bøllen», som Flemström (1972: 33) upresist omtaler som «en böjd form» og viser til at det i Ångermanland er flere steder med navnet *Bölen*, ifølge Gösta Holm (1987: 128) bestemt form dativ. Jeg har for øvrig merket meg at fem av *bøle*-gårdene i Jemtland betalte bare ett skinn i skatt, *Bøle* i Brunflo to skinn, som også er lite i forhold til nabogårdene. Til sammenlikning betalte de seks bøndene i Odensala til sammen 18 skinn og vel 9 skilling. Dette må kunne tas til inntekt for Helge Salvesens syn, referert av Flemström 1983: 37, at det usammensatte *bøle*, likesom *ødesbøle*, kunne brukes i betydningen 'ødegård'. Se nærmere om dette og om bruken av *bøle* i Jemtland i Sandnes 1982: 133.

Det interessante i min sammenheng, som også Flemström understreker, er hvor ulike de to nabolandskapene er med hensyn til disse navnene, og han finner forklaringen i at «detta tyder på att de båda områdena börjat gå sina egna vägar vad ortnamnsskicket beträffar, vid den tid då bölenamnen bildadets», og om alderen sier han: «Åldern hos dem kan naturligtvis skifta, men det överbäggande flertalet är säkert från medeltiden» (1972: 33). Jeg er tilbøyelig til å tro at de to nord-trøndiske *Bøle*(e) er spor av en østlig, jemtisk innflytelse i Trøndelag, men registrerer, som nevnt, at Jørn Sandnes ikke har tro på at *Bøl* i Inderøy kan forstås som et *bøle*-navn. Han nevner imidlertid ikke hvordan dette i så fall skal forstås, og synes heller ikke å ha vært oppmerksom på *Bøle* i Flatanger.

Sammenfattende om de middelalderlige, usammensatte *Bøle* i entallsform kan det sluttet at de i Norge finnes i et avgrenset område vest for Oslofjorden, men bare i et antall av fem eller seks, samt at de er representert med to eksempler i Nord-Trøndelag, der de må ses i sammenheng med østnordisk, jemtisk navneskikk. To navn på Østlandet, foruten ett i Hardanger og ett i Finnmark, må forklares anner-

ledes, mens ytterligere fem-seks navn på Østlandet, med svært unge førstebelegg, rimeligvis må anses som oppkallingsnavn eller kanskje heller som dannet til det samme ordet, men i en yngre betydning ‘seterbøle’.

2.2 Flertallsnavn

Oppslag	Herred	Gnr.	Førstebelegg	År	kl.
Bøler	Spydeberg, Ø	13	j Bøle RB 141. Bøller ca. 1575	1400	a
Bøler	Spydeberg, Ø	98	Bøller NG	1600	a
Bøler	Hobøl, Ø	48	(a Bølom RB 126?). Bøler 1520	1400?	c
Bøler	Hobøl, Ø	62	j Bølum RB 125 tilf.	1400+	c
Bøler	Kråkstad, A	108	j Bøle RB 116. Bøller og Ødebøller 1578	1400	a
Bøler	Frogn, A	45	Bøllir NG	1600	c
Bøler	Aker, A	164	j Bøle (2 gd) RB 212. Bøller DN 2: 860, 1550	1400	
Bøler	Høland, A	54	Bøle DN 2: 290. Bøller 1617	1360	c
Bøler	Enebakk, A	24.25	Bøler DN 11: 199	1471	bc
Bøler	Enebakk, A	55	Bøller NG	1594	a
Bøler	Enebakk, A	108	Bøller NG	1594	ab
Bøler	Sørum, A	÷	Bøle a Gauteid RB 260. Bøller Engeland 1666.	1400	
Bøler	Sørum, A	18	i Bøle DN 5: 338. Bøller 1578	1412	b
Bøler	Skedsmo, A	13	Bøller NG	1578	cc
Bøler	Nittedal, A	1	Bøle DN 2: 65. Bøller ca. 1575	1304	c
Bøler	Nes, A	79	Bøller DN 13: 136	1499	a

Figur 2. Usammensatte *Bøler* ordnet etter rekkefølgen i matrikkelen.

Det forsvunne gårdsnavnet fra Sørum på Romerike skrives «Bøle a Gauteid» i *Røde bok* (RB) fra ca. 1400, men så «Bøller Engeland» i 1666, da eiendommen ikke lenger kunne «opspørges» (NG 2: 259). En rekke andre *Bøler* på østsida av Oslofjorden viser eksempler på utskifting av entall med flertall i løpet av 1500-tallet, således f.eks. det andre *Bøler* i Sørum, som har entallsform i 1412 og i 1514, men flertallsform i alle belegg fra og med 1574.

Flertallsformen *Bøler* er, om min tolkning av *Bøle* i Våler i Østfold er korrekt (se pkt. 2.1), den enerådende formen av det usammensatte navnet på østsida av Oslofjorden. Her finnes det i alt 16 eksempler, de aller fleste i grenseområdet mellom Østfold og Akershus, med en avstikker oppover Romerike. Det er tre gårder med dette navnet i Enebakk (på grensa til Østfold), to i hvert av herredene Spydeberg og Hobøl rett sør for fylkesgrensa, tidligere også to, nå én, i Sørum i Akershus, én i hvert av herredene Kråkstad og Høland i Akershus, som begge grenser til Østfold, dessuten i Frogn på Follo, i Aker (Oslo) og i Skedsmo, Nittedal og Nes på Romerike. Mens *Bøle* (vest for fjorden) i de aller fleste tilfellene er navn på relativt små bruk, er *Bøler* (på østsida) gjennomgående knyttet til større gårder (se BØ 3: 172).

Åtte eller ni av gårdene er registrert med førstebelegg fra 1400-tallet eller før,

og alle de andre kan på annet grunnlag regnes som sikre middelaldergårder. I sju tilfeller er navnene registrert i entallsform én eller flere ganger, med ett unntak som eldste belegg. Navnene viser dermed samme utvikling som bemerket for det forsvunne *Bøle* fra Sørum; i alle fall tilsynelatende er flertallsformen en sekundær utvikling. Spørsmålet om årsaken til flertallsformer av nordiske bebyggelsesnavn er for omfattende til at det kan tas opp her, men til en viss grad kan det se ut til at den gjenspeiler en tidlig oppdeling i flere bruk eller enheter. Dette er imidlertid – som flere ganger påpekt av norske navneforskere (bl.a. NG Innl. s. 11; Stemshaug 1985: 51) – neppe den alminnelige årsaken til flertalls navneformer; kanskje kan en slik forklaring likevel lettere aksepteres ved navn med klart bostedsindikerende innhold, som *Bøler*.

Antallet usammensatte navn kan etter dette oppsummeres som følger: 8–9 entallsnavn + 16 flertallsnavn = 24–25 gamle + 5–6 yngre entallsnavn. Til sammen er det maksimalt 31 navn, og Sandnes' estimat på vel 30 navn viser seg dermed å være riktig.

3 SAMMENSATTE NAVN PÅ *-BØL(E)*

I det følgende vil de sammensatte navnene først plasseres geografisk og deretter deles inn etter det semantiske innholdet i forleddene. Ved enkelte navn vil det bli sagt noe generelt om dateringen, men noen grundigere aldersbestemmelse kan ikke foretas uten mer inngående undersøkelser.

3.1 Geografisk utbredelse

Av de 150 navnene i materialet er 116 sammensatte, men seks navn kan med stor grad av sannsynlighet forklares på annen måte og 24 er trolig nylaginger i etterreformatorisk tid. Den fylkesvise fordelingen av sammensatte navn blir da som vist i figur 3.

Jørn Sandnes' beskrivelse av utbredelsen i NSL, gjengitt ovenfor, er så riktig som den kan få blitt i et slikt oversiktsverk. For Hedmarks vedkommende vil jeg likevel understreke at samtlige navn finnes i bygdene langs Glomma fra Sør-Odal til Våler, og i Østfold–Akershus faller kjerneområdet sammen med det for det usammensatte *Bøler*. Jeg mener også det er viktig å framheve de fem navnene i Nordland, men la meg først kommentere enkelte som etter alt å dømme må være forholdsvis unge.

To navn i Østfold er åpenbare nydannelser fra 1800-tallet, og det ene har i virkeligheten et helt annet hovedledd: Gnr. 6,5 *Steinbøl(e)* i Trøgstad, som først opptrer i 1886-matrikkelen, har ifølge NG 1: 2 et alternativt navn, *Steinhollet* (bestemt form entall av *hol* n., 'hull'), som Kåre Hoel i BØ manus bekrefter er det egentlige navnet. *Steinbøl(e)* er et forsøk på å pynte på et navn som har vært oppfattet som lite tiltalende. Gnr. 67,13 *Haukebøl* på Rømskogen i Rødenes er likeledes fra 1800-tallet, og Oluf Rygh antar det er «maaske opkaldt efter H. i Høland» (NG 1: 174). Han overlater imidlertid til leseren å trekke den åpenbare forbindelsen til hoved-

Fylke	Maks. antall navn	Unge navn	Tvilsomme navn	Sikre, gamle <i>bøle</i> -navn
Hedmark (He)	34	6		28
Østfold (Ø)	25	1	1	23
Akershus (A)	18	2	1	15
Oppland (O)	20	11		9
Nordland (N)	5			5
Telemark (Te)	3		1	2
Hordaland (Ho)	2			2
Buskerud (B)	5	4		1
Vestfold (V)	2		1	1
Rogaland (R)	1		1	
Sogn og Fjordane (SF)	1		1	
SUM	116	24	6	86

Figur 3. Geografisk fordeling av sammensatte navn på *-bøle*.

brukets navn, *Haukenes*. Nå er det mer enn 2 mil ubygd skog mellom Haukebøl i Høland og Haukenes, og oppkalling er ikke uten videre sannsynlig. Jeg vil tro at kontakten sørover langs vassdraget til Östervall og Töcksfors i Nordmarks hd. i Värmland har vært vel så viktig, og der er navn på *-bol* og delvis *-böl* vanlige. Men hvorvidt det lar seg gjøre å påvise innflytelse derfra, er vel noe tvilsomt. I alle fall synes det som vi her må kunne regne med en ny navnelaging, dannet til forleddet i hovedbrukets navn, *Haukenes*, og trolig som en følge av kjennskap til andre navn med hovedleddet *bøle(e)*. Tre navn i Østfold er forsvunnet og ett er forvansket (gnr. 33,5 *Dyrbekk* i Skiptvet, som av kilder fra 1400 til 1647 ses å ha hett *Dyrbøl*; jfr. NG 1: 82, BØ 2: 59 f.).

I Akershus er det ingen åpenbare nydannelser, men tre navn er usikre. Fra en ikke nærmere identifisert kilde, år 1700, nevner Oluf Rygh «Hundebøll» (ødeplass) i Kråkstad og «Ødebøllen» (underbruk) i Bærum (NG 2: 50, 132). Det er høyst tvilsomt om disse beleggene representerer middelaldernavn. Belegget «Kußbøll» fra Enebakk mener jeg også kan sløyfes, se nærmere under pkt. 3.2.2 nedenfor.

Seks av de 34 navnene i Hedmark må antas å være etterreformatoriske. To av disse er først belagt i 1723 (gnr. 40 *Tronbøl* i Sør-Odal og det forsvunne «Helgebøhl» i Vinger), mens de andre opptrer første gang i 1667 (*Toskebøl* og *Kjellsbøl* i Grue, *Korbøl* og *Seppingbøl* i Hof).

I Oppland er det fem navn som først opptrer på 1800-tallet. Det gjelder *Meinbøle* på Biri, *Stensbøl* i Vardal, *Bentebøle* i Brandbu, *Nilsebøle* og *Larsebøle* i Sør-Aurdal. Gnr. 48 *Kråbøl* i hovedsoknet i Øyer i Gudbrandsdalen, nevnt første gang i 1668, kan vel tenkes å være oppkalt etter gnr. 90 i Tretten sn., som nevnes første gang i 1500. I 1668 nevnes som underbruk «Tholbøel» under gnr. 11 i Østre Gausdal, men det er seinere forsvunnet. *Gregersbøle* og *Klavesbøle* på Vestre

Toten nevnes første gang i 1669, *Hallvordsbøle* i Gran i 1667 og *Smedbøle* i Brandbu dukker først opp i 1723.⁵ Jeg vil dermed redusere antallet *bøle*-gårder i Oppland med disse 11 navnene, og det gjenstår følgelig bare ni sannsynlige midlaldernavn.

Navnet *Smedsbøle* i Norderhov i Buskerud oppstod trolig på 1800-tallet; i 1723 ble gården i alle fall i skrift kalt «Lille Honerud». *Sørbøl* i Gol er nevnt første gang i 1657, og de forsvunne «Rusbølle» og «Kollebølle» i Uvdal første gang i 1723. Det gjenstår altså bare ett sannsynlig gammelt *bøle*-navn i Buskerud, *Skottebøl* i Ål. Det samme gjelder Vestfold, der bruksnavnet *Kornbøle* fra Sande sannsynligvis er en feilaktig gjengivelse av **Kornbyrda*, slik den først oppgitte uttalen i NG 6: 38, [ˈkɔnbø:ʔa], tyder på. Navnet er ifølge NG første gang belagt i 1668.

Alle de tre navnene i Telemark synes etter belegg og gårdsklasse å kunne gå tilbake til middelalderen, men gnr. 1 *Svinbøl* i Tinn, uttalt [ˈsvimbil], først belagt i 1647, kan tenkes å være dannet av det sammensatte appellativet *svinabóli*, evt. *svinaból*, som begge kjennes fra norrønt. Cand.philol. Gunhild Birkeland har gjort meg oppmerksom på et annet ungt *Svinbøl* i Tinn, gnr. 31.7.⁶ Disse to navnene kan kanskje sammenliknes med det uten tvil unge bruksnavnet gnr. 5.22 *Svimbel* i Nærbø på Jæren, i alle fall mener Magnus Olsen dette i NG 10: 103, der han nevner at uttalen er ukjent. Uttalen av *Svinbøl* i Tinn kunne kanskje overraske. Området har tjukk *l*, og de to sikre *bøle*-navnene i Tinn, *Steinsbøle* og *Hovinbøle* har slik uttale i hovedleddet. Ifølge Gunhild Birkeland har dialekten imidlertid enkelte unntak fra regelen om tjukk *l*. Hun viser til Olai Skulerud 1922, der *Svimbil* nevnes spesielt (s. 376 f). Skulerud mener hovedleddet er blitt redusert til et «suffiks utan klaar meining», men nettopp dette kan underbygge tanken om at appellativet *svinabóli* ligger til grunn.

Begge de to navnene fra Hordaland synes å kunne gå tilbake til middelalderen, selv om landskylda på 1600-tallet er svært lav (her er ingen alminnelig gårdsklass-einndeling). Navnet fra Sogn, gnr. 22 *Åbøle* i Årdal, er ganske sikkert fra middelalderen, men igjen er det muligens tale om et opprinnelig sammensatt appellativ, her *ábóli* n., «Gaard, Jord, som en bebor» (NG 12: 56), heller enn en sammensetning med *á* f., ‘elv’. Gården ligger rett nok ved elva, som den høyestliggende i Fardalen. Etter landskylda å dømme er den noe yngre enn den nedenforliggende gården, Holsete, og utvilsomt langt yngre enn den nederste, Meleim. Men nettopp navnet

5) Gnr. 2 *Robøle* i Vestre Slidre skal ifølge NG 4.2: 278 først opptre i 1667, men navnet forekommer også i *Grågås*, ca. 1620, og i 1647-matrikkelen, og gården må antas å være fra middelalderen (Schmidt 2009: 26).

6) «Suinbøell» nevnes i 1647 som én av «trende smaa tilligendis pladtzer» under gnr. 31 Hægar (Skm 7: 147); jfr. likeledes i 1723 (NG 7: 258). Bruksnavnet, skrevet «Svimbil», brukes også i 1886- og 1905-matrikkelen, men navnet er ikke registrert med uttale av Alv G. Nordal Muri 1958 (AN saml.). I 1950-matrikkelen skrives «Svinbøl», som for gnr. 1.

Meleim (av norrønt *Meðalheimr*) viser at det også i eldre tid har ligget en gård oppe i Fardalen, og den kunne tenkes å ha hatt hovedbølet nettopp der Åbøle ligger nå. Sigurd Dahl Midtun (1958: 16, 217 f.) har rett nok en annen forklaring på plasseringen av disse gårdene, men han er ikke i tvil om at *Åbøle* må forstås som *ábóli*.

Her gjenstår nå bare å si at alle de fem navnene fra Nordland synes å kunne gå tilbake til høymiddelalderen, selv om ett av dem, *Oksebøl* i Bø i Vesterålen, tidligst belagt i 1610, kanskje er noe tvilsomt.

Gjennomgåelsen har, som antatt, redusert antallet betraktelig, fra «vel 100» til godt under. Jeg mener man bare kan regne med 86 sikre, gamle sammensatte *bøle*-navn. Men undersøkelsen har også enda sterkere understreket den østlige utbredelsen av de gamle navnene, i og med at over halvparten av navnene i Oppland viser seg å være unge. Hele 65 av de gamle, sammensatte *bøle*-navnene finnes i et belte fra Østfold over nedre Romerike og oppover Glåmdalen til Våler i Solør. Dette området henger sammen med et tilsvarende i Dalsland og Värmland (Thors 1952: 15). Helt isolert står navnene i Nordland, ja, de henger for så vidt heller ikke i hop seg imellom heller, da *Karbøl* i Skjerstad i Salten befinner seg noen dagsreiser sør for de fire andre. Skjerstad er ett av de områdene der den samiske innflytelsen har vært svært sterk, og jeg vil – i alle fall inntil videre – holde muligheten for en samisk grunnform åpen, selv om formen som Qvigstad oppgir (1938: 223, uten forklaring), *Karbil*, visstnok vanskelig kan forklares på slikt grunnlag.⁷ De fire nordligere navnene ligger ganske godt samlet i Vesterålen. De ser heller ikke ut til å kunne forklares med grunnlag i samisk, og jeg har vansker med å forstå disse nordnorske *bøle*-navnene. Finn Myrvang, som i mange tilfeller har tolket tilsynelatende norske navn som opprinnelig samiske, har her ingen slike forslag. Han viste, som nevnt i pkt. 2.1, til et usammensatt *Bøle* i det samme området, men dette er et naturnavn (brukt om et bratt nes med godt beite). Navnet faller dermed utenom mitt materiale, men det *kan* være en indikasjon på at vi har å gjøre med et annet ord også i de aktuelle gårdnavnene (uten at Myrvang har antydnet noe slikt).

3.2 Inndeling etter forledd

Når jeg nå skal se på materialet i lys av forleddene, kommer jeg i all hovedsak til å ta for meg de eldste navnene, de som kan antas å gå tilbake til høymiddelalderen. Jeg vil likevel sammenlikne med de yngre i de samme områdene, da jeg mener det kan underbygge en forestilling om assosiasjon til eldre navn som motiv i den yngre navnelagingen.

Av Sandnes' artikkel i NSL går det fram at den vanligste forleddstypen er personnavn, og min undersøkelse bekrefter dette. Ikke mindre enn 25–27 av de 86 eldre,

7) Jeg takker cand. philol. Finn Myrvang for denne opplysningen, samt for en rekke gode idéer til forståelsen av *bøle*-navnene i Nordland.

sammensatte navnene viser seg å ha et mannsnavn, kvinnenavn eller persontilnavn i forleddet, og bildet blir mer eller mindre uendret om de yngre navnene tas med, 35–37 av 111 navn har slike forledd. Både blant eldre og yngre navn er det først og fremst mannsnavn vi finner som forledd i *bøle*-navnene. Uten at det skal tillegges særlig vekt, kan jeg nevne at personnavnforledd i gamle *bøle*-navn – med ett unntak – ikke synes å forekomme utenom kjerneområdet Østfold, Akershus, Hedmark. For øvrig er det mange forledd som betegner beliggenhet (*Hobøl*, **Brattabóli*), terreng, jordsmonn (*Steinabóli*, *Syrpubóli*), eller som inneholder et dyrenemne (*Krækubóli*, *Bjarna(r)bóli*). Men grupperingen av enkelte av disse navnene kan selvsagt diskuteres, og det er også en rekke usikre tolkninger; fem–seks gamle navn er foreløpig utolket. For øvrig er det i fem tilfeller et sannsynlig stedsnavn i forleddet, og like mange lar seg vanskelig kategorisere. Jeg skal kommentere noen av disse navnene, og også vise hvilke jeg har ansett som uekte *bøle*-navn, nemlig de navnene jeg anser som opprinnelig sammensatte appellativ (pkt. 4).

3.2.1 Personnavnforledd

En rekke *bøle*-navn har et personnavn som forledd. Uten tvil er det mannsnavn som dominerer, og flest er det av de monotematiske (Figur 4). Her er *Balti*, *Dýri*, *Heðinn*, *Kati*, *Narfi*, *Saxi* (2), *Skopti*, *Snerir*, *Próndr*, *Toki* og *Ulfr*, og de fleste av disse sammensetningene er uproblematiske.

Hered	Gnr.	Oppslag	Forledd	Eldstebelegg, kilde	År	kl.
Åsnes, He	108	Baltebøl	Balta-	j Baltabøle RB 454	1400	b
Skiptvet, Ø	33.5.7	Dyrbekk	Dýra-	j Dyrabøle RB 174, Dyrbeck 1654 NG	1400	c
Eidskog, He	52	Hesbøl	Heðins-	Hæidinghs bøle RB 461	1400	a
Eidskog, He	÷	Katabóli	Kata-	j Katabøle RB 461	1400	
Hobøl, Ø	113	Nærbøl	Narfa-	a Narfuabøle DN 9: 160	1354	a
Spydeberg, Ø	109	Saksebøl	Saxa-	Sexaarbor (!) NG	1600	c
Hobøl, Ø	95	Saksebøl	Saxa-	a Saxabøle RB 125	1400	c
Ål, B	122	Skottebøl	Skopta-	Skofftebøll NG	1593	b
Eidskog, He	12	Snesbøl	Sneris-	Snædings bøle RB 241, Snæres bøle RB 461	1400	b
Brandval, He	55.56	Tronbøl	Próndar-	j Prónderbøle RB 460	1400	c
Enebakk, A	124	Tukkebøl	Tóka-	j Toka bøle (2 gd) RB 402	1400	a
Våler, He	54	Ulvsbøl	Ulfs-	Vlsbøell NG	1616	b

Figur 4. Sannsynlige sammensetninger med monotematiske mannsnavn.

Mannsnavnet *Balti* skal også foreligge i navnet *Balterud* i Aurskog, som, likesom *Baltebøl*, er belagt i *Røde bok*. Det forekommer flere ganger i Norge og på Island i middelalderen, og *Balti* er også kjent som tilnavn (Lind 1915: 110; 1921: 14). Navnet er for øvrig brukt om en hjaltlending, og det kan tilføyes at *Baltasound*

på Shetland skal ha navn etter en holme *Balta* < **Balt(a)ey*, som Jakob Jakobsen (1936: 121) setter i forbindelse med den historiske (?) *Balti* fra *Håkon Håkonssons saga*. Ifølge SMP (1: 223) er mansnavnet bare belagt én gang i svensk og ukjent i dansk (d.v.s. det mangler i DgP).

Kati er kanskje mer tvilsomt. Formen er primært østnordisk, og Lind (1915: 681) har bare den langstavete, vestnordiske formen *Káti*. Han foretrekker seinere å føre opp alle de aktuelle norske stedsnavnene under tilnavnet *Káti* (Lind 1921: 191). Belegget fra RB 461 kan jo like gjerne stå for *Káta*, men i BØ 7: 64 argumenterer Kåre Hoel for at begge formene må ha eksistert i (Øst)Norge i høymiddelalderen, selv om *Kati* i Norge bare er kjent med ett, seint 1400-tallsbelegg. Mindre sannsynlig er det vel at belegget skal stå for *Katta-*, altså genitiv flertall av *kottr* m., 'katt'; RB synes å være ganske konsekvent på markeringen av dobbeltkonsonant, jfr. «j Kappastodum» og «j Skottorude» i samme avsnitt i RB 461 f.

Skopti er forholdsvis sjeldent, men det har uten tvil eksistert, bl.a. er det registrert på en runestein fra Lesja. Navnet antas å inngå i gårdsnavnet *Skofteby* i Varteig (Schmidt 2000: 357 f.; BØ 9: 90). Problemet mitt i denne sammenhengen er heller plasseringen av *Skottebøl* i Ål, langt utenom det området jeg mener de gamle *bøle*-navnene hører hjemme. Og her synes det heller ikke å kunne være tale om et seterbøle. Gården ligger sentralt mellom gamle gårder som Nos og Strond nede ved Strandafjorden. Begge disse var allerede fra 1600-tallet oppdelt i bruk med navn dannet av et personnavn + *gard*; ett slikt navn dukker opp alt i 1412 (NG 5: 154 f.). Jeg har ingen forklaring på plasseringen, om det da ikke skulle være slik at *bøle* her har vært brukt om et innmarkstykk, et beite, nede ved vannet.

Personnavnet *Snerir* er i seg selv ikke noe problem, det er velkjent, men den éne skriftformen av *Snesbøl* i RB, «Snædings bøle» (s. 241), kunne tyde på at forleddet likevel var noe annet. De yngre formene («Snedtzbøll» i 1575 og 1578, «Snedtzbøl» i 1594 og 1667) minner jo litt mer om den første RB-belegget, men er for unge til at de kan tillegges særlig vekt. Rygh har en lengre forklaring til navnet, som han bl.a. sammenholder med *Snesrud* i Aremark («j Snæidz rudi» i RB). I BØ 10: 168–71 har Hoel en lengre drøfting av *Snesrud*, som han påviser ikke kan komme av *Snerir*, men kanskje av et tilnavn **Sneiðr*, selv om andre forklaringer er vel så sannsynlige; se Harsson i BØ 10: 170 f. og 2010: 692 f.

At forleddet i *Snesbøl* her enten er et personnavn eller et tilnavn, kan det være liten tvil om. Belegget fra RB 241 følger umiddelbart etter belegget for *Tollesbøl* («Porolfs bøle og Snædings bøle j Eidz skogs sokn j Soløyum»), og særskrivning av for- og etterledd er i denne kilden spesielt vanlig ved personnavnforledd. Men av skriftformen i RB 241 kunne det være grunn til å anta at forleddet heller enn mansnavnet *Snerir* var tilnavnet *Snæðingr* (Lind 1921: 347), som er kjent både fra Idd i Østfold (RB 506) og Stangvik i Møre og Romsdal (AB 112), og at belegget «Snæres bøle» i RB 461 er et utslag av skriveretymologi.

De neste to navnene skulle være greie, men ved navnet *Ulvsbøl* i Våler i Solør kan man selvsagt spørre om det ikke like gjerne kan dreie seg om dyrenemnet. Etter hvert er det jo akseptert at genitiv entall i forleddet ikke nødvendigvis tilsier at dette er et personnavn (jfr. *Steins-* nedenfor). Når jeg her er ganske sikker på forklaringen, skyldes det ikke minst at det er en rekke andre stedsnavn i grenda her som har personnavnforledd (jfr. Schmidt 2000: 422 ff.).

Herred	Gnr.	Oppslag	Forledd	Eldstebelegg, kilde	År	kl.
Sør-Odal, He	÷	Arnþórsbóli	Arnþórs-	af Andoors bøle RB 469	1400	
Kråkstad, A	37	Audenbøl	Auðunar-	Audunarbóló DN 5: 207	1374	a
Nord-Odal, He	÷	Einarsbóli	Einars-	j Æinarsbøle RB 465	1400	
Vinger, He	÷	Eindriðsbóli?	Eindriðs-?	Endrisbøll NG	1578	
Enebakk, A	104	Østenbøl	Eysteins-	Østenbøll NG	1520	ab
Eidsberg, Ø	133u	Hallvarðsbóli	Hallvarðs-	Haluarcz bøle RB 172	1400	
Aremark, Ø	78	Sambøl	Salmundar-	j Sælmundar bøle RB 153	1400	a
Eidskog, He	18	Tollesbøl	Þórolfs-	Þórolfs bøle RB 241	1400	c

Figur 5. Sannsynlige sammensetninger med ditematiske mannsnavn.

De sammensatte mannsnavnene (Figur 5) er vanligvis lette å bestemme, eller det er i alle fall lettere å være sikker på at det er et personnavn vi har med å gjøre. I det eldre materialet har jeg funnet følgende sikre navn: *Arnþórr*, *Auðunn*, *Einarr*, *Eysteinn*, *Hallvarðr*, *Salmundr* og *Þórolfr*, og det eneste litt usikre er *Eindriðr* i et forsvunnet navn i Vinger. Rygh har følgende kommentar: «1ste Led Mandsnavnet *Eindriðr*, der allerede ved 1400, f. Ex. i RB., findes med Gen. paa s» (NG 3: 216; jfr. en rekke eksempler i Lind 1915: 221 f.). Men Rygh har tydeligvis ikke vært så helt sikker likevel, for i Rygh 1901: 62 antydes at belegget kanskje kan være en feilaktig form for gnr. 52 *Hesbøl* på Eidskogen. I dette verket sier han at belegget er fra 1617, og om det er rett, vil jeg ikke helt utelukke denne muligheten. Men om kilden virkelig er 1578, slik angitt i NG 3, er dette umulig, da *Hesbøl* ifølge NG 3: 228 står oppført med belegget «Hedtzbøll» i denne kilden.

Mitt ene argument mot Rygh er at jeg finner det litt påfallende at *s*-genitiven skal foreligge i et navn som må være fra før Svartedauden, når ikke noe annet stedsnavn med dette forleddet har slik genitiv, jfr. sju sammensetninger i Rygh 1901 der hovedleddet ikke begynner på *s*-. Ved navn på *-varðr* opptrer genitiv på *-s* ifølge Rygh 1901: 119 allerede i 1319, så *Hallvarðsbóli* representerer ikke noe problem. I navn som går tilbake på *Eysteinn* og flere navn på *steinn* er bortfall av genitivs-*s* så vanlig at det nærmest må regnes som en regel; kanskje skyldes det dissimilasjon p.g.a. den foregående *s*-en.

I de yngre stedsnavnene (Figur 6), der jeg har unnlatt å føre opp den eldste skriftformen, kan man merke seg de kristne mannsnavnene *Gregorius*, *Klaus*, *Lars* og

Herred	Gnr.	Oppslag	Forledd-	År	kl.
V. Toten, O	41	Gregersbøle	Gregers-	1669	d
Gran, O	202	Hallvordsbøle	Hallvords-	1667	c
Vinger, He	17u	Helgebøl	Helge-	1723	d
Hof, He	15	Korbøl	Kora-	1667	
Grue, He	79	Kjellsbøl	Kjells-	1667	
V. Toten, O	69	Klavesbøl	Klaves-	1669	d
Sør-Aurdal, O	68,1	Larsebøle	Larse-	1800-t	
Sør-Aurdal, O	50,13	Nilsebøle	Nilse-	1800-t	
Grue, He	44	Toskebøl	Torsteins-	1667	
Sør-Odal, He	40	Tronbøl	Trond-	1723	d
Uvda, B	66 u	Kollebøle	Kolle-?	1723	d

Figur 6. Yngre sammensetninger med mansnavn.

*Nils.*⁸ Når det gjelder *Tronbøl*, er det vel ingen grunn til å stusse over formen. Selv om *s*-genitiv opptrer tidlig (Rygh 1901: 264) er det bemerkelsesverdig få tilfeller hvor denne kommer til syne i stedsnavnmaterialet, også i yngre navn. Og mansnavnet holdt seg lenge i Odalen; ifølge 1801-folketellingen var det den gang fem menn med dette navnet i Sør-Odal. *Helgebøl* fra Vinger kunne formelt sett inneholde enten mansnavnet *Helge* eller kvinnenavnet *Helga*, men da kvinnenavn er så pass sjeldne som forledd i *bøle*-navnene, har jeg valgt å føre opp *Helgebøl* her, selv om det er uråd å bestemme sikkert. Det som er sikkert, er at både *Helge* og *Helga* var uvanlige på 1700-tallet. I 1801 var det således bare seks personer som het «Helge» i hele Glåmdalen, fire i Elverum og to i Hof.

Av de andre nordiske navnene var både *Kjell* og *Torstein* fremdeles i bruk i Grue på slutten av 1700-tallet. I 1801-folketellingen nevnes fem *Kjell* og hele 40 *Torstein* («Tosten») i dette prestegjeldet. *Kåre* synes imidlertid på denne tida – med ett unntak, Gran på Hadeland – bare å være i bruk noen få steder på Vestlandet, men det hindrer selvsagt ikke at det kan ha gitt navn til en bosetning i Solør hundre år tidligere. Det er i alle fall ingen grunn til å tvile på Ryghs forklaring her. I navnet *Korbøl* (< **Kåra*) er sammensetningen som ventet (jfr. en lang rekke eldre og yngre eksempler i Rygh 1901: 153 f.), men navnet *Toskebøl* bør kommenteres.

Matrikkelformen er «Tostenbøl», til den alminnelige flatlands-østnorske formen med monoftongert andrestavelse, men i uttalen er *n* forsvunnet. At genitivs-*s* ofte og tidlig faller bort i navn på *steinn*, nevnte jeg ovenfor (*Østenbøl*), men i tilfellet *Toskebøl* har begge de to eldre formene som oppgis i NG, både *n* og *s*: «Toestensbøll» 1667, «Tostensbøel» 1723. Rygh bekymret seg tydeligvis ikke over konso-

8) Kristne personnavn finnes også i de svenske *bøle*-navnene; Thors (1952: 17) nevner således *Pålbøle*, et forsvunnet *Maubøle*, *Nilsbøle* og *Klasbøle*, alle fra Västernorrlands län; det sistnevnte skrevet «Klawszbølet» i 1550. Eksempler fra Finland nevner han på s. 22 og 24.

nantbortfallet, men heller om den noe overraskende utviklingen av konsonantismen i uttalen av forleddet, som han gjengir som «*tø'sske*». Ryghs kommentar er som følger:

Det synes ikke at kunne betvivles, at Gaardens opr. Navn har været Þorsteinsbøli, af Mandsnavnet Torstein (Þorsteinn); men jeg kan ikke forklare, hvorledes den nuv. Udtale er fremkommet deraf. (NG 3: 254)

En liknende formulering har han i 1901: 263, men der har Sophus Bugge i en fotnote antydnet at *k* kan forklares ved dissimilasjon. En rekke andre navn på *Toske* forklares i NG som dannet til oblik form *tøsku* av *taska* f., ‘pose’, brukt i sammenliknende funksjon, men denne forklaringen passer ikke med lendet ved *Toskebøl*, og den er heller ikke sannsynlig på språklig grunnlag ved et så ungt navn.

Det er et annet, noe eldre gårdsnavn i Grue – belagt allerede i RB – som er sammensatt med norrønt *Þorsteinn*, og denne gården ligger ikke mer enn 5 km nord for *Toskebøl* (nærmere kirkestedet). På kartet har det feilaktig fått formen *Torsteinsrud*, men uttalen er ifølge NG 3: 252 «*tø'ssnerú*» eller «*tø'ssenrú*», og Rygh normaliserte fornuftig nok til *Tostenrud*. Dette navnet viser forventet uttale, og om *bøle*-navnet hadde vært gammelt, ville det vel nå vært uttalt noe slik som *["*tø'sænbøf*"]. Men det er nærmest utelukket at dette navnet kan gå særlig mye lenger tilbake enn det første belegget (1667), og en utvikling med *k*-innskudd, som synes å foreligge i flere norske navn, er vanskelig å forstå. Amund B. Larsens bok om Solørdialektene har ingen eksempler på en slik overgang. Kanskje *Toskebøl* rett og slett inneholder et tilnavn *tosk* m., og at skriftformene er et forsøk på å pynte litt på det? Jfr. *Taskerud* i Nes på Hedmarken (NG 3: 64), som ifølge Lind (1921: 409) kan komme av et tilnavn *Þorski*. Men dette er en ganske utilfredsstillende løsning, og navnet krever en grundigere undersøkelse.

Kollebøle i Uvdal er svært usikkert. I NG 5: 451 nevnes alternativt et fjellnavn *Kolle* eller *Kolla*; jfr. ellers gnr. 29 *Kollerød* i Tune (BØ 7: 83 f.; Lind 1915: 706 f.).

Kvinnenavn (Figur 7) er det færre av, og ikke alle er sikkert forklart. Særlig gjelder tvilen *Karbøl* i Skjerstad. Karl Rygh (NG 16: 216) synes å foretrekke kvinnenavnet *Katrin*. På grunn av det sterke samiske innslaget i Skjerstad er det

Herred	Gnr.	Oppslag	Forledd-	Eldstebelegg	År	kl.
Skjerstad, N	13.14	Karbøl	Katrínar?	Korbøl NG	1610	b?
Aremark, Ø	127	Grobøl	Gróar- el. Gróu	till ... Grobólesz DN 2: 262	1353	a
Brandval, He	51	Grobøl	Gróu	Graabøll NG	1594	c
Bærum, A	104	Guriby (!)	Gudriðu	Gudridubøle RB 254	1400	c
Eidskog, He	17	Åstebøl	Ástu	j Astøbøle RB 461	1400	b

Figur 7. *Bøle*-navn med antatte kvinnenavn i forleddet.

grunn til en viss forsiktighet, men det skal bemerkes at det er flere åpenbart gamle, nordiske navn i bygda. Qvigstad har (1938: 223), som nevnt, ikke noe forslag til samisk tolkning av navnet og oppgir bare den samiske uttalen, «*kar'bil*». Ifølge Finn Myrvang kunne dette rett nok tyde på en tilpasning av et nordisk ord på **-byl* e.l., men kanskje var det heller bare Qvigstads måte å gjengi uttalen [*bəl*]; jfr. den som er registrert i *Gåsøl* i Vesterålen («*gá'sspēl*»)⁹

De øvrige navnene – fra Østlandet – er forholdsvis greie. Det er to eksempler på navnet *Grobøl*: fra Aremark, på kartet skrevet «Gråbøl», men tradisjonelt uttalt [*grøbøf*] (BØ 10: 238), og fra Brandval («*gróbbøf*»; NG 3: 241), men bare det første er belagt i middelalderen. Til dette sier Rygh: «Formodentlig Gróubóli eller Gróarbóli, af Kvindenavnet Gróa, Gró» (NG 1: 194; BØ 10: 238). Men til brandvalnavnet, først belagt i 1594, foreslår han bare *Gróa*. I Rygh 1901: 97 f. framholder han også elvenavnene *Gró* og *Gróðr* som mulige forledd i de forholdsvis mange stedsnavnene han fører opp under kvinnenavnet. Langt de fleste er sammensetninger med *-ruð*, *-rud* eller *-rød*. Jeg er lite i tvil om at navnet i Brandval er sammensatt med et av de to kvinnenavnene. Til støtte for dette taler bl.a. det forholdsvis seine førstebelegget, men først og fremst den lave skylda.¹⁰

Aremarknavnet er derimot mer tvilsomt. Det er her tale om en fullgård, som endatil var delt i to bruk i middelalderen, jfr. eldstebelegget «till æystra Grobólesz» fra 1353. På 1400 og 1500-tallet omtales «Grobøllens Fjerding», og gården har i det hele tatt en rekke kjennetegn som ikke er så vanlige ved gårder der navnet har et kvinnenavn i forleddet. Hverken Hoel eller Harsson (BØ 10: 238 f.) har innvendinger til Ryghs tolkning, men ut fra beliggenheten kan en elvenavntolkning ikke utelukkes.

Belegget «Gudridubøle» fra RB 254 er med god grunn identifisert med det nåværende *Guriby* i Lommedalen i Bærum. Forleddet er *Guðriðr*, men det er jo slett ikke sikkert at formen fra RB gjengir et ekte *bøle*-navn, eller om det skyldes en eller annen feil i avskrift e.l., noe jeg har argumentert for (Schmidt 2000: 213). *Krysby*, også i Lommedalen (se nedenfor), skyldes beviselig bytte av etterledd,

9) Selv tenkte jeg først at det kunne være samme ledd som i *hybýli* n., men jeg er svært usikker på om denne formen har vært brukt i norsk, jfr. *hybóli*, og jeg vil la det ligge og akseptere en viss usikkerhet m.h.t. forleddet. Myrvang foreslo for øvrig en alternativ tolkning av forleddet, som jeg har litt sans for. Om man tenkte seg en form **Kalfabóli*, ville denne i dialekten ganske lett (over [*"katvbøf*]) bli til [*"karbøf*]. En parallell, mente han, har vi i *Karbuvatnet* i Dønna, der det ligger et par steiner som heter *Kalvan*. Kan man akseptere et *Oksebøl* (se nedenfor), er vel ikke **Kalvebøl* noen umulighet. Forleddet i dette navnet blir, som Karl Rygh også framholder, likevel noe usikkert. Jeg kan for øvrig vise til enda noen mulige forklaringer på forleddet *Kar-* i Schmidt 2000: 264 og note 215 (s. 265).

10) Grobøl var kvartgård på 1600-tallet og ifølge mine utregninger i Schmidt 2000 del 2: 49 hadde gården en relativ skyld på 0,5, jfr. 1,8 for Hesbøl, 1,0 for Skinnarbøl (egt. Ausbøl), 0,7 for Krattebøl, 0,6 for Ulvsbøl og 0,3 for Smorbøl.

og det blir vel en smakssak om man tar dette til inntekt for eller mot navneskifte i tilfellet *Guriby*.

Endelig skal nevnes *Ástebøl* fra Eidskogen i Solør. Belegget «j Astobøle» er hentet fra RB 461, der det står under Eidskog kirke sammen med bl.a. fire andre navn på *-bøl*. Formen tyder så absolutt på at det er tale om genitiv *Ástu* av kvinnenavnet *Ásta*. Nå sier rett nok Rygh (1901: 19) at det i enkelte tilfeller kan være tale om sammenblanding med elvenavnet *Ásta*, som fremdeles kjennes i Østerdalen, men i sitt tillegg i Rygh 1904: 313 forklarer Sophus Bugge dette til **Ás-set-á*. Jeg er tilbøyelig til å holde på kvinnenavnet her, selv om distribusjonen av dette kanskje taler i mot. Alle kvinnene med dette navnet som nevnes i RB, er fra Båhuslen, og av diplomaterialet ser navnet først og fremst ut til å være knyttet til det mer sentrale østlandsområdet; men det er jo i et hvert tilfelle spørsmål om hvor representativt dette materialet er. Den lave landskylda, bare en fjerdedel av *Hesbøl*, underbygger etter min mening kvinnenavntolkningen.

3.2.2 Forleddene er et persontilnavn eller en yrkesbetegnelse

Fire navn synes å kunne ha et persontilnavn i forleddet (Figur 8): *Kjellsbøl* i Sør-Odal, *Kåbøl* i Våler i Østfold, muligens «Kryvillsbole» i Bærum, og ifølge Rygh også det forsvunne «Kuðbøll» (1578) fra Enebakk.

Uten de eldre beleggene ville man – med god støtte i uttalen – ha slått fast at forleddet i *Kjellsbøl* var mansnavnet *Ketill*. Jeg har ikke noe å tilføye til Ryghs tolkning: «et Tilnavn kærir, af kæra, klage: den altid klagende, trættekjære» (NG 3: 182 f.).

Kåbøl i Våler i Østfold er grundig drøftet i BØ 3: 38 f., der Hoel konkluderer med at forleddet er et mannstilt navn **Káki*, og antyder et par-tre tolkninger av dette, alle med (opprinnelig) nedsettende innhold. Nå kan det kanskje innvendes at gården skattet som to fullgårder på 1600-tallet, og at den var delt i flere bruk allerede i høymiddelalderen, noe som skulle tyde på høy alder og status. Men nedsettende tilnavn var jo ikke forbehold lavere stender, og en slik tolkning står ikke i motsetning til realopplysningene om gården.

Hered	Gnr.	Oppslag	Forledd-	Eldstebelegg	År	kl.
Sør-Odal, He	45	Kjellsbøl	Kæris-	j Kænisbøle RB 470. j Kærisbøle RB 471. Kielbøll 1594	1400	c
Våler, Ø	17.18	Kåbøl	Kaka- el Káka-	Kakabøle (n, v) RB 482, 483, 192. (s, v) 484	1400	aa
Bærum, A	98	Kryvsby [<-bóli?]	Kryvils-	Solbergar ... alio nomine vocatur Kryvillsbole DN 2: 65. (Krypilsbø RB 274?) Kriulbbye St 2, 1575	1304	b
Enebakk, A	±?	Kusbóli?	Kus-?	Kuðbøll NG	1578	

Figur 8. Forleddet er muligens en persontilnavn.

Enda et nedsettende tilnavn ligger til grunn for bærumsnavnet «Kryvillsbole». Det er inngående drøftet i Schmidt 2000: 271–76.¹¹ Likesom det andre, mulige *bøle*-navnet i Bærum, *Guðriðarbóli*, se ovenfor, framstår også dette seinere som et navn på *by*, *Krysby*, og det lar seg ikke avgjøre med sikkerhet om det er tale om en skriverlapsus eller et virkelig tilfelle av utskiftet hovedledd; jfr. drøftingen i Schmidt 2000: 554.¹² En indikasjon på at dette likevel ikke er noe *bøle*-navn, er belegget «Krypilsbø», som i RB 274 nevnes under Tjøme kirke, men som jeg mener gjelder gården i Bærum.

Det forsvunne «Kuðbøll» i Enebakk står i NG 2: 226 uten kommentar, bare fulgt av årstallet 1578. Forleddet kunne med god grunn settes til et mannstilsnavn *Kúss*, evt. *Kúfr* (jfr. Lind 1921: 223, 227), men jeg vil anta at belegget rett og slett skyldes en skrive- eller lesefeil for *Krossbøl* i samme prestegjeld, som – i motsetning til de fleste andre, eldre gårdene – ellers ville mangle i kilden 1578; jfr. skrivemåten «Kraaßbøll» av dette navnet i 1575.

I nær tilknytning til de foregående skal jeg nevne *bøle*-navn med en yrkesbetegnelse i forleddet (Figur 9). Her skiller *smiðr* m., ‘smed’, seg ut med to gamle og to unge forekomster; de gamle i sentralområdet og de unge noe lenger vest, i Brandbu på Hadeland og i det nesten tilgrensende Norderhov i Buskerud. Fra Odal og Vinger har jeg to åpenbare yrkesbetegnelser, i det forsvunne *Sútarabóli* (norrønt *sútari* m., ‘skomaker’) og i *Skinnarbøl* (norrønt *skinnari* m., ‘garver’).¹³ Jeg har vært litt i tvil om jeg skulle regne det sistnevnte til de gamle eller til de unge, og kunne kanskje ha opprettet en mellomkategori «yngre», da det er belagt tidlig på 1600-tallet. Men det er ikke nevnt i 1647, og i 1723 kalles gården «Schinderbøel Ødeplads» under Ausbøl. Seinere er for øvrig forholdene byttet om, og *Skinnarbøl* er det eneste brukte navnet. Det siste navnet, *Brødbøl*, likeledes i Vinger, er mer usikkert. Det forekommer første gang i lensregnskapene for 1557–58 (NLR), og da med litt varierende skrivemåte. Rygh forsøker å kople det til kvinnenavnet *Brigið*, *Brigiða*, og han viser til gnr. 58 *Brøderud* i Brandval, som ble skrevet «j Brigdharudi» i RB 460. 1500-tallsformene av dette navnet («Bryderrudt» 1575, «Bryderud» 1578) minner om dem for *Brødbøl*. Men gården kalles ifølge NG 3: 242 bare *Rud*, så sammenstillingen blir usikker.

11) Her burde også vært nevnt to liknende navn på finlandssvensk område: *Kräpelböle* i Uskela og *Kräppelby* i Borgå sn., Nyland, som antas å inneholde et lavtysk lånord *krepel*, ‘krøpling’ (Thors 1952: 26).

12) Her kan tillegges at Carl-Eric Thors har bemerket den samme vekslingen mellom *by* og *bøle* i finlandssvenske stedsnavn, og han forklarer det slik: «Detta förhållande bör säkerligen fattas så att både *by* och *böle* använts i en nybyggarbygd, ungefär samtidigt» (1952: 20)

13) Det er neppe grunn til å føre opp en norrøn form **Skinnarabóli*, idet betegnelsen *skinnar* fremdeles var kjent utover 1800-tallet (Aasen; jfr. NO 9: 1463). De samme yrkesbetegnelsene kjennetegner finske *bøle*-navn; Thors (1952: 24) nevner både *Skinnarböle* og *Smeds-* og *Smedaböle*.

Herred	Gnr. Oppslag	Forledd-	Eldstebelegg	År	kl.	
Hobøl, Ø	52	Smedabøl	Smidå-	a Smidabøle DN 2: 204	1341	c
Ås, A	21	Smedbøl	Smidå-	j Smidabøle RB 135	1400	a
Brandbu, O	42	Smedbøle	Smed-	Smedsbøle NG	1723	d
Norderhov, Bu	107	Smedsbøle	Smeds-	Lille Honerud 1723 NG	1800-t	
Sør-Odal, He	÷	Sutarabøli	Sútara-	j Sutarabøle RB 470	1400	
Vinger, He	7	Skinnarbøl	Skinnar-	Skinderbøell NG	1617	d
Vinger, He	58	Brødbøl	Brød-	Brydebøll, Brødeboll NLR 1: 12, 125	1557	a

Figur 9. Forleddet er en yrkesbetegnelse.

Jeg forestiller meg at *Brødbøl* kan inneholde personbetegnelsen norrønt *bryti* m., som Heggstad (2012: 94) oversetter med «husstyrar; gardsfut; rådsdrengr, gardsdrengr». Rett nok var den vanligste genitivsformen av dette *brytja*, men også *bryta* finnes, og selv fra *Brytja* skulle de belagte formene være akseptable. *Bryti* var tydeligvis langt vanligere i østnordisk, og det antas også å foreligge som forledd i navn på *torp*, slik det nevnes bl.a. av Hellquist (1948: 105, 1208), og nettopp i dette området er det ikke uventet å finne en primært østnordisk personbetegnelse. Som en parallell til dette navnet – også fra Solør – kan jeg nevne gnr. 41 *Huslegarden* i Åsnes, som på grunnlag av formen «Hws kalz garden» fra 1453 (DN 12: 188) forklares som *Húskarlsgarðr* (NG 3: 282). Rygh tenker seg dette slik: «Kan f. Ex. engang af en Høvding være skjænket til en af hans Huskarle som Løn for lang og tro Tjeneste». Tolkningen av *Brødbøl* må imidlertid anses som noe usikker.

3.2.3 Forleddet beskriver beliggenhet

Av Sandnes' beskrivelse i NSL går det fram at mange *bøle*-navn forteller om beliggenhet (Figur 10), og at disse også er de eldste av de sammensatte. Den vanligste sammensetningen er med adjektivet *hór/hár*, 'høy', som kjennes fra tre prestegjeld nord i Østfold og i akershusbygda Enebakk, på grensa til Østfold. Særlig store høyder er det ellers ikke tale om i noen av disse bygdene. *Hobøl* er navn på prestegården i den gamle bygda Mossedal, som på vanlig måte gav navn til soknet og seinere prestegjeldet og herredet. Som soknenavn er dette første gang belagt i 1349, mens det gamle bygdenavnet ble brukt om det nåværende herredet til ut mot slutten av 1600-tallet (BØ 1: 172). Man kunne kanskje tenke seg at de øvrige *Hobøl*-navnene skyldtes oppkalling etter prestegården i Mossedal, men dette kan i så fall neppe dokumenteres, og det kan legges vekt på at det i alle tilfellene er tale om fullgårder, også i Askim, der navnet ikke dukker opp før i 1563 (BØ 6: 35).

Skattabøl i Rakkestad er dannet til genitiv flertall av *skot* n., 'noe som stikker, skyter fram', og har navn etter «flere framskytende bergpartier» (BØ manus). Tolkningen faller langt på vei sammen med Ryghs:

Herred	Gnr	Oppslag	Forledd	Eldstebelegg	År	kl.
Askim, Ø	19	Hobøl	Hó-	Hobell NG	1593	a
Eidsberg, Ø	83	Hobøl	Hó-	j Hobøle RB 164. j Hobølæ RB 166	1400	a
Hobøl, Ø	106	Hobøl	Hó-	a Hobøle DN 1: 222	1342	a?
Enebakk, A	110	Hobøl	Hó-	j Hobølæ RB 402	1400	ab
Rakkestad, Ø	211	Skattabøl	Skota-	j Skotabøle RB 158. 163, j Skotabø RB 163	1400	a?
Høland, A	29	Hjellebøl	Hjalla-	Hiillebøll NG, Jellebøell 1594	1557	a
Nord-Odal, He ÷		Brattabóli	Bratta-	j Brattabøle RB 465	1400	
Hof, He	24	Hengebøl	Henge-	Hengebøell NG	1616	c
Aremark, Ø	126	Ytterbøl	Ýtra-	j Yttrabøle RB 153, af nedra Yttrabøle RB 154	1400	a
V. Slidre, O	2	Robøle	Rá-	Røebølle Grågås 163	1620	d
Ø. Slidre, O	29.30	Robøle	Rá-	Robelle NG	1592	bc
Øyer, O	14	Råbøl	Rá-	Raabøll NG	1594	c
Gol, B	50	Sørbøl	Sør-	Sørbøel NG	1657	

Figur 10. Forleddet forteller om beliggenheten

Iste Led kunde være Gen. Flt. af det ved Trøgstad No. 108, 3 omtalte skot n., som betegner noget, der skyder ud, stikker frem. Isaaftald kunde Navnet have Hensyn til de smaa Nes, som her stikke ud i Glommen. (NG 1: 120)

Forleddet i *Hjellebøl* er appellativet *hjalli* m., ‘hjell, hylle’, og formelt sett kunne dette være et stedsnavn, likesom et tenkt **Skotin* i *Skattabøle*. Under den semantiske synsvinkelen jeg her har anlagt, må det i alle fall være riktig å peke på beliggenheten. Rygh forklarer forleddet av *hjalli* m. «i Betydning af ophøiet Flade; [Gaarden] ligger paa en saadan mellem to Elve» (NG 2: 187). Også det forsvunne *Brattabóli* fra Nord-Odal faller i samme kategori, og høyst sannsynlig også *Hengebøl* i Hof. Denne gården ligger like sør for Stensbøl på et platå vest for Hukusjøen. Fra Hengebøl, ytterst på platået, faller terrenget bratt ned mot sjøen. Både nord og sør for dette er skråningen langt mindre påfallende. Rygh antyder da også en slik tolking, og viser til at *Heng-*, til verbet *hanga*, forekommer «oftere» i stedsnavn i en slik betydning (NG 3: 269).

Om beliggenhet forteller også *Ytterbøl* fra Aremark (BØ 10: 237 f.), og alle disse navnene i det sentrale *bøle*-området gjelder uten tvil gamle gårder. De tre gjenværende, *Robøle* i Øystre og Vestre Slidre i Valdres og *Råbøle* i Gudbrandsdalen, skiller seg ut både ved beliggenheten, indikert nettopp ved forleddet norrønt *ró*, *rá* f., og ved gårdsstørrelsen og alderen på eldstebelegget. Muligens har vi her eksempler på den sekundære bruken av ordet i betydningen ‘seterbøle’, men navnene fra Valdres viser i så fall at denne må kunne gå tilbake til middelalderen (Schmidt 2005

145 ff.; 2009: 26). ‘Seterbøle’ er også en rimelig tolkning i *Sørbøl* i Gol i Hallingdal. Gården ligger i overkant av 800 m.o.h. i et område med flere unge plass- og seternavn.

3.2.4 Forleddet kan være et stedsnavn

Navn som kan relateres til et annet stedsnavn (Figur 11), faller langt på vei sammen med den forrige gruppa, navn som forteller om beliggenhet. De fleste eksemplene her blir imidlertid usikre, da forleddet bare tilsynelatende er et stedsnavn.

Dette er den eneste gruppa med mange, gamle navn utenom sentralområdet for *bøle*-navn, og jeg skal til slutt i avsnittet peke på mulige årsaker til denne navngivningen. Ved de fleste av navnene her følger jeg NGs forslag om tolkning av forleddet, men i noen tilfeller bygger kategoriseringen på min egen forståelse av navnet.

Svikebøl i Hobøl er ifølge Rygh dannet til et ledd *Svipa*, som kanskje har vært navnet på et stryk i Hobøelva; alternativt kan det være tale om et ellers ukjent persontilnavn. Det gis ingen andre forslag i BØ 1: 34 f., men jeg peker der på at heller ikke elvenavnet synes å ha paralleller andre steder. *Barbøl* i Enebakk settes i NG 2: 222 til det frekvente elvenavnet *Bera*; et belegg fra 1492 nevner «Borebølss-Fossen», og tolkningen må anses som tilfredsstillende.

Ausbøl i Vinger er i nyere tid slått sammen med den yngre gården Skinnarbøl, og navnet *Ausbøl* er ikke lenger brukt. Rygh (NG 3: 206) viser til at *ausa* f. blir brukt om «mindre, runde Bugter», men kan ikke se at dette passer her. Ellers gjetter han på et ellers ukjent elvenavn. Jeg mener dette er et sannsynlig navn på elva, som her går i en sving rundt gården og ut i Vingersjøen, og som nederst ved utløpet går i flere mindre og én stor, svært markert buktning, rett ned for «Overud bru» (*Norgeskart.no*). Brua har navn etter nabogården til Skinnarbøl, *Ovra*, og til dette angir Rygh «som en løs Gjetning» at det kan være et tapt elvenavn, **Ofrá*, ‘den

Herred	Gnr.	Oppslag	Forledd	Eldstebelegg	År	kl.
Hobøl, Ø	15.16	Svikebøl	Svipu-	j Swipubøle RB 122	1400	cc
Enebakk, A	107	Barbøl	Beru-	a Bórobøle DN 4: 307	1358	a
Vinger, He	7 u	Ausbøl	Ausu-	j Ausubøle RB 460	1400	a
Ø. Slidre, O	16	Bjellbøle	Bjellu-	Biellebøll NG	1592	b
Ø. Toten, O	78	Hattbøl	Hattar-	Hattarbøle DN 1: 306	1368	b
Hovin, Te	30	Hovinbøle	Hovin-	Hoffuebøll NG	1593	c
Uvdal, B	2 u	Rudsbøle?	Ruds-	Rusbølle (eng) NG	1723	d
Skånevik, Ho	20	Fjellandsbøle	Fjellands-	Fiellandzbøle NG	1567	d
Hadsel, N	31	Fiskebøl	Fiskár-	Fiskebø, boll NG	1567	c?
Øksnes, N	9	Skålebøl (Skallan)	Skalla-?	Skallebø NG. Schallebøl 1610 NG	1567	c

Figur 11. Forleddet kan tenkes å være et (forsvunnet) stedsnavn.

øverste elva' (NG 3: 206). Om dette skulle være rett, vil min tolkning stå svakere, men det er likevel mulig at *Ausa* kunne være brukt om den nederste, sakteflytende delen av elva.

Bjellbøle i Øystre Slidre forklares i NG 4.2: 300 til plantenemnet *bjølle* / *bjelle*, men jeg mener det heller er tale om et elvenavn. Elva her heter rett nok nå *Verpande*, men dette passer først og fremst på fossen et stykke lenger opp. Gården ligger på flatene nedenfor storgårdene i grenda (Røyne, Melby, Dale), og må antas å være langt yngre enn disse. Før området ble drenert, har det uten tvil vært svært fuktig og lite egnet til korndyrking. Kanskje var dette tidligere et beiteområde for de eldre gårdene, men det kan også bemerkes at *Bjellbøle* grenser opp til støler for gårder i Vestre Slidre, og tolkningen 'seterbøle' er også her en mulighet; se nærmere i Schmidt 2005: 88–90.

Med *Hattbøl* fra Østre Toten ser det derimot ut til at vi har et ekte, gammelt *bøle*-navn utenom kjerneområdet. Alle eldre former samt uttalen tyder på at etterleddet er *bøle*, og den eldste formen, fra 1368, viser at forleddet er genitiv entall av norrønt *hōttr* m., 'hatt'. Men Albert Kjær ønsker tydeligvis å knytte forleddet til et personnavn og griper Ryghs tanke (bl.a. fra NG 1: 301 og Rygh 1901: 141) om at vi her har belegg for at dette har vært et personnavn i Norge, likesom Oluf Nielsen mener det skal ha vært i Danmark: «Efter danske Stedsnavne antager O. Nielsen (S. 41), at dette Mandsnavn ogsaa har været i Brug i Danmark» (NG 4.2: 61).

Nielsen har altså ikke noe belegg for dette personnavnet, og det finnes heller ikke i DgPs fornavnbind, men i tilnavnbindet er det noen eksempler. Tilsvarende har Lind 1921: 137 noen eksempler på tilnavnet *Hattr* – bl.a. fra Hedmarken – og han nevner også det diktete fornavnet *Hōttr*. Lind antar at tilnavnet inngår i bl.a. *Hattbøl*. Men Kjær (loc. cit.) legger ikke skjul på at tolkningen er usikker: «Hōttr har dog ogsaa været brugt som Navn paa Fjeldtoppe og Høider og er ogsaa som saadant indgaaet i sms. Stedsnavne», og han viser til Rygh 1901: 141. Der innrømmer Rygh at *Hatten* «oftere» finnes som fjellnavn, men han anser det som lite trolig at dette inngår i de åtte stedsnavnene han fører opp, herav tre på *-stadir*, to på *-ruð* og ett på *-land*. Inge Særheim (2001: 199) nevner på den annen side ikke personnavnalternativet i sin gjennomgåelse av *Hattaland*, og i drøftingen av *Hatterød* i Tune hevder Kåre Hoel (BØ 7: 93 f.) at personnavntolkningen er lite trolig ved samtlige navn. Han viser til høydeformasjoner ved de fleste stedene, men åpner alternativt for tilnavntolkningen.

Hattbøl ligger på en lav ås i utkanten av det oppdyrket området nord for storgården Kvem, og rett nord for tunet er det en haug som på kartet er markert med symbol for fortidsminne. Jeg vil, inntil jeg overbevises om noe annet, hevde at denne haugen har gitt navn til gården. Men når det er sagt, vil jeg legge til at beliggenheten – på Toten – passer dårlig med distribusjonen av øvrige, sikre *bøle*-navn. Kanskje kunne man her tenke seg en tolkning 'oppholdssted for dyr' og videre til

‘beiteområde’. En viss støtte for dette finner jeg i et yngre bruksnavn, tidligere husmannsplass, *Bøle(t)* på Vestre Toten, der det på navneseddelen i AN saml. står «delvis dyrket, skog. Tidl. beite». I småbrukerlagets beiteområde ved Holetjernet i det samme herredet skal det ifølge samme oppskriver være et navn *Smedbøle(t)*. Men hvor gamle disse navnene er, er uvisst.

Både *Hovinbøle* i Hovin i Telemark og *Fjellandsbøle* i Skånevik i Hardanger gjelder avsidesliggende gårder forholdsvis høyt til fjells, muligens tidligere ødegårder eller setrer. I begge tilfeller er det tale om stedsnavnforledd. For en drøfting av den saklige bakgrunnen for *Hovinbøle* kan jeg vise til NG 7: 285; gården ligger, som nabogård til Svinbøl i Tinn, like på soknegrensa. I *Fjellandsbøle* må hovedleddet antas å være føyd til et eldre navn **Fjelland* (jfr. Særheim 2001: 361), på samme måten som det ofte er gjort med *bø* i dette området. I 1668 skrives da også «Fiellandsbøe», og på moderne kart står *Fjellandsbø*, som faller sammen med slektsnavnet. Muligens kunne man tenke seg *bøle* brukt om ‘ødegård’, eller så kan navnet stamme fra en periode da gårdene lå som setrer under nabogårder.

«Rusbølle» under *Nørdestebø* i Uvdal kjennes bare gjennom et belegg fra 1723, da som navn på et særskilt matrikulert engstykke. Hjalmar Falk tenker seg et norrønt **Ruðsbóli*, «Rydningsgaarden» (NG 5: 443), men det er høyst usikkert om navnet er så gammelt. Heller er det tale om en yngre laging til *bøle* i betydningen ‘seterbøle’ eller kanskje ‘beite’. Forleddet kan tenkes å være det åpenbart forvanskete «Riøe» fra samme kilde (= *Rudi?*; jfr. gnr. 44 i samme herred; NG 5: 448).

Nå gjenstår i denne gruppa to av de fire navnene fra Vesterålen, *Fiskebøl* i Hadsel og *Skålebøl* i Øksnes. Det førstnevnte kjennes fremdeles, mens den andre gården allerede på 1880-tallet ble kalt for *Skallan* (NG 16: 383; Muri 1971 i AN saml.). Finn Myrvang opplyser at *Fiskebøl* – som navn på et ferjeleie – også inngår i fire relasjonsnavn, mens det ikke er spor etter *Skålebøl*. Ifølge Karl Rygh i NG 16: 360 er det «meget sandsynligt» at et eldre navn på gården har vært *Fiská*, et opprinnelig elvenavn, og han viser til Rygh 1904: 49. Det nåværende navnet kan, mener han, være oppstått av **Fiskárbóli*, altså med forleddet i genitiv entall. Min plassering av navnet bygger på denne tolkningen. Myrvang kunne alternativt tenke seg et sammensatt appellativ **fiskebøle*, synonymt med *fiskevær*, altså norrønt **fiskibæli*, jfr. mange liknende sammensetninger hos Fritzner.

Daglignavnet *Skallan* og de eldste skriftformene av matrikkelnavnet tyder på at *Skålebøl* er en yngre forvanskning. Karl Rygh knytter forleddet til appellativet *skalli* m., men etter min mening er det vel så sannsynlig at det er stedsnavnet *Skallan* som ligger til grunn for matrikkelnavnet. Tolkningen må likevel anses som usikker. Til støtte for *skáli* m., nevner Myrvang navn som *Skåltofta* og *Skålbrekka* fra dette området.

3.2.5 Forleddet forteller om jordsmonnet

Den neste gruppa, med navn som forteller om terreng og jordsmonn (Figur 12), inneholder ni gamle navn. I tillegg er det et ungt navn i Oppland. Åtte av de gamle navnene finner vi der vi kunne vente, men i tillegg er det overraskende ett fra Tinn i Telemark, som vil bli særskilt drøftet nedenfor.

Ikke mindre enn seks av navnene i denne gruppa har appellativet *stein* m., norrønt *steinn*, i forleddet (*Steinbøl* i Trøgstad er fjernet, da det – som nevnt – er en forfining av *Steinhølet*). Nå kan det selvsagt drøftes hvorvidt forleddet i disse navnene ikke heller kan forstås som personnavnet *Steinn* (eller kortform av sammensatte navn på *steinn*), eller evt. et stedsnavn *Stein(en)*. Tidligere ble gjerne genitiv entall tatt til inntekt for slike tolkninger, men i nyere tid, særlig etter Sigurd Fries' artikkel fra 1986, anses det som godt gjort at det her kan være tale om kollektiv betydning, altså om et sted med mye stein. Dette er vel særlig aktuelt i navn som *Steinsåker*, men også med gårds- og bostedsindikerende hovedledd må dette være en mulighet. Jeg har valgt å føre alle de seks sammensetningene av *Stein(s)-* og *-bøl(e)* til denne gruppa, men det er selvsagt mulig at jeg da med urette reduserer antallet personnavnforledd noe. En nøyere undersøkelse av hvert enkelt navn kunne muligens bringe noe større klarhet i spørsmålet (generelt vil jeg vise til behandlingen av *Stensby* i Schmidt 2000: 374 ff.).

Det kan ikke være tvil om at de fire første navnene – alle i det sentrale *bøle*-området – er gamle. Muligens gjelder et tidligere uidentifisert belegg i RB gården i Hof.¹⁴ Når det gjelder *Steinsbøle* i Tinn, synes heller ikke det å være helt ungt, men skylda i 1647, da gården nevnes som ødeplass under (gnr. 84) Berge, var bare 3 kalveskinn, det samme som i *Stiftsboka* fra ca. 1575. Sannsynligvis er det tale om en sein middelalderrydning. Gården ligger om lag 750 m.o.h., og av kartet går det fram at det er mange støler like i nærheten. Jeg antar at det er her tale om *bøle* i bestemt form i betydningen 'seterbøle'.

Hollebøl [ˈhøləbøːf] i Hobøl har vært gjenstand for flere tolkningsforsøk (NG 1: 383, 4.1: 80, A. Bugge 1920: 115, M. Olsen 1919: 96 og i NK 5: 48, E. Vågslid 1984: 75–80), og Kåre Hoel (BØ 1: 56 f.) mener at det er tale om personbetegnelsen *holdr* m., 'fri odelsbonde'. Samme sted refererer jeg avslutningsvis

14) I RB 299 nevnes et belegg som jeg ikke kan se at Rygh har tatt med: «Steinbøle» står nesten til slutt i samme liste som *Stenbøl* i Askim, men det presiseres at «fessar iarder *nempnazst* ekki huar liggjæ». Det er tale om part av en godssamling som lå til «følkeno» ved Hospitalet og Lavranskirka i Oslo. Det er også tydeligvis tale om *hele* gården, slik at det ikke kan gjelde de to andre gårdene med belegg i RB, der det begge steder er tale om (ideelle) gårdparter. Det er altså mulig at det her er tale om enda en gård med navn på *bøle*, men jeg har heller tro på at belegget gjelder *Stensbøl* i Hof i Solør, som ellers først er belagt i 1616, men som i 1647 i sin helhet tilhørte en kristianiaborger, som ifølge Skm 3: 175 hadde store eiendommer i Solør, men også noe strøgods på Hedmarken, i Akershus og Oppland. Dette kan tyde på at han hadde overtatt jord som tidligere hadde ligget til en kirkelig institusjon..

Herred	Gnr.	Oppslag	Forledd	Eldstebelegg	År	kl.
Askim, Ø	94	Stenbøl	Steins-	Steinsbøle RB 299	1400	a
Hobøl, Ø	106 u	Stenbøl	Steins-	Steinsbøle RB 126	1400	a
Brandval, He	57	Steinsbøl	Steins-	Stensbøll NG	1578	b
Hof, He	23	Steinsbøl	Steins-	Steinsbøll NG	1616	c
Tinn, Te	52,3	Steinsbøle	Steins-	Stiemsbølle St 229	1575	d
Hobøl, Ø	34	Hollebøl	Høldu-	Haldubøle RB 123	1400	a
Eidskog, He	54	Sørpebøl	Syrpu-	Syrpøbøle RB 462 tilf. 463	1400	
Eidskog, He	20	Tobøl	Tó-	Tobill NG	1578	c
Enebakk, A	119	Tobøl	Tó-	i Tobøle (østre) RB 402	1400	bb
Våler, Ø	118 u	Surbøl?	Saur?	Surbøll AN saml	1662	
Vardal, O	59,2	Stensbøl	Steins-		1800-t	

Figur 12. Navn som forteller om jordsmonnet.

Oddvar Nes' tolkningsforslag (1987: 59–62), et ellers ukjent appellativ **halda* f., 'beitested, beiteområde', tilsvarende middelhøytysk *halte* f., «weideplatz für das vieh». På dette grunnlag bør *Hollebøl* kunne plasseres i denne gruppa av *bøle*-navn.

Sørpebøl i Eidskog er først belagt i to noe yngre tilføyelser i RB, men etter språkformen i innførslene å dømme kan ikke forelegget være særlig mye yngre enn hovedhånda, kanskje et lite stykke ut på 1400-tallet. (Ifølge RB 463 note 2 er tillegget om *Sørpebøl* på denne sida skrevet med en «meget yngre» hånd.) Gården har tydeligvis ligget øde ganske lenge (den nevnes ikke i 1647), og den hører neppe til de eldre. Den ligger på vestsida av Vrangselva overfor Hesbøl, mellom elva og vestre Berger. Rygh antar en norrøn form *Syrpubøli*, der forleddet er avledet av *sorp* n., 'oppso, søppel', muligens også brukt om 'søle': «Syrpa kunde saaledes nok have betydnet: sølet, sumpet Strækning, jfr. leira af leirr» (NG 3: 229). Om Ryghs forklaring er riktig, kan navnet sammenliknes med, det forøvrig høyst usikre, *Surbøl* fra Våler (BØ 3: 206).

Kvartgården *Tobøl* i Eidskog er først belagt i 1578, men også denne gården er sikkert fra høymiddelalderen. Med et så pass ungt førstebelegg blir flere tolkninger mulige, slik Rygh gjør oppmerksom på (foruten *tó* f., « Græsplet») nevner han personnavnene *Tõfi* m. og *Tõfa* f. samt elvenavnet *Tõfa*, men det er jo grunn til å sammenholde navnet med *Tobøl* i Enebakk, som i RB først er skrevet «j Toka bøle øystra», men så endret til «j To bøle ---». Feilen skyldes sikkert at belegget følger umiddelbart etter belegget «j Toka bøle» for nabogården i nord, *Tukkebøl*.

I Rygh 1901: 251 f. bemerkes at kvinnenavnet *Tõfa* er svært sjeldent i Norge. Viktigere er det likevel at det blant de 15 gårdsnavnene som føres opp som mulige sammensetninger med ett av de to personnavnene *Tõfi* eller *Tõfa* – 12 med hoved-

leddet *-ruð*, bare er ett der forleddet nå har formen *To*. Det gjelder *Totorp* i Berg i Østfold, og selv dette har full form i RB («j Tofuoporp»), som tilsvarer én i et belegg fra 1344. Og i en anmerkning i Rygh 1901 sier utgiverne at det er tvilsomt om de to eksemplene på *Tobøl* kan forklares av et av de aktuelle personnavnene. På dette grunnlag bør det være forsvarlig å sette *Tobøl* til norrønt *tó* f.

3.2.6 Diverse forledd

I denne sekkeposten er det fem eldre og tre yngre navn (Figur 13), og de skal kommenteres ganske kort. Forleddet i *Krossbøl* i Enebakk er *kross* m., og det er flere mulige forklaringer til navn med dette forleddet, bl. a. at inntekten av gården lå til et kors (se ellers NG Inld. s. 62). Navnet er siden slutten av 1500-tallet skrevet *Krogsbøl* o.l., og denne formen finnes også på moderne kart ved siden av «Kroksbøl».

Siljubøl, likeledes i Enebakk, er utvilsomt dannet til trebetegnelsen norrønt *selja* f. Gården ligger langt nord for de andre gårdene med *bøle*-navn, ganske isolert i skogen opp mot herredsgrensa.

Det forsvunne «j Skalabøle» i Nord-Odal forklarer Oluf Rygh til norrønt *skáli* m., ‘hus’. Man kunne kanskje også trekke inn *skál* f., brukt om ulike runde fordypninger i terrenget, men uten realopplysninger blir dette ren spekulasjon. *Smørbøl* i Åsnes er sikkert å forstå slik Rygh mener, som et rosende navn (NG 3: 282; Hoel 1984: 83; jfr. NG 5: 229). Gården ligger blant *rud*-gårder mellom utmarka og gårder med navn på *vin* og *by*. Beliggenheten og skatteklassen kvartgård tyder på ikke for høy alder, men gården kan godt gå tilbake til middelalderen.

Alle de ovennevnte gårdene ligger i kjerneområdet for *bøle*-navn; her finner vi også et yngre navn, *Haukebøl* i Rødenes, som jeg forsøkte å forklare innledningsvis. Belegget «af Skammabøle» fra Aslak Bolts jordebok er imidlertid uventet og vanskelig å forklare. Albert Kjær forklarer forleddet til adjektivet *skammr*, ‘kort’, og mener det viser «enten til Jordveiens eller til Bygningernes ringe Omfang» (NG 4.2: 194). Etter den skylda som gården står oppført med i jordeboka, 3 øresbøl, har det vel heller ikke vært store bruket, men problemet er heller beliggenheten i Land

Herred	Gnr.	Oppslag	Forledd	Eldstebelegg	År	kl.
Enebakk, A	109	Krossbøl	Kross-	Krosbøle (n, s) DN 2: 312. Krosbøle RB 403 tilf.	1367	a
Enebakk, A	3	Siljubøl	Selju-	j Seliubøle RB 402	1400	c
Nord-Odal, He	÷	Skálabóli	Skála-	j Skalabøle RB 465	1400	
Åsnes, He	42	Smørbøl	Smjør-	Smørbøell NG	1616	c
S. Land, O	÷	Skammabóli	Skamm-a	af Skammabøle AB 171	ca1430	
Rødenes, Ø	67,13	Haukebøl	Hauke-		1800-t	
Biri, O	43,1	Meinbøle	Mein-		1800-t	

Figur 13. Diverse forledd.

i Oppland. Muligens foreligger her betydningen ‘seterbøle’, selv om de sikrere ‘seterbøle’-navnene finnes lenger nord. I nyere tid dukker det imidlertid opp noen *bøle*-navn her, og det er ikke helt umulig at *Skammabøli* kan tilsvare bruket *Bøle* under Struksnes i Søndre Land – på vestsida av Randsfjorden. Som de fleste *Bøle*-gårdene ligger også dette bruket litt isolert, men ikke så langt fra én eller flere tydeligvis eldre gårder.

Til disse yngre *bøle*-navnene hører også *Meinbøle* på Biri ved Mjøsa. Kjær mener forleddet er adjektivet *megin*, og at navnet kan forstås som ‘hovedbølet’. Men da «Gaarden er lidet betydelig», må han ty til utveier for å forklare innholdet i navnet: «[Den] kan maaske have faaet Navnet, fordi Husene staa paa den opr. samlede Gaards Tomt» (NG 4.2: 8). Nå ligger *Meinbøle* for seg selv, men med flere åpenbart eldre gårder rundt omkring, og jeg vil heller anta at forleddet er *mein* n., ‘skade, lyte’, og at vi har å gjøre med et pejorativt navn. Det er i alle fall helt usannsynlig at navnet skal gå tilbake til en tid da *megin* var en aktiv del av folks dagligtale.

3.2.7 Utolkede forledd

Hele sju navn er så langt utolket (Figur 14).¹⁵ De fleste hører hjemme i sentralområdet, og jeg skal nøye meg med å vise noen detaljer om dem. Det har her ingen hensikt å føre opp en kolonne med antatte forledd.

Til *Sikkebøl* i Enebakk har Rygh ingen tolkningsforslag, mens han til *Krattebøl* i Nord-Odal antyder «maaske af et Tilnavn (opr. Krapt-?)» (NG 3: 199). Forleddet i det unge *Seppingbøl* i Hof kunne kanskje være «settingr, Sjettedel, der ogsaa bl. a. brugtes om et Kornmaal» (NG 3: 267), men alle disse blir svært usikre.

Skriftformene av *Klossbøle* er for unge til at de kan legges til grunn for tolkningen. Gården ligger helt sør i Nord-Aurdal, like ovenfor de bratte Bagnskleivene og med berg på begge sider. Slik kunne kanskje Kjærs ene av flere gjetninger, *klov* n., ‘kløft’, passe. Innmarka er rett nok hverken smal eller bratt, men nedenfor denne går det ei lang, markert og svært bratt kløft ned mot den nå oppdemte Begna. Gården har vært ganske liten, den nevnes ikke i 1647-matrikkelen, og den betalte halv kvartgårds skatt i 1723, da det ble opplyst at den hadde vært del av Søre Bjørge. Antakeligvis kan etterleddet forklares som ‘seterbøle’, evt. kan det være tale om ‘beite’.

De tre siste navnene finnes, likesom *Klossbøle*, utenom kjerneområdet. Ved det forsvunne «Tholbøell» fra Gausdal gjetter Rygh på «*Tollabøli?, af Mandsnavnet Tolli?» (NG 4.1: 185), men om dette i det hele tatt har forekommet i Norge (jfr. Lind 1915: 1037), må det være i svært gammel tid. Og det bør tas i betraktning at navn på *-bøle* i dette området vanligvis er ganske unge.

15) Under forsvunne navn i NG 1: 196 nevnes et «Ørthellbøll (vel i Ømark)» med henvisning til *Stiftsboka* (1575) og uten kommentar. Det er all grunn med Margit Harsson (BØ 10: 237) å anse dette som et sannsynlig belegg for gnr. 126 *Ytterbøl*; jfr. uttalen [ˈøtərboːːf].

Herred	Gnr.	Oppslag	Eldstebelegg	År	kl.
Enebakk, A	12	Sikkebøl	Siggærbøle (paat. Sikabøle) DN 4: 217	1342	b
Nord-Odal, He	37	Krattebøl	Krattebøll DN 13: 138	1499	a
Hof, He	16	Seppingbøl	Seppingbøell NG	1667	
Nord-Aurdal, O	102	Klossbøle	Globøll NG. Klaasbøl 1667, Klogsbøle 1723 NG	1595	d
Ø. Gausdal, O	11 u	«Tholbøell»	Tholbøell NG, Toldbøel 1723	1668	d
Råde, Ø		Kalbøli	j Kalbøle RB 489	1400	
Sandherred, V	68.70	Skarðabøli	j Skardabøle RB 189, 201, + i 1427. I 1407 og seinere: -berg	1400	cc

Figur 15. Navn med utolkete forledd.

«J Kalbøle» er registrert under Tomn kirke i Råde, og ifølge Kåre Hoel (BØ manus) er navnet også belagt to ganger på slutten av 1500-tallet («Kolbøll» og «Kalbøll»). Kåre Hoel antar at dette er et **Kaldbøli*, og han identifiserer navnet med (et ikke-matrikulert) *Ka(r)lberg* under gnr. 25 *Tomn*, som dukker opp i kildene f.o.m. 1648 (annerledes i NG 1: 336). Om Hoels rekonstruksjon er riktig, har vi her et navn som m.h.t. forleddet skiller seg vesentlig fra de andre *bøle*-navnene. En mer tiltalende løsning ville vært **Kalfabøli* (jfr. note 9 ovenfor) men det er vel vanskelig å finne sikre paralleller til at sammensetninger med *kalf* har mistet *f*-ent i RB. Det éne, tilsynelatende åpenbare eksempelet fra RB 482, har jeg selv avvist så vel i BØ 3: 85 ff., som i Schmidt 1998.

Albert Kjær holder i NG 6: 270 muligheten åpen for at «j Skardabøle» (RB 180, 201) gjelder en forsvunnet gård, noe som etter den relativt høye landskylda å dømme (4 laupsland + 1 markebol) synes mindre trolig. Primært holder han imidlertid på at det er en elliptisk form av en sammensetning av gårdsnavnet *Skardberg* (nå skrevet *Skalberg*) + *bøli*. Det burde vel også kunne tenkes at formen på *berg* var en dissimilatorisk utviklet form av *Skarðbøli*, men forholdet blir usikkert, og det bør også tas i betraktning at *bøle*-navn ellers ikke er belagt i Vestfold. I de aktuelle avsnittene av RB, der det i begge tilfeller er tale om større godssamlinger, kunne man nok tenke seg en feilskrivning, men i et brev fra 1427, der navnet også forekommer, er dette mindre sannsynlig. Selv om brevet også inneholder mange navn fra Østfold, og mye tyder på at utferderen kommer derfra, er det helt klart at han har forbindelser også til Vestfold, og brevet er skrevet på prestegården Sandar. Spørsmålet må bli stående åpent.

3.2.8 Forleddet er en dyrebetegnelse

Når jeg har samlet dyrebetegnelsene nesten til slutt (Figur 15), skyldes det at jeg her mener det er grunn til å vurdere en noe annen betydning av hovedleddet, nemlig 'reir, leie, tilholdssted for dyr eller fugler'; det er da også slående at så mange av disse navnene finnes utenom det sentrale *bøle*-området. Carl-Eric Thors (1952: 13)

Herred	Gnr.	Oppslag	Forledd	Eldstebelegg	År	kl.	
Kvinnherad, Ho	104	Bjørnabøle	Bjarna(r)-	Biørnebøell	NG	1610 d	
Høland, A	17	Haukebøl	Hauka-	Hougebøll	St 121	1575 b	
Kråkstad, A	÷	Hundebøl	Hunde-	Hundebøll	NG	1700 d	
Spydeberg, Ø	18	Kausebøl	Kausi-	j Kausabøle	RB 141	1400 a	
Hof, He	7.8	Krakebøl	Kráku-	j Krakobøle (s)	RB 455	1400	
Øyer, O	48	Krâbøl	Kráku-	Krogbøll	NG	1668	
Øyer, O	90	Krâbøl	Kráku-	Krakebøl	DN 2: 744	1500 c	
V. Gausdal, O	38.39	Krâbøl	Kráku-	a Krakobølle	DN 1: 144	1322 aa	
Eidskog, He	9	Rambøl	Rafna-	Rambøll	NG	1557 b	
Sortland, N	22	Gâsbøl	Gâsa-?	Gaasebottnn	NG, Gaŕebøll 1610	NG	1567 c
Bø, N	61	Oksebøl	Oxa-?	Øxelbø	NG. Øxebøll, Øxebøll 1614	NG	1610 d

Figur 15. Navn med en dyrebetegnelse i forleddet.

mener imidlertid det her «tydliggen [är] fråga om en pejorativ användning» av hovedleddet. For noen liknende navn i Västernorrlands län og Jemtland, der tolkningen av forleddet står mellom et dyrenemne og et tilsvarende personnavn, velger han dyrenemnet med henvisning til paralleller i Norge (Thors 1952: 17). De fleste av disse navnene er greie, og jeg skal bare kort kommentere et par av dem, men vil ikke underslå at flere av navnene har alternative forklaringer.

Forleddet i *Kausebøl* i Spydeberg forklares i NG, og også i BØ, som et mannstilsnavn. Margit Harsson bemerker at dette må ha vært svært vanlig, og avslutningsvis nevner hun at Magnus Olsen (NG 11: 262) mener at andre forklaringer kan være aktuelle, f.eks. «at noen av *Kause*-gårdene har fått navn etter villkatter eller røyskatter» (BØ 4: 44 f.), jfr. norrønt *kausi* m., ‘katt’. Inge Særheim (2001: 378) foretrekker tydeligvis betydningen ‘katt’, og han har da også to eksempler på *Kattaland*.

Krakebøl i Hof brukes ikke lenger i dagligtalen, men inneholder nok fuglenemnet norrønt *kráka* f., likesom navnene fra Øyer og Gausdal. En alternativ forklaring kunne være et elvenavn *Kráka*, som i *Krâkebø* i Lårdal (Telemark; se Schmidt 2000: 276 f.). *Rambøl* på Eidskogen må nok i alle fall være en sammensetning med norrønt *hrafn* m., og navnet må forstås, kanskje pejorativt, som ‘ravneriir’. De tre levende *Krâbøl* kan på samme måte få en rimelig forklaring (selv om det yngre navnet i Øyer vel skyldes oppkalling etter det eldre).

Gâsbøl og *Oksebøl* i Vesterålen må forstås annerledes. Jeg har ovenfor (inspirert av Finn Myrvang) slått fram på om at det her er tale om ‘beiteområde’. Det er interessant at nettopp de to samme navnene finnes i Jemtland, *Oxbøle* faktisk to steder, og dette kan også sammenliknes med *de Kubel* på Shetland, der brukt om en innmarksteig (Jakobsen 1936: 26). *Gâsbøl* er kanskje ikke så lett å forstå, og det

eldste, kjente navnet på bosetningen, **Gåsbotnen*, har fått Karl Rygh til å tenke seg et opprinnelig fjordnavn i forleddet (NG 16: 396). I Rygh 1901: 80 f. hevdes det at fuglenemnet bare unntaksvis kan tenkes å foreligge i de eksemplene som nevnes under mannsnavnet *Gási* – svært mange *ruð*-navn, men også seks på *-land*. Særheim (2001: 367) nevner flere tolkningsmuligheter, men ikke personavntolkningen. Jeg mener man her må ta i betraktning at tilholdssted, beite for gjess har vært viktige og ikke minst spektakulære steder, og fuglenemnet er en rimelig tolkning også i sammensetning med *bøle*. Her kan også nevnes det færøyske appellativet *gásabóli*.

4 UEKTE *BØLE*-NAVN (SAMMENSETTE APPELLATIV)

Enkelte av navnene i forrige avsnitt, f.eks. *Krákubóli*, kunne tenkes å være sekundære navnedannelser, altså navn laget av eksisterende sammensatte appellativ. Navnene som er ført opp i figur 16, kan med ett unntak forklares til ord som er belagt som sammensatte appellativ i norrønt. Til grunn for det forsvunne bærumsnavnet kan det ligge et **eyðibóli*, jfr. en lang rekke liknende sammensetninger hos Fritzner (1: 356 f.) og det synonyme svenske «ödesböle», kjent fra Jemtland på 1500-tallet (Sandnes 1982: 133), men det er selvsagt høyst usikkert om navnet i Bærum går tilbake til norrøn tid.

Svinbøl i Tinn er uproblematisk, og for et annet, trolig yngre, *Svinbøl* i samme bygd, se note 6. For *Svimbel* i Nærbø på Jæren, se NG 10: 103, og for en nærmere drøfting av *Åbøle*, se pkt. 3.1 ovenfor.

Det som først og fremst slår en med disse navnene, er beliggenheten. Ingen av dem er fra det som her er kalt det sentrale *bøle*-området. De tre *Nybøle* i Østfold er fra den sørlige delen av fylket, og jeg vil her minne om utbredelsen av *Nybøle* i Sverige, ifølge Thors (1952: 14): «söder om Dalälven». Navnet er også vanlig i Danmark og representert med ett eksempel i Danelagen, nå *Newball* i Lincolnshire (Hald 1965: 145). Et bortkommet *Nybøl* i Onsøy, nevnt på 1740-tallet, antas i BØ 11: 299 muligens å være oppkalt etter det tilsvarende sønderjyske soknenavnet.

Herred	Gnr.	Oppslag	Appellativ	Eldstebelegg	År	kl.
Nesodden, A	÷	Einbóli	einbóli	j Æinbøle RB 139	1400	
Idd, Ø	82	Nybøle	nýbóli	Nybøll NG	1593	a
Borge, Ø	65	Nybøle	nýbóli	Nybøle DN 8: 825	1544	c
Varteig, Ø	51 u	Nybøle	nýbóli	j Nybøle RB 500	1400	d
Tinn, Te	1	Svinbøl	svínabóli	Suinbøel Skm 7: 153	1647	c
Nærbø, R	5.22	Svimbel	svínabóli?		1800-t	d
Bærum, A	19 u	«Ødebøllen»	*eyðibóli?		1700	d
Årdal, SF	22	Åbøle	ábóli	Aabølle 1603	1603	c

Figur 16. Uekte *bøle*-navn.

5 SAMMENFATNING

Norske gårdsnavn dannet av eller med *bøle*, norrønt *bóli* n., har tidligere helst vært behandlet enkeltvis, f.eks. i NG eller BØ. Den eneste samlede drøftingen er Jørn Sandnes' korte presentasjon i NSL. Gjennomgåelsen ovenfor bekrefter i det vesentligste Sandnes' framstilling, men den bidrar også til å utfylle bildet. Kjerneområdet for navnegruppa blir presisert, og særlig gjelder dette de usammensatte navnene. Om de sammensatte sier Sandnes at forleddet er «mest personnamn», som forsåvidt er riktig nok, men undersøkelsen viser at bildet er mer nyansert.

De usammensatte navnene faller i to klart adskilte grupper, idet entallsnavnet *Bøle* finnes vest for Oslofjorden (foruten to steder i Nord-Trøndelag), mens det mer frekvente flertallsnavnet *Bøler* er konsentrert til nedre Romerike og de tilgrensende bygdene i Østfold. I de eldre kildene opptrer flertallsformene først fra siste del av 1400-tallet og synes dermed å være en yngre utvikling.

Utenom sentralområdet finnes *Bøle* også i Oppland, men der er det overalt tale om yngre navn, og det antas at det er tale om en betydning 'seterbøle'. Et par navn som nå framstår som *Bøle*, viser seg å ha annet opphav, og et par er usikre. Til sammen er det 24–25 gamle og 5–6 yngre usammensatte navn.

De sammensatte navnene viser en større spredning. Spesielt vanlige er de i Hedmark fra Sør-Odal til Våler i Solør, foruten i Østfold og Akershus. Men også i Oppland er det mange, men da fleste unge navn. Det samlede antall sikre, gamle sammensatte *bøle*-navn anslås til 86, mens 24 synes å være etterreformatoriske.

I 35 eller 36 navn er forleddet sannsynligvis et personnavn, av disse er det 31 mannsnavn: 12 gamle monotematiske og åtte ditematiske navn knyttet til eldre gårder, foruten 11 navn på yngre gårder. Kvinnenavn har vært foreslått som forledd i fem *bøle*-navn, men i ett av disse anses forklaringen som svært tvilsomt.

Persontilnavn kan tenkes å foreligge i fire navn, og tre av disse kjennes med skriftformer fra 1300 og 1400-tallet. Tolkningen er usikker i alle fall i ett av disse navnene. Det fjerde navnet i gruppa bør kanskje helst forklares som en feilskrivning. I samme avsnitt drøftes sju navn som inneholder en yrkesbetegnelse; i fire av disse er det tale om norrønt *smiðr* m., 'smed'. Ett navn synes å være dannet til det først og fremst østnordiske *bryti* m., bl.a. 'gardsfut', men tolkningen anses som noe usikker.

Et ord for beliggenhet er forledd i 13 navn; det vanligste er adjektivet *hór* (*hár*), 'høy', som er registrert fire steder. Appellativet *ró* (*rå*) f., 'krok, krå', er brukt i tre navn, to i Valdres og ett i Gudbrandsdalen. I disse er etterleddet kanskje helst å forstå som 'seterbøle'. Om beliggenhet eller eiendomsforhold forteller også navn der forleddet er eller kan være et annet stedsnavn. Det er trolig tale om ti eksempler, men flere av dem er usikre. Jordsmonn – og muligheten for utnyttelse av terrenget – beskrives i 12 tilfeller, og i seks av disse navnene er forleddet *stein* m. Enkelte av disse kan rett nok forklares på annen måte. Norrønt *tó* f., «Græsplet, liden Grønning mellom Klipper og Krat» finnes i to navn.

Sju navn er samlet i sekkeposten «Diverse forledd» (avsnitt 3.2.6), mens like mange anses som utolket (avsnitt 3.2.7). Dyrenemne synes å inngå som forledd hele 11 ganger (avsnitt 3.2.8), men noen av disse er tvetydige og kan kanskje forklares av et personnavn eller på annen måte. Det kan vurderes om etterleddet i disse navnene heller kan forstås som ‘reir, leie, tilholdssted for dyr eller fugler’.

I avsnitt 4 presenteres åtte navn som er karakterisert som «uekte *bøle*-navn», idet de er dannet til sammensatte appellativ som *nýbóli* og *svínabóli*.

Materialet til undersøkelsen har først og fremst vært hentet fra NG, og det er altså tale om navn på bosteder. I noen tilfeller antydes en tidligere betydning ‘beite’ og at bostedet dermed har overtatt et tidligere teignavn. Dette er imidlertid usikkert, og et utvilsomt teignavn synes bare å være registrert ett sted, og da langt unna sentralområdet, i Vesterålen. Slik navnebruk er imidlertid påvist i såvel Danmark som Finland (Lilliane Højgaard Holm og Gunilla Harling-Kranck), og grundigere undersøkelser burde også foretas i det norske natur- og teignavn materialet.

Litteratur og kilder

- AB = *Aslak Bolts Jordebok*. Utg. av Riksarkivet ved Jon Gunnar Jørgensen, Oslo 1997.
- Beito, Olav T. 1949: *Norske sæternamn*. Oslo.
- BK = *Bergens kalvskinn*. AM 329 Fol. i Norsk riksarkiv. Utg. av Finn Hødnebo. Oslo 1989.
- Bugge, Alexander 1920: Tingsteder, gilder og andre gamle mittpunkter i de norske bygder. I: *Historisk tidsskrift*. 5. r., 4. bd. S. 97–152. 195–252. Kristiania.
- BØ = Kåre Hoel: *Bustadnavn i Østfold*. Utg. ved Tom Schmidt og Margit Harsson. 1–. Oslo 1994–.
- BØ manus = Kåre Hoels manus til *Bustadnavn i Østfold*. Navnegransking, Institutt for lingvistiske og nordiske studier. Universitetet i Oslo.
- Cleasby & Vigfusson: *An Icelandic-English Dictionary* initiated by Richard Cleasby. Subsequently revised, enlarged and completed by Gudbrand Vigfusson, M.A. First ed. Oxford 1874. Second ed. with a Supplement by Sir William A. Craigie. Oxford 1957.
- DgP = *Danmarks gamle Personnavne*. Utg. ved Gunnar Knudsen, Marius Kristensen og Rikard Hornby. Bd. 1 *Fornavne*, 1936–48. Bd. 2 *Tilnavne*, 1949–64. København.
- DN = *Diplomatarium Norvegicum*. 1–. Christiania/Oslo 1847–.
- Flemström, Bertil 1972: *Jämtländska ortnamn*. Östersund.
- Flemström, Bertil 1983: *Ortnamn i Jämtland*. Stockholm.
- FO = *Føroyisk orðabók*. Utg. av Føroya Fróðskaparfelag, Tórshavn 1998.
- Franzén, Gösta 1939: «Sverige». I: *NK* 5. 141–144.
- Fries, Sigurd 1986: Fugels-ø – Kalvsvik – Steinseng. Mansnamn eller appellativer i förlederna. I: Jørn Sandnes og Ola Stemschaug (red.): *Personnamn i stadnamn*. (NORNA-rapporter 33). S. 17–23. Trondheim.
- Fritzner, Johan 1883–96: *Ordbog over det gamle norske Sprog*. 2. utg. Kristiania. 1–3. [Bd. 4 Rettelser og tillegg ved Finn Hødnebo. Oslo 1972.]
- Grågåss*. Stavanger stifts og domkapitels jordebok ca. 1620. Red. av Kåre Oddleif Hodne. Kristiansand 1986.
- Hald, Kristian 1957: böle (Danmark). I: *KLNM* 2. Sp. 497–499.
- Hald, Kristian 1965: *Vore Stednavne*. 2. utg. København.

- Harling-Kranck, Gunilla 1990: *Namn på åkrar, ängar och hagar*. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. Nr 565). Helsingfors.
- Harsson, Margit 2010: *Leksikon over norske rud-namn frå mellomalderen*. Oslo.
- Heggstad = Leiv Heggstad, Finn Hødnebb, Erik Simensen: *Norrøn ordbok*. 5. utgåva av Gamalnorsk ordbok ved Erik Simensen. Oslo 2012.
- Hellquist, Elof 1948: *Svensk etymologisk ordbok*. Tredje upplagan. Lund.
- Hoel, Kåre 1984: Navn på smør-. En generell oversikt og en særlig drøfting av de navn som har et ord for høgdeformasjon som 2. ledd. I: *Institutt for namnegransking (Norsk stadnamnarkiv)*. Årsmelding 1983. Universitetet i Oslo. S. 77–96.
- Hoel, Kåre: se BØ.
- Holm, Gösta 1987: Bynamn och bebyggelsehistoria. I: *Klassiska problem inom finlandssvensk ortnamnsforskning*. (Studier i Nordisk filologi Nr. 67. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland. Nr 539). S. 113–142. Helsingfors.
- Holm, Lilliane Højgaard, 1991: *-bøl(le)* som efterled i marknavne? I: Gunilla Harling-Kranck och Lars Huldén: *Ågonamn*. Rapport från NORNA:s sjuttonde symposium på Svidja 24–25 maj 1991. (Studier i Nordisk filologi 71. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 578). S. 133–145. Helsingfors. [Også utg. som NORNA-rapporter 50. Uppsala 1992.]
- Jakobsen, Jakob 1921: *Etymologisk Ordbog over det norrøne Sprog på Shetland*. København.
- Jakobsen, Jakob 1936: *The Place-Names of Shetland*. London – Copenhagen.
- Knudsen, Gunnar 1939: De danske Stednavne. I: NK 5. 76–123.
- Larsen, Amund B. 1894: *Lydlæren i den solørske Dialekt især i dens Forhold til Oldsproget*. Kristiania.
- Lind, Erik H. 1915: *Norsk-isländska dopnamn och fingerade namn från medeltiden*. Uppsala 1905–1915.
- Lind, Erik H. 1921: *Norsk-isländska personbinamn från medeltiden*. Uppsala.
- Midttun, Sigurd Dahl, 1958: *Stadnamn i Årdal i Sogn*. Bergen.
- Nes, Oddvar 1987: Namnetolking. I: *MM* 1987. 55–66.
- Nielsen, Konrad 1932–38: *Lappisk ordbok – Lapp Dictionary*. Oslo.
- Nielsen, Oluf 1883: *Olddanske Personnavne*. Udgivne af Universitets-Jubilæets danske Samfund. Kjøbenhavn. [Olddanske Navne. Første Avdeling: Personnavne.]
- NG = Oluf Rygh et al.: *Norske Gaardnavne*. 1–18. Kristiania 1897–1924. *Fællesregister* ved Albert Kjær. Oslo 1936.
- NG Indl. = Oluf Rygh: *Norske Gaardnavne, Forord og Indledning*. Kristiania 1898.
- NK V = *Nordisk kultur*. 5. *Stedsnavn*. Utg. av Magnus Olsen. Stockholm–Oslo–København, 1939.
- NLR = *Norske lensrekneskapsbøger 1548–1567*. 1–7. Utg. av Riksarkivet. Oslo 1937–43.
- NO = *Norsk ordbok*. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet. Utg. av Det Norske Samlaget ved Alf Hellevik et al. I–. Oslo 1966–.
- Noreen, Adolf 1913a: Ur våra ortnamns historia. I: *Spridda studier* 3. S. 58–70. Stockholm.
- Noreen, Adolf 1913b: Sverges ortnamn – en översikt. I: *Spridda studier* 3. S. 79–121. Stockholm.
- Norgeskart.no* = Kartverkets åpne og gratis kartløsning: <http://www.norgeskart.no> (brukt 2013).
- NSL = *Norsk stadnamnleksikon*. Red. Jørn Sandnes og Ola Stemshaug. 4. utg. Oslo 1997. [1. utg. 1976.]
- Olsen, Magnus 1919: [Anm. av] Hjalmar Lindroth: *Bohusläns härads- och sockennamn MM* 1919.90–96.
- NRJ = *Norske Regnskaber og Jordebøger fra det 16de Aarhundrede* I–V. Utg. ved H.J. Huitfeldt-Kaas et al., Christiania / Oslo 1885–1983.
- RB = *Biskop Eysteins Jordebog (Den røde Bog)*. Utg. ved H.J. Huitfeldt. Christiania 1879.

Rygh, Oluf 1897–1936: se NG.

Rygh, Oluf 1901: *Gamle Personnavne i norske Stedsnavne*. Kristiania.

Rygh, Oluf 1904: *Norske Elvenavne*. Utg. av K. Rygh. Kristiania.

Sandnes, Jørn 1982: Gårdsnavn og bosetning i Jämtland i eldre tid. I: NoB 70. 125–135.

Sandnes, Jørn 1994: böle. I: NSL. S. 114.

Skulerud, Olaf 1922: *Tinnsmaalet*. Halle.

Schmidt, Tom 1998: **Karlaruð* i Våler i Østfold – likevel ikke forsvunnet? I: *Seksjon for namnegransking*. Årsmelding 1997. Universitetet i Oslo. S. 63–77.

Schmidt, Tom 2000: *Norske gårdsnavn på by og bø med personnavnforledd*. 1–2. (Acta Humaniora nr. 87). Oslo.

Schmidt, Tom 2005: *Nøvn austå åsen*. Bustadnamn i Øystre Slidre. Oslo.

Schmidt, Tom 2009: *Nøvn vestå åsen*. Bustadnamn i Vestre Slidre. Oslo.

Skm = *Skattematrikkelen 1647*. 1–17. Utg. av Norsk lokalhistorisk institutt ved Rolf Fladby et al. Oslo 1969–78.

SMP = *Sveriges medeltida personnamn*. 1–. Uppsala 1967–.

St = *Stiftsboka: Oslo og Hamar bispedømes jordebok 1574–1577*. (Pouel Huitfeldts stiftsbok). Norske kyrkjelege jordebøker etter reformasjonen. 1. Utg. for Kjeldeskriftfondet ved Sigurd Kolsrud. Oslo 1929.

Stemshaug, Ola 1985: *Namn i Noreg*. 3. utg. Oslo.

Ståhl, Harry 1957: böle. I: *KLNM* 2. Sp. 496 f.

Særheim, Inge 2001: *Namn og gard*. Studium av busetnadsnamn på *land*. (Tidvise skrifter. Humaniora, kunst og estetikk. Nr. 38). Stavanger.

Thors, Carl-Eric 1952: Om namn på *-böle*, med særskild hänsyn till de finländska namnen. *NoB* 40. 11–28.

Torp, Alf 1974: *Gamalnorsk ordavledning*. Nyutgåva med rättelser och register ombesörjd av Gösta Holm. Lund.

Vågslid, Eivind 1984: *Stadnamntydingar* 4. Bjørgvin.

Qvigstad, Just 1935: *De lappiske stedsnavn i Troms fylke*. Oslo.

Qvigstad, Just 1938: *De lappiske stedsnavn i Finnmark og Nordland fylker*. Oslo.

Aasen, Ivar 1873: *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*. 2. utg. Christiania.

1801-folketellingen: <http://digitalarkivet.arkivverket.no/ft/sok/1801> (brukt 2013)

1950-matrikkelen = Matrikkelutkastet fra ca. 1950: <http://www.dokpro.uio.no/cgi-bin/stad/matr50> (brukt 2013)

Herredsnavnet *Råde* og en norrøn veksling *ó : á*

Av Harald Bjorvand

*The farm names Roe in Råde municipality (Østfold), Roen in Jevnaker municipality (Oppland) and Rodal(en) in Halsa municipality (Møre og Romsdal) contain OWScand. róða f. ‘bar, pole, beam’. In these three names the noun is in all probability used metaphorically of the long elevations in the landscape on or by which these farms are situated. The origin of the municipality name Råde is the farm name Roe, which reflects the oblique cases róðu of OWScand. róða, while Råde most likely represents an analogical inflexion OWScand. *ráða, oblique róðu and younger probably also *ráðu after the nominative. This inflexional innovation has arisen following the pattern of e.g. OWScand. kváða f., oblique *k(v)óðu ‘resin’. The alternation OWScand. ó : á seen in kváða, *k(v)óðu is found to have arisen regularly according to the sound laws in a number of cases such as e.g. OWScand. spónn, genitive spánar m. ‘filing, chip’, (v)ón, genitive vónar f. ‘hope’, and new analogical á-forms like *ráða are found in OWScand. sjár m. beside older sjór ‘sea’ and hár beside older hór ‘tall’.*

1 NAVNEFORMER

1.1. Roe

I de eldste skriftlige kildene er dette navnet først og fremst kjent i genitiv entall av et svakt femininum i f.eks. *Rodho sokn* og *Rodho kirkja* i RB (passim) og i en rekke diplomer, f.eks. i *Rodo sokn* DN 4 (s. 377, 1370), *j Rodho sonkn* DN 2 (s. 421, 1398), samt *j Rodo skipreydho* DN 2 (s. 443, 1405). Det finnes også noen gamle belegg på dativ entall som *Petr prestr a Rodo* DN 6 (s. 152, 1330) og *Amunder Arnæson prester a Rodho* DN 6 (s. 360, 1385). Dette sogne- og herredsnavnet er liksom de fleste andre et opprinnelig gårdsnavn, og de aktuelle gårdene i Råde

bærer i dag navnet /"ru:e/. Denne formen reflekterer lydrett genitiv og dativ *Rodho*, *Rodo* ovenfor. Gårdsnummer 57–59 benevnes i NG 1 (330) som *Roe lille, mellem og østre*.

Oluf Rygh slo i NG 1 (324) fast at det for dette navnets vedkommende nok så sikkert dreier seg om *ōn*-stammen norr. *róða* f., obl. *róðu* 'stang, stakk' < urn. nom. **rōdō*, obl. **rōdōn*. Denne hører nært sammen med de vestgermanske formene geng. *rōd* f. 'galge, Kristi kors', eng. *rood* '(Kristi) kors, krusifiks', gfri. *rōde* 'galge, kvist, stav', gnty. *rōda* 'målestav, stang', ghty. *ruota* 'grein, kjepp, stang' og ty. *Rute* f. 'kvist, kjepp, stav, stang'. Den gammelengelske formen *rōd* reflekterer entydig en *ō*-stamme germ. **rōdō*- f., og dette gjelder trolig også de øvrige formene selv om de til dels bøyes svakt som *ōn*-stammer, f.eks. gnty. dat. *rōdun* og ghty. *ruotūn*.

Rygh gir på sist anførte sted imidlertid ingen forklaring på navnet, men nevner at norrønt *róða* f. noen steder synes å forekomme som elvenavn, se videre pkt. 5.2. nedenfor. Disse synspunktene er for øvrig referert i NSL (378).

1.2. Råde

I forhold til gårdsnavnet /"ru:e/ i 1.1. har herredsnavnet en avvikende uttale med *å*-vokal. Denne viser seg i skrift fra ca. 1500, jf. *j Lundeby j Raade sokn* i DN 8 (s. 444, 1493). Den lydrette uttalen av navnet er /"rø:de/ ved siden av den nå vanligere leseuttalen /"rø:de/. Rygh søker i NG 1 (324) å forklare den nye og avvikende formen på følgende vis: «Dette Forhold er at forklare af, at Sognavnets Udtale er paavirket af en, som det vil sees, allerede i 15de Aarh. opkommen urigtig Skriftform».

Dette er imidlertid ingen tilfredsstillende forklaring. Det finnes så godt som ingen eksempler på at en uriktig skriftform med derav følgende skriftuttale så fullstendig har kunnet fortrenge den historisk korrekte og stedegne talemålsformen. Et typisk eksempel er herredsnavnet *Skjptvet* som lenge har hatt denne forvanskede skrivemåten, men den lydrette formen *Skjetve* er fremdeles fullt levende.

For å forklare de to variantene av navnet overveide Kåre Hoel, BØ manus (Råde, 5 f.), om det ved *Råde* heller skulle dreie seg om en kortstavet *ōn*-stamme norr. **rōða* f., obl. **rōðu* 'rydning' som synes å foreligge i noen stedsnavn, se NG 4 (123) og Harsson (2010: 438). Han forkastet imidlertid med rette denne muligheten og fastholdt at navnet må være det langstavete norr. *róða* f. 'stang', slik som Rygh i NG 1 (324) ovenfor. Vi må følgelig søke etter en annen forklaring på den uventede formen /"rø:de/.

2 HISTORISK UTVIKLING

2.1. Norr. nom. **Ráða*

Det norske diplomaterialet viser tydelig at det rundt 1450 er skjedd og skjer store endringer i kasusbruken, som etter hvert førte til at kassystemet gikk mer eller

mindre i oppløsning, jf. f.eks. Grøtvedt (1970). Det synes følgelig å være mulig å anta at formen (*j*) *Raade* ovenfor i 1.2. reflekterer en norrøn nominativ **ráða* som her er blitt brukt istedenfor den opprinnelige dativen *róðu*. Det innebærer at det har eksistert en alternativ norrøn fleksjon nom. **ráða*, obl. *róðu* for dette substantivet. At nom. **ráða* dukker opp først rundt 1500, skyldes det forholdet at i de eldre kildene (inklusive så å si hele 1400-tallet) er det bare gen., dat. *róðu* som er overlevert, se 1.1. ovenfor.

Det er imidlertid også mulig å tenke seg en utvikling der den antatte fleksjonen nom. **ráða*, obl. *róðu* er blitt utjevnet til **ráða*, obl. **ráðu*, slik at formen (*j*) *Raade* representerer en analogisk dativ **ráðu* med svekking av endelsesvokalen.

Noen ytterligere informasjon om fleksjonen til dette substantivet kan vi imidlertid vanskelig få, særlig fordi ordet så å si ikke lenger forekommer i norsk, jf. den sjeldne formen *hesjerøe* f. hos Torp (1919: 540). Utbredelsen til varianten **ráða*, obl. *róðu* el. yngre **ráðu* (> /'røe/) forblir således også uviss, men den kan f.eks. ha vært vanlig i deler av det sentrale sørøstnorske språkområdet rundt Oslo.

2.2. Forklaring

Av vestgermanske former som geng. *rōd* osv. ovenfor i 1.1. så vi at den norrøne *ó*-vokalismen ved norr. *róða* helt sikkert er nedarvet, slik at norr. nom. **ráða* må ha en yngre *á*-vokal. Det synes ikke å være noen mulighet for at en opprinnelig *ó* rent lydlig kan ha blitt til *á* i en slik posisjon. Vi må følgelig heller gå ut fra at den er oppstått ved analogi. Mønster og utgangspunkt for det antatte norrøne paradigmet nom. **ráða*, obl. *róðu* bør i så fall i første rekke ha vært substantiv der en veksel *ó* : *á* var oppstått ved lydrett utvikling.

Et slikt tilfelle er substantivet for 'kvae' som i norrønt opprinnelig må ha hatt formene nom. *kváða* f., obl. **kóðu* > yngre **kvóðu* (med analogisk *v* etter nominativ). Nom. *kváða* ser vi som tilnavn i *Hermundr kváða*, se Fr. II (362). Den eneste overleverte oblike formen er imidlertid gen. sg. *kváðu*, se Fr. II (362), også i kompositumet *kváðufullr*, se Fr. Till. (206). Dette er en yngre form med analogisk *vá* etter nom. *kváða*, mens vi ser reflekser av den eldre oblike formen **k(v)óðu* i de norske dialektformene *koe* og *kvoe*, se Torp (1919: 343). Svensk har formen *kåda* som historisk sett er nominativ uten *v* etter de oblike formene.

Denne *ōn*-stammen går tilbake på urn. nom. **kwādō*, obl. **kwādōn* som lydrett ble til norr. *kváða* og **kóðu* (med bortfall av **w* foran **ō*) < eldre **kwōðu* som (med **ō* < **ō̄* etter **w* og foran stående *u*) kommer av **kwōðu* < **kwādū* (med **ō̄* < **ā* ved u-omlyd), se Noreen (1923: 73 f.). En eksakt parallell utvikling sees ved pret. pl. av norr. *kveða* 'si', der den eldste formen i f.eks. 3. plural var *kóðu* < eldre **kwōðu* < **kwōðu* < urn. **kwādun*. Den vanlige formen er den analogiske *kváðu* som er nydannet med *á*-vokal etter f.eks. *gefa* : pret. 3. pl. *gáfu*.

En annen *ōn*-stamme som må ha hatt den samme vekslingen *ó* : *á* som resultat

av lydrett utvikling er norr. *kváma* f. ‘ankomst, komme’ som reflekterer urn. nom. **kwāmō*. De oblike formene urn. **kwāmōn* ble ved omtrent den samme lydutfviklingen som ved **kóðu* ovenfor til norr. *kómu*, jf. pret. 3. pl. *kómu* < urn. **kwāmun* til det sterke verbet norr. *koma*. Et lydrett norrønt paradigme *kváma*, obl. *kómu* synes imidlertid ikke å være bevart noe sted, men vi ser den opprinnelige oblike formen tydelig bl.a. i kompositumet *kómumaðr* m. ‘person som kommer, gjest’. Det finnes også en yngre analogisk nominativ norr. *kóma*, se Fr. Till. (200).

En støtte for riktigheten av denne oppfatningen av utviklingen til norr. *róða* i dette området finner vi i det forholdet at en tilsvarende analogisk endring synes å være skjedd ved *ōn*-stammen norr. *tróða* f., obl. *tróðu* ‘stang, takfjøl’, nisl. *tróða* og no. *troe* f. ‘fiskestang’, nno. også ‘tynn trestamme, (hesje)staur’, gsv. *trōpa* f. ‘gjerdestaur’ og sv. dial. *troda*, se Hellquist (1948: 1222). Formene synes å reflektere en rotbetont form germ. **trōþōn-*, jf. germ. **trōþ(r)a-* n. som foreligger i norr. *tróð* n. ‘takfjøl’, fær. *tróður* n. ‘takleker, taktømmer’, nno. *tro* n. ‘takfjøl, treverk i tak, hesjestenger’, nisl. *tróð* n. ‘ds.’, eldre da. *trod*t, ggotl. *trōper* n. ‘ds.’, gsv. *trōþ* ‘stenger, gjerdestaur’, sv. dial. *trod* n. ‘skigard, gjerde av staur’ og mhty. *truoder* n./m. ‘list, stang’.

Disse formene motsvares av fær. *tráða* f., obl. *tráðu* ‘fiskestang’. Vi kan følgelig anta en eldre alternativ norrøn bøyning nom. **tráða*, obl. *tróðu*, der **tráða* altså var analogisk for *tróða* etter mønsteret *kváða*, obl. **k(v)óðu* på samme vis som **ráða* i **ráða*, obl. *róðu*. Det gir derimot liten mening å skulle skille fær. *tráða* fra norr. *tróða* osv. og føre den tilbake på en gammel nedarvet og for øvrig ikke ellers kjent avlydsform norr. **tráða* < germ. **trēþōn-*. Antagelsen av en slik form lar seg ikke videre underbygge. Det synes imidlertid ikke å være spor av *ā*-vokalisme i norske dialekter, men ordet er heller ikke spesielt vanlig, se Torp (1919: 807). Det synes f.eks. å mangle i det sentrale sørøstnorske området rundt Oslo.

3. MER OM MØNSTERET NORR. Ó : Á

Vi så ovenfor i 2.2. at det ved *ōn*-stammene norr. *kváða* og *kváma* ad lydlig veg var oppstått en veksling *ó* : *á* i rotvokalsmen. Dette mønsteret, der *á* altså særlig stod foran endelser med *a*-vokal, fantes også lydrett ved andre norrøne stammetyper. I de fleste tilfellene er som kjent *ó* oppstått av nasalert **ō̃* (ved stående eller bortfalt nasal) < urn. **ā̃* ved u-omlyd, og vi kan anføre følgende eksempler:

- a. Vekslingen finnes ved noen u-stammer som germ. **ánsu-* m. ‘ås, gud’. Urn. nom. **ansur* ble via **āsur* > **ō̃ss* til norr. *óss*, mens urn. gen. **ansōr* via **āsõr* ble til norr. *ásar*, se Myrvoll (2011: 109) angående tap av nasaliteten (i norsk) tidlig på 1000-tallet. Seinere ble det med utgangspunkt i gen. *ásar* nydannet en norrøn nom. *áss* osv.; videre kan anføres germ. **spēnu-* m. ‘spon, flis’, jf. ghty. *spān*. Urn. nom. **spānur* ble via **spō̃nr* til norr. *spónn* og urn. gen. **spānōr* via

- **spānār* til norr. *spánar*. Det fant seinere sted en utjevning enten til norr. *spónn* : *spónar* eller til *spánn* : *spánar*, jf. no. *spon* (pl. *sponar*) og fær. *spónur* mot sv., da. *spån*.
- b. Vi kan også nevne *ō*-stammen germ. **wránhō*- f. ‘bøy, krumming’, se Bjorvand & Lindeman (2007: 890). Urn. nom. **wranhu*, gen. **wranhōr* ble via **wrō*, **wrāar* til norr. *ró* og *rá(a)r* ‘krok, krå’. Vekslingen ble seinere utjevnet til norr. *ró*, gen. *ró(a)r* (pl. *róar*) og *rá*, gen. *rá(a)r* (pl. *rár*), jf. no. *ro* ‘krok, hjørne’ (pl. også *rør*) og dial. *rå*, se Torp (1919: 539), nisl. gld., dial. *rá* ‘hjørne, krok’, se Blöndal Magnússon (1989: 736), samt sv., da. *vrå* med bevart initial *v*.
- c. Et annet eksempel er konsonantstammen germ. **naht*- f. ‘natt’. Urn. (nom.) akk. **nahtu*, gen. sg. **nahtir*, pl. **nahtō* ble via yngre **nōtt*, **nēttir*, **nätta* til norr. nom., akk. *nótt*, gen. sg. *nætr*, pl. *nátta*. Hertil kommer en yngre analogisk gen. sg. *náttar* med *á*-vokal, jf. bl.a. *náttartími* m. ‘den mørkeste tiden av natten’.
- d. Vekslingen finnes også ved *i*-stammen germ. **wēni*- f. ‘håp’, som i norrønt ikke har spor av *i*-omlyd, men derimot i singularfleksjonen synes å vise tidlig (urnordisk) påvirkning fra *ō*-stammene, slik at det eldste norrøne paradigmet var nom., akk., dat. *ón*, gen. *vánar* < eldre **wōn* (med **ō* > *ó* og bortfall av **w*), gen. **wānar*.¹ Den yngre nom., akk., dat. *vón* har gjeninnført initial *v* fra gen. *vánar* og pl. *vánir*, og disse kasus har i sin tur blitt omdannet til *vónar*, *vónir*, jf. nno. *von*, pl. *vonir*. I norrønt ble det også dannet en form *vōn* > yngre *ván* med *ō*-vokal etter **skól* > yngre *skál* og gen. *skálar*, pl. *skálar*, *skálar*.²
- e. Her kan vi også anføre det særnordiske *a/ō*-adjektivet norr. *vánder* og *vónder* ‘dårlig, ond, vond, simpel’. Til disse formene svarer i østnordisk gda. *ōndær* og gsv. *ōnder*, *vānder*. De moderne formene er nisl. *vondur*, fær. *vándur*, *óndur*, no. *vond* ‘dårlig, plagsom, vanskelig’, nno. også ‘ond, slem, sint’, da. *ond* (også i bokmål) og sv. *ond* vsa. dial. *vand* ved forkortelse av gsv. *vānd(er)*, se Torp (1919: 873).

Formvekslingen skal trolig forstås på følgende vis: De eldste lydrette nordiske formene var f.eks. nom. m.: norr. *vánder*, gsv. *vānder*; akk. m.: norr. *vándan*, gsv. *vāndan*; dat. m.: gsv. *ōndom* < eldre **wōndum*; nom. f.: gsv. *ōnd* < eldre **wōnd*; akk. f.: norr. *vánda*, gsv. *vānda* < eldre **wānda* osv. Den følgende utviklingen kan i første omgang ha ført til at det oppstod to separate paradigmer ved utjevning til fordel for *vānd*, *vānd*- eller *ōnd*-, dvs. norr. *vánder*, gsv. *vānder* osv. og gsv. *ōnder*, gda. *ōndær* osv. Den norrøne varianten *vónder* og no. *vond* beror på sin side på en

1) Se Grønvik (1996: 222 f.) som på Väsby-brakteaten leser en analogisk *ō*-stammeform nom. sg. *aldu* for ventet **aldir* til den germanske *i*-stammen **aldi*- f., jf. norr. *öld* ‘menneskeætt, folk osv.’ for ventet **eld*.

2) Se dessuten Bjorvand & Lindeman (2007: 484 f.) angående forholdet mellom norr. *hváll* m. ‘liten haug’ og norr. *hóll* m. ‘lav, rundaktig høyde, haug’.

mer spesiell utvikling, siden den har initial *v* fra feks. nom. m. *váendr* og *ó*-vokal etter nom. f. **ónd*. Den urnordiske formen til dette utvilsomt gamle adjektivet lar seg ikke sikkert rekonstruere, men den kan ha vært **wanhanda*, se Bjorvand & Lindeman (2007: 1329) angående etymologien.

4. ANALOGISK Ó : Á-VEKSLING

Vi ser at det ved vekslingen *ó* : *á* dreier seg om et ganske vanlig mønster. Det har tydelig vært produktivt før den seinere omfattende utjevningen tok til, og i tillegg til de nydannete nominativene norr. **ráða* og **tráða* i 2.1. og 2.2. finnes bl.a. følgende eksempler:

4.1. Substantiv

a. Den germanske *i*-stammen **saiwi-* m. ‘sjø’ som foreligger i got. *saiws*, geng. *sæ*, eng. *sea* osv. har i urnordisk hatt former som nom. **saiwik*, akk., dat. **saiwi*, gen. **saiwār*, og disse ble til norr. *sjór*, akk., dat. *sjó*, gen. *sævar*, dvs. at urn. **ai* ble monoftongert til **æ* foran **w*, og at sekvensen **æw* bl.a. i utlyd utviklet seg til norr. *jó*, se Bjorvand & Lindeman (2007: 959).³ Vekslingen *jó* : *æ* ble etter hvert utjevnet ved innføring av *jó* eller *æ* i alle kasus, dvs. nom. *sjór*, akk., dat. *sjó*, gen. *sjóvar* eller nom. *sær*, akk., dat. *sæ*, gen. *sævar*. Til *jó*-formene ble det etter det beskrevne mønsteret med *á* foran endelser med *a*-vokal bl.a. dannet en ny gen. *sjávar* og dernest til denne nom. *sjár* og akk., dat. *sjá*, jf. nisl. *sjár*, gen. *sjávar* og norske navn som *Tinnsjá* i Telemark.⁴

b. No. *ljore* m. ‘åpning i hustak som slipper lyset inn og røyken ut’ kommer av norr. *ljóri* og motsvares av gsv. *liūri* m. Denne maskuline *n*-stammen reflekterer trolig urn. **liuhran-*, der rotstørrelsen **liuh-* kommer av germ. **leuh-* ‘lyse’ som vi feks. ser i adjektivet germ. **leuhta-* i geng. *lēoht*, *līht*, eng. *light* osv., se Bjorvand & Lindeman (2007: 668). I tillegg til standardformen *ljore* har ordet i dag dessuten formen *ljåre*, særlig i Agder-fylkene, men også i Telemark, Rogaland og Sunnhordland, se NOB 7 (sp. 585 f.). Vi må igjen kunne anta at det til norr. nom. *ljóri* ble nydannet en oblik entallsform **ljára*, dvs. med *á* foran endelsens *a*-vokal, og at det så trolig også ble dannet en nom **ljári*.

4.2. Adjektiv

4.2.1. Adjektiv med rotvokalisme *jó* osv. som norr. *sjór*

En del slike adjektiv viser de samme lydlike og analogiske utviklingene som dette substantivet:

3) Man ser i litteraturen ofte nominativ og akkusativ plural angitt med *a*-stammeendelsene *-ar*, *-a*, dvs. *sjóvar*, *sjóva* osv. Disse kasusformene er imidlertid ikke belagt i norrønt, men vi venter isteden helt klart *i*-stammeformer som **sjóvir*, **sjóvi* osv. i hvert fall i islandske kilder, jf. nisl. *sjóir*, *sjói*.

4) Se også *jålebukk* i Bjorvand & Lindeman (2007: 556).

- a. Norr. *sljór*, akk. *sljóvan* vsa. *slær*, akk. *slævan* ‘sløv, slapp’ kommer av germ. **slaiwa-*, jf. f.eks. geng. *slāw* og eng. *slow* ‘langsom’, se Bjorvand (2011: 9 ff.) for den videre etymologien. Av disse formene ser vi at adjektivet opprinnelig har hatt en veksel *jó* : *æ* som ved norr. *sjór*, gen. *sævar* i 4.1., dvs. at de eldste formene f.eks. var nom. m. *sljór*, akk. *slævan*. Den videre utviklingen synes så å ha vært slik at denne vekslingen først ble utjevnet til *sljór*, *sljóvan* eller *slær*, *slævan* osv., og til *sljór* ble det for f.eks. akk. m. *sljóvan* nydannet en form *sljávan* (med *já* foran *a*) og til denne i sin tur en ny nom. *sljár* osv. Nyislandsk har formen *sljór* og verbene *slævast* ‘sløves’ og *sljákká* ‘sløves, avta’. Den nynorske formen er nå *slø* av eldre *sljō* < *sljo* som Aasen (1873: 705) foretrakk. I dialektene finner vi ellers former som *slo*, *sjo*, *sljō*, *sløg*, *slå*, *sljá*, *slåg*, *sjåg* og *slæ*, og *å*-formene hører hjemme i Telemark, se NOB 10 (sp. 522). Øvrige nordiske former er gda. *slōw*, da. *sløv* (også bm.), gsv. *sljō(r)* og sv. *slö*. Vi ser at de opprinnelige vekslingene er blitt utjevnet på ulike vis.
- b. Norr. *mjór* ‘tynn, spiss, smal’ er et særnordisk adjektiv uten sikker etymologi. Det føres i regelen tilbake på urn. **maiwa-*, se Torp (1919: 427), og varianten norr. *mær* kan tas som støtte for denne oppfatningen. Dette adjektivet har også en analogisk form *mjár*, *mjávan* osv., og i norsk er *mjá* hovedform i både nynorsk og bokmål, mens dialektene også kjenner reflekser av norr. *mjór* i former som *mjo*, *mjog*, *mjov* og *mjø(g)*. Dialektformen *mjåg* finnes også i Østfold, se f.eks. Hoff (1946: § 292) og videre NOB 7 (sp. 1500 f.). Nyislandsk har formen *mjór*, mens færøysk har *mjáur*.
- c. Norr. *ljótr* ‘stygg’, nno. *ljot* ‘lite pen’ osv. reflekterer germ. **leuta-*, jf. got. *liuts* ‘hyklersk’, se Bjorvand & Lindeman (2007: 668 f.) for den videre etymologien. Adjektivet har i mange norske dialekter formen *ját(t)* som må antas å reflektere en ikke overlevert norrøn form **ljátr*. Den forekommer over et ganske stort område, f.eks. i Østfold, Vestfold, Nedre Telemark, Ås, Oslo, Sør-Odal osv., se NOB 7 (sp. 588 f.). Vi må igjen kunne gå ut fra at det til nom. m. *ljótr*, akk. *ljótan* er blitt dannet en analogisk akk. *ljátan*, og til nom. f. *ljót*, akk. f. *ljóta* en analogisk akk. *ljáta* osv., og dernest ytterlige nye former som nom. m. *ljátr* og f. **ljót* > yngre *lját* osv.

4.2.2. Norr. *hór* : *hár* ‘høy’

Det norrøne adjektivet for ‘høy’ foreligger i to former *hór* og *hár*. Disse har klare motsvarigheter i de andre germanske språkene som got. *hauhs*, geng. *hēah*, eng. *high*, ghty. *hōh*, ty. *hoch* osv., og formene reflekterer entydig en rotbetont grunnform germ. **háuha*. Det historiske forholdet mellom de to norrøne formene er omdiskutert. Det forholder seg imidlertid slik at *hór* bare forekommer i de eldste tekstene, se Larsson (1891: 154) og Holtmark (1955: sp. 243). Den synes følgelig klart å være den eldste formen, og denne oppfatningen stemmer overens med og støttes av det faktum at den lydregelen som sikrest kan etableres, er at urn. **au* ble

monoftongert til **ō* foran **h*. Eksemplene er ikke mange, men de beste er 1) norr. *fló* f. 'loppe' < urn. **flauh-*, jf. ty. *Floh*; 2) norr. *ló* f./n. 'engslette (ved vann)' som bare forekommer i stedsnavn, f.eks. *Lóar* f. pl. og komposita som *Ósló* f./n. < urn. **lauhō-* f. og **lauha-* n., jf. geng. *lēah* m. 'eng', eng. *lea*; 3) norr. *þó* 'likevel, enda' < urn. **þauh*, jf. got. *þauh*, geng. *þēah*, ghty. *doh*, gnty. *thoh* (med forkortet vokal); 4) norr. pret. 3. sg. *fló* 'flyktet, fløy, for' < urn. **flauh* til norr. *flyja* 'flykte' og *fljúga* 'flyve, fare', jf. geng. *flēah*. Carl Marstrander mente på sin side at urn. **au* ble til norr. *á* foran **h*, men hans forsøk (1926: 25) på å forklare verbalformen *fló* som analogisk for lydrett **flá* fremstår som unødvendig komplisert og lite sannsynlig, og det lar seg overhodet heller ikke begrunne nærmere. Det synes følgelig ikke å være noen grunn til å tvile på at urn. nom. m. **hauhar* via eldre **hōhar* lydrett ble til norr. *hór* ved bl.a. *h*-bortfall og *a*-synkope, mens *hár*, akk. m. *hávan* osv., som altså også overleveringen viser, er yngre analogiske former.

Det synes i første omgang å ha funnet sted en utvikling som innebærer at den eldste formen *hór* i en rekke oblike kasus har fått intern *v* fra andre adjektiv som f.eks. norr. *sljór*, *sljóvan* vsa. *slær*, *slævan* 'sløv, slapp' i 4.2.1. ovenfor, jf. f.eks. Wessén (1958: § 111:3). Vi kan følgelig anta at f.eks. de lydrette formene akk. m. **hóan* og akk. f. **hóa* ble omdannet til *hóvan* og *hóva*. Det forholder seg videre slik at vekselen *ó* : *á* også har spredd seg til *hór* på det viset at f.eks. akkusativene *hóvan* og *hóva* ble omdannet til *hávan* og *háva*. Dernest ble f.eks. nominativene *hór* m. og *hó f*. erstattet av *hár* og **hǫ* > yngre *há*, jf. *sljár* og **ljátr* ovenfor.

Lennart Elmevik (2000: 165) er influert av Marstrandens oppfatning ovenfor at verbalformen *fló* er analogisk for **flá*, og han tenker seg at urn. **auh* ble til **āh* > norr. *á* i alle former av dette adjektivet som ikke hadde en *u* i endelsen. Det innebærer at nom. m. **hauhar* lydrett ble til norr. *hár*. Derimot skal *hór* være en yngre analogisk form (etter andre kasus som mask. dat. *hóm* < urn. **hauhum*).⁵ Beleggforskningene taler imidlertid mot en slik forklaring, siden nom. m. *hór* som nevnt ovenfor bare forekommer i de eldste tekstene. Denne formen bør prinsipielt betraktes som den eldste. Det forholder seg jo også slik at *ó*-formene meget snart forsvinner, jf. nisl. *hár*, fær. *háur* og no. dial. *håg*. Vi kan således gå ut fra at de var gått av bruk de fleste steder allerede på 1200-tallet, og det er ikke urimelig å anta at *ó*-formene ble oppgitt på grunn av formligheten med ord som norr. *hór* n. 'utukt, ekteskapsbrudd'.⁶

5) Den urnordiske formen skal trolig rekonstrueres slik, og det innebærer at de maskuline dativformene som *hóm* har en analogisk tilføyd *m* etter pronomenet *þeim*.

6) Det følger av dette at de norrøne *á*-formene som *hár* osv. ikke er så gamle at vi er berettiget til å søke spor av dem i urnordiske former. Dette gjelder former som *hākunþō* 'den høye og kjente' (Noleby, ca. 575), se Grønvik (1987: 100, 112) og *hāborumr* '(ni) høye sønner' (Stentoft), se Grønvik (1996: 154 f.). Urn. *hā-* kan teoretisk reflektere eldre **hawa-* (f.eks. til norr. *heyja*, pret. *háði* 'sette i gang, holde' eller til norr. *hád* n. 'hån' < urn. **hawīþa*) og **haha-* el. **hāha*.

4.3. Pronomen

Vekslingen *ó* : (*v*)*á* har etter all sannsynlighet også vært bestemmende for utviklingen av eiendomspronomenet for 1. person plural, no. *vár*. Det dreier seg utvilsomt om et nedarvet possessivpronomen, og de andre nordiske formene er norr. *várr* m. og *ór/vór* f., gda. *wār/wōr*, gsv. *vār/vōr*, nisl. *vor*, fær. *vár*, da. *vor* og sv. *vår*. Formene avviker til dels sterkt fra de øvrige germanske formene, og de tilsvarende maskuline formene er: got. *unsar*, gnty. *ūsa*, gnfr. *unsa*, gfri. *ūse/unse*, fri. *ús*, mnty. *ūse/unse*, mnl. *onse*, nl. *ons/onze*, geng. *ūser/ūre*, eng. *our*, ghty. *unserēr/unser*, mhty. *unser* og ty. *unser*.

Blant annet på grunnlag av got. *unsar* m., *unsara* f. osv. skal vi for dette pronomenet rekonstruere en rotbetont grunnform germ. **únsara-*. Noen annen mulighet synes ikke å forligge. Norr. *várr/ór* lar seg etter all sannsynlighet også føre tilbake til denne grunnformen, til tross for bl.a. Torp (1919: 851) som var av den oppfatningen at dette knapt var mulig.

I norrønt er formene med rotstørrelsen *ór-* tydelig de eldste, se Noreen (1923: 313), og de motsvares av ggotl. *ōr* og *or* i dagens älvdalska. De ser ut til å reflektere germ. **únsara-* på følgende vis: Etter *a*-synkopen (ca. 500) i f.eks. urn. nom. f. **unsaru* > **unsru*, kan denne formen ha blitt videre forenklet til **unru* ved at den uvanlige sekvensen **nsr* ble redusert til **nr*. I denne formen ble **unr* regelmessig til norr. *ór* på samme vis som urn. **punrar* ble til *Þórr* m. 'guden Tor'. En tilsvarende redusert form er geng. *ūre* som kan antas å komme av eldre **ūsre* (< **unsre*) ved at **sr* på lignende vis ble forenklet til *r*. En uregelmessig forkortning er også skjedd ved gnty. *ūsa*.

Den videre utviklingen som førte til nylaging av norrøne former som *várr* m. og *vór* f. > yngre *vár* osv. beror som nevnt på velkjente analogiske prosesser, som vi igjen kort kan gjøre rede for på følgende måte: Med utgangspunkt i vekslingen *ó* : *vá* i f.eks. adjektivet norr. nom. m. *váendr* : nom. f. **ónd*, akk. f. *vánda* osv., dvs. med *á*-vokal foran *a* i endelsen, har man f.eks. i første omgang omdannet *ór* f., akk. *óra* til *ór*, *vára*, jf. også substantivet *ón*, gen. *vánnar* i 3.d. Dernest har man nydannet en form med *ó* som nom. f. *vór* (> yngre *vár*) på samme vis som det til akk. f. *vánda* var blitt dannet nom. f. **vónd* (> yngre *vánd*), se LexPoet. (630). Hertil kom så *várr* m. og *várt* n. osv., se Heusler (1932: 76).

Det personlige pronomenet norr. *vér* har sikkert spilt en rolle ved den analogiske innføringen av initial *v* i de nye formene med ávokal. Kasusformer som dat. n. *óru*, dat. m. *órum* med *u*-vokal i endelsen er i første omgang erstattet av *vóru*, *vórum* > yngre *váru*, *várum*, se Noreen (ibid.). Det er samme utvikling som ved omdannelsen av pret. 3. pl. *óru* til *vóru* > yngre *váru* 'de var' til inf. *vesa*, *vera* etter mønster av f.eks. *gefa* : *gófu* > *gáfu* 'de gav'.

5. TOLKNING AV NAVN MED NORR. *RÓÐA* F. ‘STANG, STOKK’

5.1. /"ru:e/ : /"rø:e/

Som nevnt ovenfor i 1.1. gjorde Rygh i NG 1 utover det å fastslå at det ved navnet /"ru:e/ må dreie seg om norr. *róða* f. intet forsøk på å gi en forklaring på det. Jeg har imidlertid selv (2013: 65) behandlet navnet og fremførte da den oppfatningen at gården har navn etter det betydelige høydedraget den ligger på, nemlig den delen av raet som her sønnenfor Varnsjø går i nordvest-sørøstlig retning. Det dreier seg om et dominerende trekk i landskapet, som bl.a. er slik formet at terrenget fra bunnen av det gamle sundet (mellom gårdene Strømshaug og Strømnes) som en gang gjorde Onsøy til en virkelig øy (og som nå ligger et par meter over havet) østover stiger forholdsvis bratt til et platå på ca. 60 moh. der Roe-gårdene ligger.

Det er velkjent at man kunne anvende ord for ‘stokk, stav, bjelke osv.’ til å betegne fjell og andre forhøyninger i landskapet, slik som altså etter all sannsynlighet norr. *róða* i dette tilfellet. Et ord som er svært vanlig i overført bruk om langstrakte høydedrag både i navn og som appellativ, er norr. *áss* m. ‘bjelke, stokk’, no. *ås* ‘horisontal takbjelke’ osv., se Bjorvand & Lindeman (2007: 1384).

5.2. Andre gårdsnavn med norr. *róða*

Det dreier seg om to helt sikre navn. Det ene er gårdsnummer 159 *Roen*, dvs. /"ru:en/, i Jevnaker herred (Oppland), f.eks. i *Rodone* i RB (308), se NG 4:2 (123), og det andre er gårdsnummer 15 *Rodal(en)* i Halså herred (Møre og Romsdal), f.eks. i *Roðudal* DN 4 (s. 175, 1332), se NG 13 (432).

I NG antas begge gårdsnavnene å ha bakgrunn i et opprinnelig elvenavn: NG 13 «Róðudalr, af Elvenavnet Róða.» og NG 4:2 «I Navnet Rodalen og vel ogsaa her synes Ordet at være et Elvenavn; Gaarden ligger ved Udløbet af en Elv, som paa Kartet kaldes Roenelven.» Det er godt kjent at ord for ‘stang, stokk’ slik som *róða* kunne anvendes om elver og bekker med et svært rett løp, se videre NE (195), og i navnet *Rodal(en)* gjør etterleddet *-dal(en)* det nærliggende å anta at forleddet er et elvenavn, jf. navn som *Etnedal*, *Gausdal* osv.

På de eldre kartene som utgiverne av NG hadde til rådighet, kunne det nok være vanskelig å bestemme elveløpenes eksakte karakter. Av moderne kart og flyfoto går det imidlertid tydelig fram at ingen av disse elvene, som munner ut i henholdsvis Vinjefjorden og Randsfjorden og i dag kalles Rodalselva og Sløvikelva, kan sies å ha et så rett leie (ved utløpet) at de skulle kunne betegnes med ord for ‘stokk, stav’ slik som f.eks. norr. *róða*. Derimot synes *róða* i begge tilfellene å kunne referere til et høydedrag like ved gårdene. Dette er særlig tydelig ved *Roen* i Jevnaker, der det fra åsen østenfor og ovenfor gården(e) går en langstrakt (jord)rygg forbi dem nedover mot Randsfjorden. Den når på det høyeste opp i 225 moh. Også ved *Rodal(en)* i Halså er det godt mulig å søke navnemotivet i det (udyrkede) høyde-

draget som like ved gården når en høyde på 77 moh. og herfra stiger bratt videre innover land. Det kan tillegges at et elve- eller bekkenavn er helt utelukket som grunnlag for navnet *Råde*.

Litteratur

- Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto 2007: Våre arveord. Etymologisk ordbok. Oslo.
- Bjorvand, Harald 2011: Fire etymologiske nøtter. I: MM 2011:2. S. 7–25.
- 2013: Etymologien til fem arveord og et gammelt navn. I: Målblomar til Margit. Veneskrift til Margit Harsson på 70-årsdagen den 9. juni 2013. Oslo. S. 52–68.
- Blöndal Magnússon, Ásgeir 1989: Íslensk orðsifjabók. Reykjavík.
- BØ manus = Kåre Hoels manus til Bustadnavn i Østfold, i Stedsnavnarkivet, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo.
- Elmevik, Lennart 2000: Till diskussionen om den urgerm. *au*-difftongens utveckling på nordiskt område, särskilt i förbindelsen *auh*. I: Studier i svensk språkhistoria 5. Förhandlingar vid femte sammankomsten för svenska språkets historia, Umeå 20–22 november 1997. Utg. av Lars-Erik Edlund. Umeå. (Nordsvenska 11.). S. 163–174.
- Fr. = Fritzner, Johan 1883–96: Ordbog over Det gamle norske Sprog I–III. Omarbejdet, forøget og forbedret Udgave. Kristiania.
- Fr. Till. = Ordbog over Det gamle norske Sprog af Dr. Johan Fritzner. Rettelser og tilleg ved Finn Hødnebo. Fjerde bind A – Q. Oslo. 1972.
- Grønvik, Ottar 1987: Fra Ågedal til Setre. Oslo.
- 1996: Fra Vimose til Ødemotland. Oslo.
- Grøtvedt, Per Nyquist 1970: Språket i drapsbrevnes vitneprov fra norsk senmiddelalder. I: ANF 85. S. 1–87.
- Harsson, Margit 2010: Leksikon over norske *rud*-navn frå mellomalderen. Oslo.
- Hellquist, Elof 1948: Svensk etymologisk ordbok. 3. uppl. Lund.
- Heusler, Andreas 1932: Altisländisches Elementarbuch. 3. Aufl. Heidelberg.
- Hoff, Ingeborg 1946: Skjetvemålet. (Skrifter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse. 1946. No. I.) Oslo.
- Holtmark, Anne 1955: Ordförrådet i de eldste norske håndskrifter til ca. 1250. Oslo.
- Larsson, Ludvig 1891: Ordförrådet i de äldsta isländska handskrifterna. Lund.
- Marstrander, Carl 1926: Klodvignavnet og den germanske dissimilationslov. (Avh. utg. av Det Norske Vid.-Akad. i Oslo 1925. 2. Hist.-Fil. Kl. 1.) Oslo.
- Myrvoll, Klaus Johan 2011: Skaldedikt som kjelda til etymologi og lødleg vokster av norske namn. I: NORNA-rapporter 87. Redigert av Ole-Jørgen Johannessen og Tom Schmidt. Oslo. S. 105–118.
- NOB = Norsk Ordbok 2014. 1–. 1966–. Oslo.
- Noreen, Adolf 1923: Altnordische Grammatik. 4., vollständige umgearb. Aufl. Tübingen.
- Torp, Alf 1919: Nynorsk etymologisk ordbok. Kristiania.
- Wessén, Elias 1958: Isländsk grammatik. 2. uppl. Stockholm.
- Aasen, Ivar 1873: Norsk Ordbog. Christiania.

Subkategorisering av klassen proprium

Av Åse Wetås

This article discusses categorisation and sub categorisation of proper nouns in Norwegian. The article takes as its starting point classical Aristotelian categorisation principles with discrete categorisation based on evaluations of essence and accident, and shows how these in the 20. Century were challenged by Wittgensteinian categorisation principles based on family resemblance and prototype effects. The article argues that these latter 'fuzzy' categorisation principles, which have a prominent place in Cognitive Linguistics, make the linguist able to categorise linguistic data in very interesting ways.

Section 3 includes a discussion of the semantic and grammatical arguments for viewing proper names as nouns. It also takes a closer look at the traditional basic level categorisation of proper names in Norwegian (and Scandinavian) onomastics into 'place names', 'personal names' and 'other names'. It is claimed that the edges of all three categories are fuzzy and that the traditional view on how these names come into use has to be modified. It also observes that the category 'other names' to a large extent re-uses names from the two other basic level categories.

Section 4 discusses the two main sub categorisation methods observed in Norwegian and Scandinavian onomastics from the 20. Century onwards. The (traditionally) most widespread of these is based on referent categories in the world (rivers, mountains, villages etc.), whereas the other establishes categories on a linguistic basis (singular names, compound names, derivatives etc.).

The article concludes that prototype theory is a very useful tool in the linguistic analysis of proper names, that traditional principles of onomastic sub categorisation meet serious problems when the referent based categories lack correspondence with conceptual categories in the world. It also states that sub categorisation of proper names must be designed to fit the overall goal of the survey (linguistic, socio cultural, historical etc.).

1 INNLEIING

Denne artikkelen har utgangspunkt i prøveforelesinga mi til dr. art.-graden og er ei gransking av subkategorisering av proprium i norsk. Med dette utgangspunktet er utgreiinga såleis svar på ei formulert oppgåve. Intensjonen med artikkelen er å gje eit oversyn over kategorisering som tilnærming til komplekse fenomen og korleis denne i prinsipp og praksis kjem til uttrykk i språkvitskapen generelt og onomastikken spesielt. Det er norsk og skandinavisk namneskikk og onomastisk praksis som blir gjort nærare greie for i hovuddelen av artikkelen, og det er denne som òg ligg til grunn for dei oppsummerande og konkluderande merknadene.

Filosofisk interesse for kategoriar kan sporast attende til Aristoteles, og opp gjennom historia har mange filosofar arbeidd mykje med emnet (jf t.d. Thomason 2013). Språkleg kategorisering og diskusjon om tilhøvet mellom konseptuelle og lingvistiske kategoriar er òg sentrale i moderne lingvistisk teori. Labov (1973: 342) hevdar at: «It is sometimes said that man is a categorizing animal; it is equally appropriate to say that language is a categorizing activity». Dette kan synast som ein triviell observasjon, og Enger (1998) hevdar at mange lingvistar ser på språkleg taksonomiarbeid som neanderthallingvistikk. Eg vil i framhaldet sjå nærare på kva som gjer kategorisering og subkategorisering av proprium interessant for onomastikken som fagfelt.

Språkleg og konseptuell subkategorisering av klassen proprium er eit emne det er mogleg å nærma seg på fleire vis. Ëi mogleg tilnærming ville vera å kartleggja og samanlikna måten subkategoriseringa implisitt eller eksplisitt er gjort i empiriske arbeid innanfor onomastikken som forskingsdisiplin. Ei anna tilnærming ville vera å sjå på vurdering av propriumsstatus og kva konsekvensar det gjev for kategoriseringa av namn i normative og deskriptive grammatikkar. Som svar på ei bestilling om å greia ut om kategorisering av namn vil det etter mitt syn vera mest interessant å ta utgangspunkt i dei teoretiske og prinsipielle sidene ved språkleg kategorisering, både ålment og for proprium, og så sjå praksisen i lingvistikken generelt og onomastikken spesielt i lys av det. Eg vil ut frå dette seinare i artikkelen visa at det å studera praksis kan gje verdfull informasjon om korleis den språklege kategorien *namn* blir oppfatta i språkvitskapen, både når det gjeld plassering i det grammatiske systemet og når det gjeld vurderinga av semantisk struktur. Desse to faktorane heng nært saman, og det vil eg også komma nærare attende til i det vidare.

I artikkelen vil eg først drøfta kategorisering både som prinsipp og ut frå kva føremål kategoriseringa kan seiast å tena. Etter dette kjem eg nærare inn på kategoriseringa av klassen proprium i norsk, og ser på korleis propria i den norske og nordiske onomastikken blir subkategoriserte. Dette siste gjer eg særleg med tanke på å kartleggja om det ligg til grunn nokon eins praksis, og kva teoretisk(e) grunnsyn praksisen eventuelt reflekterer. I forlenginga av dette vil eg argumentera for eit

syn på den interne organiseringa av klassen proprium som tek utgangspunkt både i subkategoriane av namn som kan identifiserast der, og i plasseringa desse har i høve til kvarandre. Til sist kjem nokre konkluderande merknader.

2 KATEGORISERING – FRÅ KLASSISK-ARISTOTELISKE KATEGORIER TIL PROTOTYPEORGANISERING

Det vil vera ei altfor ambisiøs oppgåve å gje eit fullstendig oversyn over eit så komplekst og mykje granska emne som kategoriar i verda og i språket, og det er heller ikkje føremålet med denne artikkelen. I dei følgjande avsnitta er det presentert nokre sentrale nedslagspunkt på den funksjonelt-grammatiske teigen, med utgangspunkt i George Lakoffs viktige arbeid på dette feltet, og med blick på Wittgenstein, som i den seinare forskinga si kom med nye og svært interessante tankar om kategorisering.

Lingvisten George Lakoff hevdar at få ting er meir basale for menneska enn nettopp kategorisering (sjå Lakoff 1987). Kvar gong me identifiserer ein *type* av eit eller anna, t.d. eit tre eller ein kopp, representerer dette ein kategoriseringsaktivitet. Kategoriseringa gjev oss ein reiskap til å redusera kompleksiteten i omgjevnadene våre og er naudsynt for at menneska skal kunna ta stilling til store mengder med informasjon. Kategorisering er ein universell menneskeleg aktivitet, og nærast sjølvsgagt er det då også ein heilt naudsynt reiskap i vitenskapleg verksemd. Kategoriseringa av alle typar objekt i ei verkeleg eller tenkt verd er så grunnleggjande at denne aktiviteten ofte blir teken for gitt, slik Labov (1973) viser til at har vore tilfellet i lingvistikken. Labov hevdar at kategoriseringa, gjennom å vera ein så fundamental og sjølvsgagd del av den lingvistiske praksisen, har ført med seg at også eigenskapane til dei lingvistiske kategoriane er tekne for gitt, og oftast ikkje gjorde til objekt for nærare gransking og problematisering.

Opp gjennom hundreåra har den klassiske aristoteliske kategoriseringa, som legg naudsynte og tilstrekkjelege eigenskapar til grunn for inklusjon eller eksklusjon i ein gitt kategori, vore einerådande. Klassisk aristotelisk kategorisering deler objekteigenskapar inn i essens og aksidens, der essens omfattar dei eigenskapane som definerer og indikerer objektindividualiteten, medan aksidens gjeld dei eigenskapane som er meir tilfeldige. Eit fråvær av ein eller fleire eigenskapar som høyrer med til essensen vil innebera at objektet ikkje lenger er medlem i den aktuelle kategorien. Dei kategoriserande eigenskapane, eller essensen, er altså eit spørsmål om alt eller ingenting. Kategorigrensene tener til å trekkja ei skarp line mellom dei einingane i universet som høyrer med til kategorien og dei som ikkje gjer det. Dette synet på måten kategoriar er definerte på, inneber med naudsyn at aristoteliske kategoriar ikkje kan ha nokon intern struktur, t.d. i form av at visse av kategorimedlemmane berre i ein viss grad er omfatta av essensen. Alle medlemmane må oppfattast som likeverdige innanfor den klassiske kategorien.

Ifølgje Lakoff (1987) er den klassiske definisjonen på kategorien ikkje eit resultat av empiriske studiar. Han representerer snarare ein filosofisk posisjon. Gjennom hundreåra har denne måten å dela verda inn i objektkategoriar på blitt teken for gitt i den vitskapelege granskinga, og han har ikkje eigentleg vore gjenstand for debatt før dei i seinare arbeida til den austerriske filosofen Ludwig Wittgenstein. Men frå og med han har det klassiske synet på kategoriane blitt kraftig utfordra, både frå filosofisk, kognitivt-psykologisk og funksjonelt-lingvistisk hald.

Wittgenstein (1997) gjer empiriske observasjonar av at kategoriane slett ikkje ser ut til å omfatta objekt med heilt identisk status som kategorimedlemmar, og han observerer dessutan at det for svært mange kategoriar ikkje let seg gjera å definera ei skarp grense mot omgjevnadene. Eit sentralt og viktig eksempel Wittgenstein fører for at den aristoteliske kategoriseringa er utilfredsstillande i møtet med empirien, gjeld aktivitetar som er kategoriserte under tysk *Spiel* (som på norsk må omsetjast både med 'leik' og 'spel'). Etter grundig gransking av aktivitetar som fell innanfor denne kategorien, finn Wittgenstein ingen eigenskapar som er sams for dei alle. Snarare opptre dei ulike formene for *Spiel* som strukturerte gjennom familielikskapsrelasjonar, der somme førekomstar er meir prototypiske eller framståande eksempel på kategorien enn andre. Sjølv om Wittgensteins posisjon er at yttergrensene for kategoriane er uklære, er han likevel klår på at det for spesifikke granskingsføremål sjølvsgatt kan gjerast kunstige avgrensingar. Han skriv: «som sagt kan vi – til et bestemt formål – trekke en grense. Er det bare slik vi gjør begrepet brukbart?», og han svarer sjølv: «Langt ifra! Hvis det da ikke var til dette bestemte formålet» (Wittgenstein 1997, § 69).¹

Wittgensteins filosofiske tilnærming til prototypekategoriseringa har seinare funne massiv empirisk støtte, særleg gjennom dei eksperimentelle psykologiske studiane til Eleanor Rosch (jf t.d. Rosch & Mervis 1975), og også gjennom empiriske språkvikskapelege arbeid av granskarar som William Labov. Seinare har prototypetenkinga fått massiv betydning innanfor den kognitive lingvistikken, og ikkje minst i arbeida til Lakoff (1987) og Langacker (1987, 1991) blir kategorisering og prototypeorganisering vigde mykje merksemd.

Ei organisering i prototypekategoriar har som føresetnad at somme kategorimedlemmar er meir kategoridefinerande enn andre. Sentrale kategorimedlemmar fungerer som referansepunkt for mindre typiske instansieringar, men sjølve prototypen kan best oppfattast som ein abstraksjon, og ikkje som eitt faktisk og konkret kategorimedlem. Eksperimentelle studiar stadfester idéen om at visse kategorimedlemmar framstår som meir prominente enn andre. Tendensen ser ut til å vera

1) I Wetås (2008: 54 ff) argumenterer eg med tilvising til m.a. Dyvik (1986) for at den empiriske språkgranskinga kan setja denne typen (kunstige) grenser. For at ein i den empiriske granskinga skal kunna oppnå falsifiserbare resultat, er det naudsynt å modellera kategorisett med abrupte avgrensingar.

så gjennomgåande at det til og med innanfor klårt avgrensa kategoriar oppstår prototype-effektar. Dette gjeld t.d. for kategorien *oddetal*, som er ein kategori der grensene kan definerast heilt eintydig, og der alle kategorimedlemmane må ha den same essensielle og kategoridefinerande eigenskapen. Likevel viser det seg altså eksperimentelt at somme medlemmar i kategorien blir oppfatta som meir typiske og sentrale enn andre. Tala 3, 5 og 7 blir av brukarane oppfatta som mykje meir prominente oddetal enn t.d. 953. Her kunne ein argumentera med at dette har å gjera med ulikskapar i bruksfrekvens, men studiane psykologen Eleanor Rosch gjer av kategoriar, viser at bruksfrekvens ikkje alltid ser ut til å vera einaste motivasjonen bak vurderinga av prototypikalitet.

Kategoriane inngår i taksonomiske hierarki, og Taylor (2003) presiserer at den hierarkiske strukturen med utdjujing av overkategorien i form av at fleire kategoriavgrensande eigenskapar blir lagde til, i seg sjølv ikkje representerer noko motargument mot klassisk kategorisering. Eit avgjerande brot med den klassiske tradisjonen er likevel den prioriteten nyare prototypestudiar gjev til det som kan kallast *basalnivået* i hierarkiske taksonomiar.

Basalnivået er det kategorinivået i taksonomiane som kognitivt har større saliens enn dei andre nivåa, og denne større saliensen blir også reflektert språkleg. Basalnivået er det nivået språkbrukarane vanlegvis konseptualiserer og namngjev ting på tidlegast i språkinnlæringa, og det er dette nivået som sidan utgjjer referansepunktet for dei nemnde taksonomiske hierarkia. Basalnivået er vidare det nivået der kategoriane er maksimalt distinkte – dei maksimerer altså likskap mellom kategorimedlemmane internt og minimerer samstundes likskapar på tvers av kontrasterande kategoriar. Kategoriar på basalnivå inneheld på denne måten fleire nye definerande eigenskapar enn både dei overordna og underordna kategoriane i taksonomiane. Eit enkelt eksempel, henta frå Lakoff (1987), omfattar kategoriane *møbel*, *stol* og *kjøkkenstol*. Her representerer *møbel* den overordna kategorien, *stol* representerer basalnivået og *kjøkkenstol* representerer subkategorien. Om tilhøvet mellom *kjøkkenstol* og *stol* kan me slå fast at subkategorien deler svært mange likskapsdrag med den overordna kategorien. På andre sida er det færre konkrete likskapsdrag mellom nivåa *møbel* og *stol*. Om ein ønskjer å halda kategoriane maksimalt distinkte og maksimalt informative må fokus vera på basalnivået, og meir spesifikt på dei mest sentrale kategorimedlemmane der.

Når det gjeld kriteria for kategorisering, har me alt slått fast at den klassiske tilnærminga opererer med eit skilje mellom essens og aksidens – altså ekte og kategoriobligatoriske eigenskapar på eine sida, mot dei meir tilfeldige på den andre. Wittgenstein (1997) hevdar at kategoriseringa gjeld å sjå det sams, og viser til ulike måtar det sams kan komma til uttrykk på. Brown (1990) skildrar oppkomsten av kategoriar som ei forhandling i det sosiale rommet, og meiner kategoriane må få ein sosial sanksjon for å kunna fungera. Brown (op. cit.) hevdar vidare at menneska lagar kategoriar

ved å knyta same ord eller same merkelapp til ulike objekt. Når språkbrukarane er samde om kva einingar ein gitt term knyter seg til, er den aktuelle kategorien ein komponent i språket. I det vidare skal me sjå nærare på korleis dei nemnde kategoriseringsprinsippa kan overførast på den språklege kategorien *proprium*, og korleis denne klassen kan subkategoriserast. For å kunna gjera dette, er det naudsynt å først etablere klassen *proprium* som referansepunkt og overordna kategori.

3 PROPRIUMSKATEGORIEN I DET NORSKE SPRÅKET

3.1 *Propria* i grammatikkane og i den lingvistiske litteraturen

Ei subkategorisering av klassen *proprium* føreset at det ligg til grunn ein definisjon av kva objekt som høyrer med til den overordna klassen (*proprium*) og korleis denne klassen plasserer seg i språket. At *propria* faktisk kan definierast til å utgjera ein eigen klasse, slik tittelen på dette arbeidet føreset, burde vera relativt ukontroversielt. Norske grammatikkar ser i liten grad ut til å tematisera *propria* som eigen klasse eller kategori gjennom å gjera meir inngåande greie for kva semantiske, morfologiske, fonologiske og pragmatiske drag som ligg til grunn for ein slik status, men *propria* blir gjennomgåande kategoriserte som substantiv (jf t.d. Beito 1970, *Norsk Referansegrammatikk* 1997, Enger & Kristoffersen 2000). Enger & Kristoffersen (s. 60) understrekar likevel at «i regelen behandles [...] egennavna heller i navnegranskinga enn i grammatikken. Navn oppfattes altså gjerne som delvis atskilt fra språket for øvrig». Det at studiet av namn faktisk utgjør ein eigen vitenskapleg forskingsdisiplin, kunne tenkjast å berre vera eit resultat av institusjonshistoriske tilfældigheter. Det er likevel interessant å notera seg at dette faktumet støttar opp om ei grunnleggjande oppfatning om at *propria* utgjør ein eigen klasse i språket, og at dei særlege eigenskapane til medlemmane i denne klassen aktualiserer metodar og forskingsspørsmål som på visse punkt skil seg frå dei typane metodar og forskingsspørsmål som er nytta i andre delar av lingvistikken.

Norsk referansegrammatikk (NRG, s. 22) slår fast at *propria* har så mange sams drag med dei andre substantiva, både semantisk og syntaktisk, at dei trass i visse morfologiske avvik blir rekna til substantivklassen. NRG (s. 27) markerer likevel grafisk i ordklasseoversynet at *propria* utgjør ein eigen subkategori innanfor substantivklassen, og knyter denne subkategoriseringa til det morfologiske kjenneteiknet «ubøygd». Sagt på ein annan måte er *propria* inherent bestemte, og ei morfologisk merking for bestemtheit vil difor vera redundant. Også når det gjeld konversjonar frå andre ordklassar, viser NRG (s. 123) at *propria* til ein viss grad skil seg frå andre delar av substantivkategorien. Konversjon frå andre ordklassar til *proprium* kan skje utan morfologisk tilpassing av noko slag. Dette faktumet knyter seg til den semantiske demotiveringa som skjer i og med namnstatusen og til at ein i utgangspunktet avvikande struktur ikkje vil vera relevant for propriet i bruksituasjonen. Difor er det altså heilt gangbart med namn som *Høgre*, *Venstre* og

Fram. Til og med opphavlege syntagme som *Bevare meg vel* kan ha namnestatus (det siste brukt om ei antikvitetsforretning, jf. NRG, *ibid.*).

I Wetås (2008) blir det gjort ei drøfting av skilnader og likskapar mellom proprium og andre substantiv på det semantiske området. Dersom propria under eitt skal gjevast ein definisjon, må det nettopp vera at dei ikkje viser semantiske likskapsdrag med andre, appellativiske substantiv. Snarare utgjer dei leksikaliserte, monoreferensielle språklege uttrykk (jf t.d. Pamp 1991), og namnestatusen i seg sjølv gjer medlemmane i klassen semantisk demotiverte. I kraft å ha berre éin referent kan dei altså seiast å ikkje ha klassifiserande tydingsinnhald, slik appellativa har det. Eit berande prinsipp i kategorisering er at kategoriane er underspesifiserte på ein slik måte at dei kan omfatta fleire enn eitt objekt. Men med propria er det kategoridannande draget at alle medlemmane er monoreferensielle. Det gjev ei ein tydig objektspesifisering, men treng ikkje bryta med kravet til underspesifisering.

Det er ikkje noko problem for ein slik definisjon av proprium at det i og med lagning av stadnamn og personkarakteriserande tilnamn ofte blir nytta materiale frå den appellativiske delen av substantivforrådet. Proprialiseringa fører med seg ei semantisk bleiking av dette opphavleg klassifiserande tydingsinnhaldet (jf. NRG ovanfor). Denne bleikinga opnar for at det kan skje denotasjonsskifte. For stadnamna sin del inneber dette ikkje med naudsyn at dei skiftar subkategori, men for tilnamna sin del vil denotasjonsendring innebera at det aktuelle namnet mest sannsynleg fell ut av tilnamn kategorien og går over til å få status som arveleg slektsnamn eller førenamn.

3.2 Alternativ kategorisering av klassen namn

Visse forsøk har vore gjort på å gje propria ei alternativ ordklasseinnplassering. Andersen (2001) lanserer pro-ord-klassen som ei mogleg anna ordklassetilhørsle for propria. Dette gjer han som ledd i eit forsøk på å forklåra tidleg kasusbortfall på personnamn i overgangen frå latin til gammalfransk. Den alternative innplasseringa verkar dårleg motivert, og ut frå norske forhold er det lite som talar for at det ville vera tenleg og oppklårande å klassifisera propria som pro-ord. Både når det gjeld referanseforhold, leksikalsk struktur og morfologi skil namna seg som gruppe radikalt frå medlemmane i pro-ordklassen, og uavhengig av om ein ser på ordklassane som strengt avgrensa eller som prototypeorganiserte, vil propria vanskeleg kunna klassifiserast saman med pro-orda. Framstillinga til Andersen (2001) nemner berre personnamn, men propriumsklassen omfattar namn også på andre typar namneobjekt. Det ville vera kunstig å skilja personnamna ut som pro-ord, medan andre namn skulle ha ei anna ordklassetilhørsle. Andersens synsmåte på ordklasseinnplassering av namn er marginal, men det er likevel ein viktig grunn til å nemna han her: Han illustrerer nemleg ein litt påfallande tendens i den lingvistiske litteraturen til at berre subkategorien 'personnamn av førenamntypen' blir

lagd til grunn i drøftinga av namnstatus. Andre eksempel på at proprium blir behandla som personnamn av førenamntypen finn ein t.d. i Kay & Zimmer (1990) og Anderson (2004). Personnamn av førenamntypen er dei av propria som skil seg tydelegast frå appellativa både når det gjeld mobiliserbar intern struktur og ordtilfang. Dette gjer sjølvstøtt avgrensinga av namneklassen og teoretisering kring denne meir presis enn ei tilnærming med eit meir brokete og samansett namneutval som òg omfattar vanskelege toponymiske grensetilfelle. Hovudgrunnen til at personnamn av førenamntypen er favoriserte i slike samanhengar, er truleg nettopp at denne subkategorien av propria framstår som den mest kategorisentrale eller prototypiske i propriumsklassen.

3.3 Propria er ein subkategori av substantiva

Ut frå denne vesle ekskursen om ordklassetilhørsle meiner eg at det trass i ulikskapane mellom proprium og appellativ i grammatikk og semantikk er rimeleg å handsama propria som ein underkategori av ordklassen substantiv av to grunnar. Den eine er det delvis overlappende ordtilfanget. Den andre er at det syntaktisk er heilt klårt at propria har mykje til felles med andre appellativ. Til saman utgjer desse to sentrale argument for å velja denne ordklassetilhørsle.² Om propriumsklassen best kan betraktast som eintydig avgrensa eller som prototypeorganisert kategori med uklære yttergrenser, er eit spørsmål som har samanheng med teoretiske grunnpremissar. På spørsmålet om absolutt eller gradert kategorimedlemskap skil ulike lingvistiske teoriar lag. I Wetås (2008) argumenterer eg for at ei prototypebasert tilnærming til namne kategorien er mest veileigna i møtet med empirien. Eg vil i framhaldet vurderer ei vidare subkategorisering av proprium med utgangspunkt i at kategoriane er prototypeorganiserte og at dei både internt og seg i mellom på subkategorinivå viser familielikskapsrelasjonar. Tversky (1990) hevdar at det implisitte kontrasterande settet for kategoriane vil vera settet av søster-kategoriar under same overordna kategorien, og det kan vera eit rimeleg og handgripeleg utgangspunkt i tilnærminga til dei propriele subkategoriane – at dei omfattar grupper av proprium som kontrasterer kvarandre i kategoriseringssamanheng.

3.4. Basalnivå og ekspertnivå

Lakoff (1987) hevdar at det innanfor språkbrukarsamfunnet vil vera subpopulasjonar av spesialistar som innanfor ekspertdomenet sitt primærkategoriserer objekt på eit nivå som kan vera lågare i det taksonomiske hierarkiet enn det som er det allment oppfatta basalnivået. Dette er seinare testa eksperimentelt m.a. i Tanaka & Taylor (1991), og resultatata deira demonstrerer at individuelle skilnader i domene-

2) Somme av desse felles syntaktiske eigenskapane (subjekts- og objektsfunksjon, utfylling til preposisjon osv.) deler dei også med dei personege pronomena.

spesifikk kunnskap er avgjerande for kor viktig basalnivået er i kategoriseringa spesialistar gjer innanfor sitt avgrensa ekspertdomene. Sjølv om dette kan verka banalt, er det viktig å ta poenget om kategorisering på ekspertdomene inn i ei vidare drøfting av propriumsfeltet. Det er ikkje urimeleg om me kan konstatere eit skilje mellom tilnærma ålment sanksjonerte subkategoriar av proprium og dei som primært representerer ekspertkategoriar til bruk i vitenskapleg namnegransking.

3.5 Subkategoriar av namn

Me har etablert propria som språklege einingar med det sams at dei berre denoterer eitt einskildobjekt i verda. Ut over dette inneheld dei ikkje kategoriserande eigenskapar. Som eit resultat tek den vitenskaplege namnegranskinga gjerne utgangspunkt i typar av referentar når namneinventaret skal subkategoriserast. Eg vil sjå nærare på kor langt det frå ein språkleg synsvinkel er mogleg og hensiktsmessig å leggja referentkategori til grunn for subkategoriseringa. Eg tek utgangspunkt i kon-trastering (jf. ovanfor).

Det korte svaret på spørsmålet om kva typar av objekt som får namn i norsk, er at alle moglege objekt i prinsippet kan få namn. Eit raskt blick på empirien viser at det likevel ikkje er alle typar objekt som faktisk får namn. Det er t.d. meir uvanleg å gje namn til bilen sin enn det er å gje namn til hunden sin. Vidare ser motivasjonen bak namngjevinga ut til å vera ulik for forskjellige subkategoriar, eller om ein heller vil, ulike referenttypeavgrensa grupper av namn. I somme tilfelle er det (som vist m.a. i Andersson 1996: 15 ff) først og fremst den emotive og approprierende namnefunksjonen som er mest sentral, medan det i fleirtalet av tilfella er den kognitive funksjonen som er hovudsaka. I det vidare vil eg gjera greie for dei subkategoriane av proprium som har ålmennt sanksjon og ikkje berre blir nytta i ekspertsamanheng. Startpunktet er med andre ord dei gruppene av namn som har ei heilt klår forankring i elles konvensjonaliserte kategoriar av referentar i verda.

Samfunnsorganisasjonen vår legg til grunn at alle personar i eit sosialt felleskap får namn. I Noreg har alle personar plikt til å bera minst eitt førenamn. Denne plikta til namn er sanksjonert i lovform (jf. *lov om personnamn av 2002*, § 1), og ut frå dette burde subkategorien førenamn kunna reknast som i høgste grad etablert. Den primære funksjonen til førenamna er å vera individutpeikande. Med eige inventar og eigne bruksspesifikasjonar må personnamn av førenamntypen òg frå eit lingvistisk synspunkt seiast å utgjera ein heilt klår subkategori av propria. Førenamna kjem i bruk gjennom ei meir eller mindre institusjonalisert dåpshandling, gjennom val frå eit meir eller mindre lukka forråd, og dei kan brukast på arbitrære namneberarar.³ Førenamna utgjer den diakront mest stabile gruppa av

3) Meir presist er det å seia at førenamn-kategorien har to separate og i liten grad overlappende subkategoriar av mannsnamn og kvinnenamn. Skiljet mellom desse to er ikkje morfologisk merkt i moderne norsk, og todelinga av personnamnforrådet må oppfatast til primært å vera basert på konvensjon.

personnamn, og det ser òg ut til at denne subkategorien blir oppfatta av brukarane som den mest prototypiske eller «namneaktige» gruppa av proprium.

I moderne tid får alle norske statsborgarar også minst eitt (arveleg) slektsnamn. Slektsnamnskikken har avløyst bruken av ikkje-arvelege patronym, og dei utgjer som kategori ei tydeleg samansett gruppe. Dei to store kjeldene til arvelege slektsnamn i norsk er patronym (som i sin tur har opphav som personkarakteriserande tilnamn) og stadnamn (som tidlegare fylte ein adressefunksjon).

I tillegg til førenamna og slektsnamna omfattar personnamnkategorien også tilnamn. Medan førenamna og etter kvart også slektsnamna er obligatoriske, er det i moderne norsk ingen kognitiv identifiseringsmotivasjon som ligg til grunn for bruk av tilnamn. Her er det snarare tale om emotivt motivert namnsetjing. Dei personkarakteriserande tilnamna kviler oftast tungt på den klassifiserande tydinga til lagingane (jf. tilnamn av typen *Myggen* eller *Mini*). Andre tilnamn vil i større grad representera lagingar med mindre tydeleg tilgjengeleg eller relevant tydingsinnhald, jf. stereotype kjælenamn som *Vesla*, *Bitten* og *Tulla*, som godt kan brukast om både godt vaksne og om storvaksne damer, eller kjæleformer av førenamn, som hypokorismane *Kalle* og *Lasse*. Namn frå dei to siste gruppene viser grensetilfelle mellom tilnamn- og førenamnkategorien. Både *Lasse*, *Kalle*, *Vesla* og *Bitten* er gangbare førenamn i norsk. *Gullet* og *Knuppen* er derimot førebels ikkje gangbare.⁴

Når det gjeld andre individualitetar enn personar, er bruken av namn mykje meir varierende. Dei stadene i verda ein treng å kommunisera noko om, er dei som får eit stadnamn knytt til seg. Andre punkt og område i terrenget treng ikkje bli lyfte fram frå dei namnlause geografiske omgjevningane. Kva (typar av) stader ein har behov for å kommunisera noko om, vil sjølvstøtt endra seg over tid, og ulike tiders vekslende namnebehov er nøye dokumentert gjennom norsk stadnamngransking (jf. t.d. Helleland 1993: 33 ff). Stadnamna som subkategori har ein sentral plass innanfor namneklassen, både fordi desse namna er vesentlege orienteringspunkt i menneskeleg kommunikasjon og fordi dei har store namnebrukarkrinsar. I forskingsfaget er subkategorien stadnamn veileigna m.a. til diakron historisk og etymologisk orientert gransking. Som gruppe er dessutan stadnamna i Noreg, på same måten som personnamna, i den privilegerte situasjonen å ha eit eige lovverk (jf. *lov om stadnamn* av 1990).

Mot slutten av artikkelen vil eg drøfta nærare den interne strukturen i førenamnkategorien og stadnamnkategorien. Det er på dét nivået ulike teoretiske tilnærmingar til vidare inndeling av namnemateriala får store konsekvensar i forskningssamheng. Før me kjem til dette, er det likevel naudsynt å sjå nærare på dei namna

4) Dette har truleg primært samheng med at både opphavleg tydingsinnhald og morfologisk struktur ikkje er like tilgjengeleg for desse som for andre opphavlege tilnamn, men som me ser av døme som *Vesla* og *Bitten*, er dette ikkje ein statisk situasjon.

som er att etter at personnamna og stadnamna er etablerte som subkategoriar med ålmann oppslutnad. Det som står att, fell i onomastikken inn under den ikkje så svært opplyssande kategorioverskrifta «andre namn», eller «øvrigte namn».⁵

Som nemnt kan alle typar individualitetar få namn, og eksempel på eit relativt nytt tilskott i den norske namnefloraen er namn på stormar og orkanar. Nokre typar levande individ får nokså regelbunde namn, og det er t.d. vanleg å namngje hundar, kattar og andre kjæledyr, samt større husdyr som hest og ku. Leibring (2002) viser likevel at namngjevinga av kyr er mindre vanleg nå enn før, og ho meiner dette heng saman med den tiltakande industrialiseringa av landbruket. Andre typar dyr får derimot sjeldan eller aldri namn. Nokre namngjev bilane sine, medan ein god del namnebrukarar gjev namn til hyttene eller fritidsbåtane sine.⁶ Skip og større båtar får som regel namn, medan dei minste båtane sjeldan har noko meir enn eit registreringsnummer. I kategorien «andre namn» fell også namn på verksemdar og merkevarer.⁷

Opprekninga av moglege referentdefinerte grupper av andre namn kunne vore utan ende, men felles for desse «andre namna» er for det første at namngjevinga primært ser ut til å ha ein motiv funksjon, medan det kognitive, kommunikative namngjevingsbehovet når det gjeld desse objektgruppene ikkje kan seiast å vera særleg akutt. Namngjevinga har snarare det Rogan (1994) beskriv som ein singulariserande og approprierande funksjon – med andre ord at språkbrukaren gjennom namngjevingshandlinga uttrykkjer eit nærare forhold til eitt konkret objekt innanfor ei større gruppe, og dermed gjer ei emosjonell investering i det. For det andre er det eitt anna vesentleg fellestrekk ved namn på andre typar objekt enn stader og personar, som m.a. Andersson (1994) observerer: Lån frå andre, etablerte namnekategoriar pregar desse gruppene av såkalla andre namn. Anderssons eksempel-materiale dokumenterer lån frå dei etablerte kategoriane stadnamn og personnamn (inkludert litterære og mytologiske namn). Fordi namngjevinga for mange av desse «andre» objekttypene ikkje spring ut av noko identifiseringsbehov, men snarare dreier seg om ei primært emosjonell investering, vil namnebrukarkrinsane ofte vera små og diakront ustabile. Dette vil vera ein motivasjon til å velja namn som har ein tydeleg, etablert proprialitet. Lånemønsteret av personnamn og stadnamn inn i kategorien av «andre namn» utgjer dermed evidens for den sentrale plassen stadnamn og personnamn har i propriumskategorien. Desse framstår altså som dei

5) *Övriga namn* er til og med tittel på rapporten frå NORNA 19. symposium (jf. Jóhannesson et al. 1994).

6) Strukturelt vil jo desse andre namna oftast vera lån frå dei store og etablerte kategoriane personnamn og stadnamn, jf. nedanfor.

7) Varemerkenamna kan ha både propriale og appellativiske eigenskapar. I somme tilfelle ser ein òg at dei over tid kan appellativiserast, som i tilfella *termos* og *stillongs*. Diskusjonen om den språklege statusen til merkevarenamn er for lang å komma inn på her, men fortener absolutt fagleg merksemd.

sentrale subkategoriane i namneklassen. Låna over i andre referentavgrensa subkategoriar gjev òg to andre viktige innsikter: Dei vitnar både om den sterke tendensen til resirkulering og analogi i namngjeving, og om den sterke graden av semantisk demotivering som må liggja til grunn for at slike namnelån frå éin referentkategori over i ein annan faktisk er moglege.

4 KLASSIFISERING AV PROPRIUM I SKANDINAVISK ONOMASTIKK

Den tradisjonelle onomastiske granskinga reknar førenamna som innhaldslause merkelappar, medan stadnamna blir oppfatta som komprimerte tekstar som fortel om noko utpeikande og vesentleg ved namneobjektet. Andersson (1996) omtalar desse to utterpunkta i namngjevinga som det propriale grunnmønsteret, men presiserer at dette representerer ei førestelling om særleg stadnamnlaginga som ikkje utan vidare finn støtte i empirien. Arbeid av m.a. dei finske namnegranskarane Eero Kiviniemi og Kurt Zilliacus dokumenterer at stadnamnforrådet har eit sterkt analogibunde preg. Kiviniemi (jf. t.d. 1991) finn empirisk evidens for at stadnamna i svært stor grad framstår som analogiske lagingar og at stadnamnforrådet utgjer eit relativt lukka og leksikalsk sterkt spesialisert domene. I modellen Andersson (1996) set opp over det mentale onomastikonet tek han omsyn til denne innsikten og integrerer både prefabrikkerte namn til bruk på meir eller mindre arbitrære namneobjekt (namn av typen *Fredheim*), og prefabrikkerte namn høvelege på namneobjekt som oppfyller visse nokså generelle eigenskapar (namn av typen *Bjørkheim* og *Skogstad*) i tillegg til dei primære og sekundære namnelagingane. Dei nemnde funna (sterke tendensar til analogi og lukka ordforråd) gjev grunn til å diskutera om ikkje også stadnamna i stor grad fortel om namngjevaren sine førestellingar om proprialitet (jf. her òg Bakken 2000a).

Bakken (1994) og Nyström (1995 og 1996a og b) drøftar propria sin plass i ein leksikalsk nettverksmodell. I ein slik modell vil tilnamna vera den subkategorien av namn som viser dei mest gjennomgåande nære sambanda med dei appellativiske substantiva i nettverket. Tilnamna er primære lagingar og refererer til ein typisk eigenskap eller ei spesiell hending knytt til namneberaren. Dei er lite prototypiske namn, fordi den kategoriserande tydinga er heilt essensiell for at tilnamnet skal oppfylla funksjonen sin. Tilnamna har dermed eit stort utnyttingspotensiale i studiar av synkrone ordlagingsmekanismar og i studiet av det interessante grenselandet mellom proprium og appellativ.

Dei to sentrale subkategoriane personnamn og stadnamn har gjennom heile faghistoria framstått som to separate granskingsdisiplinar med kvar sine granskings spørsmål og metodar (jf. Bakken 2000a, b). Stadnamngranskinga har gjennom det etymologiske potensialet hatt ein sterkare plass og blitt vurdert som meir interessant i den tradisjonelle ganskingsdisiplinen. Men det kan også sjå ut til at dei to

subkategoriane har så sterk ålmenn innprenting at dei forsvarer ein status som kategoriar på basalnivå. Det treng ikkje forpurra den taksonomiske relasjonen mellom kategoriane namn og førenamn eller namn og stadnamn i eit kategoriseringshierarki (jf. plasseringa Taylor (2002: 136) gjer av *jeans* på basalnivå, ved sida av *trousers*).

Zilliacus (2002) gjer ei kritisk tilnærming til kategoriseringspraksisen innanfor onomastikken, men han hevdar at dei store subkategoriane i namneklassen svarer til konvensjonaliserte domene og artsomgrep som menneske, geografiske stader, kyr, båtar osv. I den graden desse subkategoriane også framstår som språkleg relevante, fungerer inndelingane greitt frå eit granskings synspunkt. Når ein ser i detalj på korleis desse ulike referentavgrensa subkategoriane er vidare delte inn i onomastikken, avteiknar det seg ein ofte problematisk praksis. Det heilt spesielle sambandet mellom namn og namneobjekt – betinga av at namnet berre har éin referent – gjer onomastikken til noko meir og noko anna enn den lingvistiske granskinga elles. Som fleire granskarar har vore inne på, kan det nære sambandet mellom namnet og den eine referenten i klassifiseringssamanheng sjå ut til å representera ein snubletråd, jf. for eksempel van Langendonk (1995), som åtvarar eksplisitt mot det han kallar «spekulativ kategorisering» av namn. Zilliacus (2002) hevdar at den sterke saksorienteringa i onomastikken fører med seg kategorisering som er upresis, og som i verste fall fører til feilanalysar.

Eit nærliggjande døme på slik problematisk subkategorisering på spesialistnivå er undersøkingar av synkrone, moderne førenamnval som legg proveniens til grunn for vidare kategorisering og analyse. For moderne namngjevarar ser det i namngjevingssituasjonen ut til å vera lite relevant om namn som *Per* og *Kari* har eit anna språkleg opphav enn *Ola* og *Liv*, og det er vidare lite som tyder på at det er ei veksande religiøs orientering som ligg bak 1990- og 2000-talets popularitet for opphavleg gammaltestamentlege namn som *Sara* og *Noa*. For somme personnamn kan opphav vera meir relevant, men det ser i hovudsak ut til at heilt andre mekanismar ligg bak moderne namneval. Som eit døme på ei språkstrukturell tilnærming til moderne førenamnmateriala kan eg trekka fram Alhaug (2000). Alhaug analyserer førenamn i Noreg på 1900-talet, og i ein delstudie grupperer han det empiriske materialet etter talet på stavingar og utlydsvokalisme. Resultata hans dokumenterer at ei slik språkstrukturell subkategorisering ser ut til å vera meir i samsvar med kategoriane namngjevarane oppfattar som relevante i namnevalsituasjonen enn ei proveniensorganisert. Kort sagt kan ein hevda at studiar som gjeld samansetninga av sjølve namneforrådet vil vinna på ei vidare subkategorisering av førenamna etter geografisk eller kulturelt opphav, medan studiar av førenamnbruk heller bør leggja til grunn ei (synkront eller diakront) språkleg definert inndeling av materialet.

I norsk stadnamngranskning er det to tydelege skolar eller tilnæringsmåtar til

det empiriske feltet. Den eine er etablert etter førebilete av Oluf Ryghs tilnærming i storverket *Norske Gaardnavne*, medan den andre kan knytast til Gustav Indrebø. *NG* er det store referanseverket i norsk namnegransking, det har ei tydeleg etymologisk orientering, og handsamar einskildnamn ut frå matrikkelordninga. Tilnærminga er i tråd med samtidas sterke vekt på etymologi og er det skoledannande utgangspunktet for den seinare taksonomisk orienterte subkategoriseringa av stadnamn i soknenamn, bynamn, plassnamn, innsjønamn osv. Zilliacus (2002) viser at inndelinga etter artskategori i onomastikken ofte er forsøkt vidareutvikla til både å gjelda underordna kategoriar (som ved inndeling av namn på innsjøar etter storleiken på namneobjektet), og overordna kategoriar (som ved inndeling av stadnamna i *naturnamn* og *kulturnamn*). Zilliacus hevdar denne vidareutviklinga representerer døme på kategorisering som ikkje har motsvar i eit ålment omgrepssystem, og han hevdar dette gjer det vanskeleg å skapa konsistens i inndelinga. Subkategoriar av namn som refererer til kognitivt saliente kategoriar som *meneske*, *geografisk stad*, *dyr* osv. vil etter Zilliacus' syn likevel vera opplyssande i granskingsamanheng, slik me har sett døme på ovanfor. Zilliacus er samstundes nøye med å understreka at dei nemnde artsomgrepa må ha ein konvensjonell basis, og tilhøyra omgrepssystem som knyter seg til geografisk eller kronologisk avgrensa kulturkrinsar.

Subkategorisering av stadnamn ut frå artar eller grupper av denotatum er ikkje så uvanlege i onomastiske arbeid, men i mange tilfelle ser denne typen kategorisering i beste fall ut til å ha eit nokså implisitt føremål. Eg vil trekkja fram to døme. Det første er frå Ola Stemshaugs innføringsbok i namnegransking frå 1985, som inneheld eit kapittel med overskrifta «Inndeling av stadnamn». I dette kapitlet deler Stemshaug stadnamna primært inn i «bustadnamn» og «naturnamn». Naturnamna deler han inn i subkategoriar som «høgdenamn», «vassdragsnamn», «fjordnamn» osv., medan bustadnamna blir delte i «vanlege bustanamn» og «seternamn». Stemshaug nemner også den alternative kategoriseringa med «kulturnamn» og «naturnamn». I ei slik inndeling skal kulturnamn-kategorien femna om namn på åker og eng, vegar, bruer osv., i tillegg til bustadnamna. Stemshaug kjem ikkje med noka vidare rettleiing i bruk av dette systemet, og det er uklårt for lesaren kva føremål kategoriseringa tener, men her ville det vera relevant å trekkja fram det sentrale poenget til Zilliacus 2002 (ovanfor) om at dei subkategoriane av namn som refererer til kognitivt saliente kategoriar i verda i praksis vil vera interessante.

Det andre dømet er framlegget Gunnstein Akselberg (2005) gjer til subkategorisering av onomastikonet. Han har tidlegare sjølv hevda at onomastikken har vore tydeleg på motivasjonen bak kategorisering og funksjonen denne eventuelt skulle ha (jf. Akselberg 2002), men dessverre ser denne kritikken ut til også å råka hans eigen artikkel frå 2005. Der hevdar Akselberg det gjev mening å dela

onomastikonet (forstått som det totale namneforrådet i det norske språket), opp i ulike geografisk og sosialt avgrensa onomastikon. I tillegg lanserer han ein tanke om at onomastikonet bør betraktast som kategorisert i ulike delonomastikon knytt til forskjellige aktivitetar og emne. Nærare bestemt hevdar Akselberg det mentale onomastikonet kan delast inn i t.d. rurale, urbane, kristne, maritime osv., delonomastikon. Som med Stemshaug (1985) blir det ikkje gitt uttrykk for føremålet med denne svært spesifikke kategoriseringa. Dei rurale, kristne og maritime sub-onomastikona kan nok oppfattast som leksikalske domene der t.d. kristendom eller maritim verksemd utgjer den semantiske basen namna spring ut frå. Det er likevel ikkje heilt klårt om dette er tilfellet, og korleis det i så fall kan brukast i den språkleg innretta namnegranskinga. Også her må konklusjonen vera at det er litt vanskeleg å sjå relevansen av slike kategoriar i namnegranskinga, utan at desse samstundes har motsvar i etablerte kategoriar i verda.

Den andre tydelege hovudretninga i norsk onomastikk knyter seg til Gustav Indrebøs sentrale arbeid på feltet, og subkategoriserer namnemateriale ut frå namnestruktur. Inndelinga av namna er i simpleks, samansette (toledda) namn, avleiingar osv., og er på dette nivået altså strukturell, snarare enn taksonomisk. Mykje stadnamnmateriale er samla inn og kategorisert på denne måten i hovudoppgåvearbeid frå 1900- og 2000-talet, og i nyare tid er det i fleire onomastiske studiar med tydelegare lingvistisk tilnærming til stadnamnmateriale valt subkategorisering ut frå namnestruktur (jf. t.d. Bakken 1998, Wetås 2003, 2005). Desse arbeida dokumenterer at samansetjingsstatus og morfologisk skap har relevans for brukarane i visse brukssituasjonar, og dei leverer argument for at ei subkategorisering av stadnamn ut frå struktur i mange samanhengar vil vera det mest føremålstenlege i den språkleg innretta namnegranskinga.

5 OPPSUMMERING OG KONKLUSJON

Den wittgensteinske kategoriseringsmodellen der kategoriane har tydelege sentrum og uklåre yttergrenser ser ut til å vera mykje meir fruktbar i møtet med språkleg empiri enn den klassiske kategorimodellen. I namnegranskingssamanheng gjeld dette både i avgrensinga av propriumskategorien mot omgjevnadene og ikkje minst når det gjeld å skildra subkategoriar i propriumsklassen. Prototypetilnærminga vil i praksis ikkje berre belysa kategorisentera, men også gje oss høve til å integrera dei ikkje-prototypiske instansieringane, som i språkvitskapleg samanheng ofte framstår som dei mest interessante.

Førenamn, slektsnamn, personkarakteriserande tilnamn, stadnamn osv. representerer alle subkategoriar av klassen proprium. I sine prototypiske former knyter det seg ulike namngjevings- og namnelagingsprinsipp til dei to store objektavgrensa gruppene stadnamn og personnamn, og dette er eit vesentleg argument for delinga i desse to underkategoriane, som Andersson (1996) refererer til som

den propriale grunnstrukturen. Ikkje desto mindre viser eit blick på empirien at det er stor grad av overlapping mellom dei to kategoriane og frå desse og over i den appellativiske delen av substantivforrådet. Kategorien personkarakteriserande tilnamn har med sin motiverte semantikk tydelege korrespondansar til appellativa medan kategorien diakront leverer bidrag til den elles lukka førenamn-kategorien. Slektsnamn-kategorien låner både frå tilnamn- og stadnamn-kategorien, og eit fellestrekk ved dei ulike gruppene av «andre namn» er at dei kviler tungt på lån frå stadnamn- og personnamn-kategoriane.

Eit blick på stoda innanfor onomastikken viser at kategoriseringar som ikkje kan forankrast i eit ålment omgrepssystem, ofte støyter på vanskar i møte med empirien. Zilliacus (2002) hevdar onomastikken med tida har utvikla seg til å bli orientert om *sak*. Kategoriseringa har etter kvart difor komme til å representera to ulike innfallsvinklar – den språkvitskaplege og den saksorienterte. To vesentlege moment det må takast omsyn til i ei referent-orientert subkategorisering av namna er at namneinventaret er mykje meir systembunde og prega av analogiar enn den tradisjonelle onomastiske tilnærminga har lagt til grunn, og at stadnamna diakront ofte gjennomgår denotasjonsskifte og dermed er notorisk lite trufaste mot den opphavlege referenten sin. Det som uansett må vera hovudkonklusjonen er at visse (sub-)kategoriar er meir relevante for namnebrukarane enn andre. Vidare må basisen for kategoriseringa vera tilpassa føremålet med granskinga og subkategoriseringa må også ta omsyn til om føremålet med granskinga er språkvitskapleg, kulturhistorisk eller sosio-kulturelt, og om ho har eit synkront eller diakront perspektiv.

Bokliste

- Akselberg, Gunnstein 2002: Kategorisering som prinsipp i namnegranskinga. Terhi Ainiala m. fl. (red.): *Avgränsning av namnkategorier. Forskningscentralen för de inhemska språken, Skrifter 4*. 37–77.
- Akselberg, Gunnstein 2005: The structure of the onomasticon and name classification. Eva Brylla & Mats Wahlberg (red.): *Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences. Uppsala 19–24 August 2002*. 67–78.
- Alhaug, Gulbrand 2000: Endringar i fornamnsmønsteret i Noreg på 1900-talet (1900–1975). Kristin Bakken & Åse Wetås (red.): *Namn gjennom 2000 år – namn i år 2000. Den 9. nasjonale konferansen i namnegransking*. 163–188.
- Andersen, Henning 2001: Introduction. Henning Andersen (ed.): *Actualization. Linguistic Change in Progress*. 1–20. Amsterdam/Philadelphia.
- Anderson, John M. 2004: On the grammatical status of names. *Language* 80/3. 435–474.
- Andersson, Thorsten 1994: Olika egennamns-kategorier – förenande och särskiljande drag. Kristinn Jóhannesson m. fl. (red.): *Övriga namn. NORNA-rapporter 56*. 15–42.

- Andersson, Thorsten 1996: Onomastiska grundfrågor. Kristoffer Kruken (red.): *Den ellefte nordiske navneforskerkongressen. NORNA-rapporter 60*. 15–41.
- Bakken, Kristin 1994: Navnelaging og onomastikonet. *Namn og nemne* 1994. 35–46.
- Bakken, Kristin 2000a: Teori i navneforskningen. Et diskusjonsinnlegg. Berit Sandnes m. fl. (red.): *Oluf Rygh. Rapport fra symposium på Stiklestad 13.–15. mai 1999. NORNA-rapporter 70b*. 11–23.
- Bakken, Kristin 2000b: Personnavnforskning og stedsnavnforskning – to ulike disipliner? Kristin Bakken & Åse Wetås (red.): *Namn gjennom 2000 år – navn i år 2000. Den 9. nasjonale konferansen i namnegransking*. 137–156.
- Bakken, Kristin 2002: Navnestatus og bestemthetskategorien. Terhi Ainiola m.fl. (red.): *Avgränsning av namnkategorier. Forskningscentralen för de inhemska språken, Skrifter 4*. 20–36.
- Beito, Olav T. 1970: *Nynorsk grammatikk. Lyd- og ordlære*. Oslo
- Brown, Cecil H. 1990: A survey of category types in natural language. Tsohatzidis, S. L. (ed.): *Meanings and Prototypes. Studies in linguistic categorization*. 17–47. London–New York.
- Dyvik, Helge J.J. 1986: *Grammatikk og empiri. En syntaktisk modell og dens forutsetninger. Bd. 1. Skriftserie. Nr. 41. Serie B. Institutt for fonetikk og lingvistikk*. Bergen.
- Enger, Hans-Olav og Kristian Emil Kristoffersen 2000: *Innføring i norsk grammatikk. Morfologi og syntaks*. Oslo.
- Enger, Hans-Olav 1998: *The classification of strong verbs in Norwegian with special reference to the Oslo dialect. Acta humaniora 26*. Oslo.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie og Kjell Ivar Vannebo 1997: *Norsk Referansegrammatikk*. Oslo.
- Helleland, Botolv 1993: *Adresser og stadnamn. 2. Stadnamn i offentlig og privat bruk*. Oslo.
- Jóhannessen, Kristinn m.fl. (red.) 1994: *Øvrige navn. NORNA-rapporter 56*.
- Kay, Paul & Karl Zimmer 1990: On the semantics of compounds and genitives in English. Tsohatzidis, S. L. (ed.): *Meanings and Prototypes. Studies in linguistic categorization*. 239–246. London–New York.
- Kiviniemi, Eero 1991: Analogisk navngivning och den toponomastiska teorin. Gordon Albøge m. fl. (red.): *Analogi i navngivning. NORNA-rapporter 45*. 111–120.
- Kohlheim, Volker 1998: Towards a Definition of the Onymic System. W. H. F. Nicolaisen (ed.): *Proceedings of the XIXth International Congress of Onomastic Sciences. Vol. 1. Scope, perspectives and Methods of Onomastics*. 173–178. Aberdeen.
- Labov, William 1973: The Boundaries of Words and their Meanings. Charles-James N. Bailey & Roger W. Shuy (ed.): *New Ways of Analyzing Variation in English*. 340–373.
- Lakoff, George 1987: *Women, Fire and dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago–London.
- Langacker, Ronald W. 1987: *Foundations of Cognitive Grammar. Vol 1. Theoretical Prerequisites*. Stanford.
- Langacker, Ronald W. 1991: *Foundations of Cognitive Grammar. Vol 2. Descriptive Application*. Stanford.
- Leibring, Katharina 2002: Att avgränsa namnkategorier: exemplet husdjursnamn. Terhi Ainiola m. fl. (red.): *Avgränsning av namnkategorier. Forskningscentralen för de inhemska språken, Skrifter 4*. 101–114.
- NG = Oluf Rygh m.fl.: *Norske Gaardnavne 1–18*. Kristiania 1897–1924. *Fællesregister* ved A. Kjær, Oslo 1936.
- Nyström, Staffan 1995: Lexicon och onomastikon – två samverkande system. *Namn og nemne* 1995. 81–88.
- Nyström, Staffan 1996a: Names in the Mind: Aspects of the Mental Onomasticon. W. H. F. Nicolaisen, (ed.): *Proceedings of the XIXth International Congress of Onomastic Sciences. Vol. 1. Scope, perspectives and Methods of Onomastics*. 229–235.

- Nyström, Staffan 1996b: Namnmönster, namnsystem, onomastikon – något om namnförrådets art och struktur. Kristoffer Kruken (red.): *Den ellefte nordiske navneforskerkongressen. NORNA-rapporter 60*. 133–148.
- Pamp, Bengt 1991: Namnfilologi och namnlingvistik. Några betraktelser över namnforskningen som vetenskap. *Saga och Sed 1991*. 115–124.
- Rogan, Bjarne 1994: Navn eller nummer? Motiver for navngivning av ting. Kristinn Jóhannesson m.fl. (red.): *Övriga namn. NORNA-rapporter 56*. 81–100.
- Rosch, Eleanor & Carolyn B. Mervis 1975: Family Resemblances: Studies in the Internal Structure of Categories. *Cognitive Psychology 7*. 573–605.
- Stemshaug, Ola 1985: *Namn i Noreg*. Oslo.
- Tanaka, James W. & Marjorie Taylor 1991: Object Categories and Expertise: Is the Basic Level in the Eye of the Beholder? *Cognitive Psychology 23*. 457–482.
- Taylor, John R. 2002: *Cognitive Grammar*. Oxford.
- Taylor, John R. 2003: *Linguistic Categorization*. 3rd ed. Oxford.
- Thomasson, Amie 2013: Categories. *Stanford Encyclopedia of Philosophy* <http://plato.stanford.edu/>
- Tversky, Barbara 1990: Where partonomies and taxonomies meet. Tsohatzidis, S. L. (ed.): *Meanings and Prototypes. Studies in linguistic Categorization*. 334–344. London–New York.
- van Langendonk, Willy 1995: Name Systems and Name Strata. Ernst Eichler et al. (red.): *Namenforschung/Name Studies/Les noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik. 1. Teilband*. 485–489. Berlin–New York.
- Wetås, Åse 2003: Gustav Indrebø (1926): “Kasus obliquus i norske stadnamn”. Om proprium og kasusfleksjon. Åse Wetås & Tom Schmidt (red.): *Gustav Indrebø og norsk namnegransking. Den 10. nasjonale konferansen i namnegransking*. 57–69. Oslo.
- Wetås, Åse 2005: Tveiten og Tortveit. Om opphavleg oblik form i stadnamn. Staffan Nyström (red.): *Namnens dynamik. Utvecklingstendenser och drivkrafter inom nordiskt namnskick. NORNA-rapporter 80*. 345–359.
- Wetås, Åse 2008: *Kasusbortfallet i mellomnorsk. Ein komparativ studie av proprialt og appellativisk materiale. Acta humaniora 360*. Oslo.
- Wittgenstein, Ludwig 1997: *Filosofiske undersøkelser*. Oslo.
- Zilliacus, Kurt 2002: *Forska i namn*. Helsingfors.

Navn fra Hauketo

Av Line Lysaker Heinesen

Names from Hauketo – English summary

This paper deals with personal names in the area of Hauketo south of Oslo, taken from the census in 1865. The material consists of the names of 860 persons (433 men and 427 women). Most of the bearers were born in the area (about 50%) or in the neighbouring counties, but some were born in Sweden. The first part of the paper deals with the use of surnames, and concludes that patronymics were by far the most common type of surname. Unfortunately, the material makes it hard to find out whether these patronymics are of the primary or secondary type (father's name + -son/-daughter or another forefather's name + -son/-daughter). The research also shows that most of the married women in the material have not taken their husband's surname. The second part of the paper deals with given names, and looks at how naming after parents and grandparents was practised, the use of long and short names (measured in the number of syllables) and the use of derivative names and short names/pet names. The use of double names and Nordic names and the Nordic name renaissance are also mentioned. The summary of this part of the paper concludes that the traditional system of naming children after their grandparents does not seem to be commonly used, but this is not surprising as this custom has been best preserved in remote inland parts of Norway, while Hauketo was a fairly central area at the time. The use of long names and derivative names was most common among the women. The most surprising find is the lack of double names, but this may stem from a practice of only registering a person's first name in the census.

INNLEDNING

Jeg vil i denne artikkelen se på noen sider ved personnavnbruken i mitt nærområde, slik denne bruken viser seg gjennom folketellingen fra 1865. Jeg har tatt for meg både fornavn, mellomnavn og etternavn, og sammenligner bruken av dem i dette materialet med resultatene fra tilsvarende undersøkelser. Formålet med artikkelen er å finne ut om navnebruken skiller seg fra funnene andre har gjort, og om det viser seg bestemte trekk ved navnebruken som kan være interessante å kommentere.

MATERIALET

Navnematerialet er hentet fra nettutgaven av folketellingen fra 1865 (<http://arkivverket.no/Digitalarkivet>). Jeg har hentet ut navnene på alle personene som er ført opp i Hauketo skoledistrikt i Aker, et område som i dag ligger delvis i Oslo og delvis i Akershus. Materialet består av 860 personer, 433 menn og 427 kvinner, fordelt på 128 forskjellige gårder.

Personene i materialet er oppført i folketellingen med fødested, og av disse opplysningene fremgår det at det er mange innflyttere i området. Av de 860 personene er det bare 445 som har Aker oppført som fødested. At folk har flyttet mye på seg, kan også ses ut fra fødestedet til barna i hver enkelt familie. Det er ikke uvanlig at barna i en søskenflokk er født på forskjellige steder. De aller fleste innflytterne kommer, ikke overraskende, fra nærområdene: Enebakk (63 personer), Ski (55 personer), Oppegård (31 personer) og Kristiania (27 personer). Men de kommer også fra steder spredt rundt i Akershus, Østfold, Buskerud, Oppland og Hedmark. Et par kommer fra Vestfold og Telemark, dessuten inneholder materialet én person fra København (en fostersønn) og 31 personer fra Sverige. De fleste av disse er arbeidere og tjenestefolk, men noen har også giftet seg og fått barn her.

Jeg har gjort en grovinndeling av personene i materialet for å finne ut hvilke sosiale lag de tilhører. Denne oversikten må bli omtrentlig, ettersom overgangene mellom gruppene er uklare. Fordelingen i grupper blir som følger:

- Koner og barn uten yrkesoppføring, føderådsfolk, husholdersker, livørsfolk: 64 %
- Tjenestefolk og arbeidere: 16 %
- Selveiere, gårdbrukere, huseiere, forpaktere: 9 %
- Husmenn, håndverkere, lærere: 8 %
- Fattiglemmer, innerster, folk på legd: 2 %
- Proprietærer, kapteiner, godseiere, fullmektiger o.l.: 1 %

I og med den store mengden innflyttere, får ikke denne undersøkelsen et så lokalt preg som jeg først hadde tenkt. Hvis jeg skulle skille ut alle personer med

fødested Aker, ville materialet ha blitt ganske snaut, dessuten ville det bli et uheldig skille siden medlemmene i én og samme familie ofte har forskjellige fødested. Jeg vil derfor i hovedsak se hele materialet under ett, og heller trekke ut mindre grupper av personer for å se nærmere på dem og hvordan navnebruken hos dem forholder seg til navnebruken i hele materialet.

Etternavn

Aller først vil jeg ta for meg etternavnbruken i materialet. (Med *etternavn* menes her det som i folketellingen er oppført i rubrikken «Etternavn»). I den sammenheng vil jeg se på både hvilke typer etternavn som er i bruk og hvordan disse er fordelt, i hvor stor grad personene ser ut til å ha faste slektsnavn, og også i hvilken grad gifte kvinner har tatt mannens etternavn. Jeg kommer også inn på bruk av mellomnavn (dette begrepet defineres nedenfor).

Navnetyper

De aller fleste personene i materialet (806 personer, 94 %) er ført opp med et patronym som etternavn, altså et mannsnavn + *-sen/-datter* (i materialet er dette forkortet *-s./-d.*, men jeg skriver navnene ut med *-sen/-datter* i teksten). I mange tilfeller lar det seg ikke gjøre å finne ut om dette er et ekte eller et sekundært patronym, men i de tilfellene der både far og barn er ført opp sammen (bor på samme gård), er det mulig å finne ut av. Det viser seg da at vi bare finner fire eksempler på bruk av sekundært patronym:

- *Vilhelm Hansen* og *Johanne Hansen* har fem barn, som alle er ført opp som *Hansen/Hansdatter*
- *Hans Olsen* og *Anne Olsdatter* har datteren *Karen Olsdatter*
- *Petter J. Skjennesen* (enkemann) har sønnene *Emil Skjennesen* og *Erik Skjennesen*
- *Bernt Olsen* og *Oline Nilsdatter* har fem barn, som alle er ført opp som *Olsen/Olsdatter*

I tillegg finnes det en heller merkelig oppføring der *Peder Johannesen* og *Karen Kristoffersdatter* er ført opp med barna *Ole Hansen*, *Marie Pedersdatter*, *Kristian Larsen* og *Karoline Hansdatter*, alle nevnt «deres Søn/Dat.»

Disse funnene passer godt med andre undersøkelser av etternavnbruk på 1800-tallet. For eksempel skriver Gudlaug Nedrelid at «[n]amneskikken i førre hundreåret, slik han lèt seg dokumentera i 1801-folketeljingi, er [...] dominert av at majoriteten av innbyggjarane den gongen hadde primærpatronym» (1998: 31). Astrid Weel Sannrud har samme konklusjon: «Den mest brukte etternavnstypen i forrige århundre i Fredrikstad var farsnavn.» (1995: 197).

To av personene i materialet mangler etternavn. Resten av personene i materialet har etternavn av forskjellige typer:

- Gårdsnavn (*Oppegaard, Haug, Indgjer, Tyrinby, Solberg, Budkjer* (?), *Lilleaasen, Hersæter, Høibraate og Rud*, tilsammen 31 personer)
- Svenske (*Hjelm, Strømberg, Blad, Holmqvist og Nystrøm*, til sammen 11 personer)
- Andre (*Michlet, Rasch/Rask, Kronsten og Røm*, til sammen 10 personer)

I de tilfellene der personene har et gårdsnavn som etternavn, er dette et annet enn navnet på gården der de bor. De svenske etternavnene (som også er båret av svensker), passer godt med beskrivelsen Astrid Weel Sannrud har i sin artikkel:

«Mange av de svenske navnene er tilnavn. Innbyggerne i en «by» har f. eks. ofte tatt utgangspunkt i bynavnet når de har lagt etternavn. De kan ha tatt første halvdel av bynavnet og lagt til en endelse f.eks. *-quist* eller *-gren* eller *-ström*. [...] De svenske navnene er gjerne toleddede, hvert ledd består helst av bare en stavelse, og navnene har gjerne ingen komposisjonsfuge.» (1995: 188–189).

Etternavnene i kategorien «Andre» er av forskjellig opprinnelse. Navnet *Rasch/Rask* har svensk/tysk/dansk opprinnelse, men alle bærerene er født i Norge. Navnet *Michlet* er av fransk opprinnelse, og navnet *Kronsten* er av samme oppbygning som de svenske etternavnene, selv om bærerene er født i Norge. *Røm* har jeg ikke funnet noen opplysninger om, og navnet ser ikke ut til å være i bruk i dag. *Budkjer* kan være gårdsnavnet *Bukjær* fra Fjære i Aust-Agder, men alle de fire bærerene er født i Aker.

Bruk av slektsnavn

Hvorvidt etternavnene til personene i materialet er slektsnavn, altså et etternavn som går i arv fra generasjon til generasjon, er, som jeg var inne på ovenfor, bare mulig å finne ut der far (mor) og barn er ført opp på samme gård. Som nevnt har jeg bare funnet fire eksempler på bruk av sekundært patronym, og av de 19 etternavnene som ikke er patronym, er 8 båret av både far og/eller mor og barn.

Kvinneres etternavn som gifte

Kvinneres etternavn som gifte er et tema det er skrevet lite om. *Norsk etternavnleksikon* sier følgende: «Ved giftarmål har det tradisjonelle mønsteret vore at kvinna tok slektsnamnet til mannen» (Veka 2000: 16). Denne setningen er

ganske uklar, både fordi ordet «tradisjonell» ikke har noen fast tidsbegrensning, og fordi bruken av slektsnavn ikke var vanlig utbredt før langt inn på 1800-tallet. Ivar Utne skriver i sin artikkel

«Gifte kvinners etternavn, slektsnavn og mellomnavn» at «[i] 1865 hadde antakelig størstedelen av befolkninga i det [sic] store byene fått faste slektsnavn. I Oslo og Trondheim hadde størstedelen av befolkninga tatt i bruk faste slektsnavn, i Trondheim mest annet enn sen-navn. Blant folk med sen-navn hadde rundt 90 % av ektefellene felles etternavn» (2002: 8).

Og Astrid Weel Sannrud har kommet fram til at drøyt halvparten av de gifte kvinnene i Fredrikstad i 1865 har tatt mannens etternavn (1993: 265). I mitt materiale er tallene mye lavere, av 134 ektepar har jeg bare seks eksempler på at mann og kone har samme etternavn, og bare ett av disse ekteparene har et patronym som etternavn:

- *C.M. Haug* og *Karen Haug* (barna heter *Haug*)
- *Helle Indgjer* og *Thea Indgjer* (barna heter *Indgjer*)
- *Elias Hjelm* og *Gunild Hjelm* (barna heter *Hjelm*)
- *Johan Tyrinby* og *Karen Tyrinby* (barna heter *Tyrinby*)
- *C. August Budkjer* og *Karoline Budkjer* (barna heter *Budkjer*)
- *Vilhelm Hansen* og *Johanne Hansen* (barna heter *Hansen/Hansdatter*)

Ingen av kvinnene er ført opp med pikenavn eller farsnavn i tillegg til mannens navn.

Mellomnavn

Fire av mennene i materialet er ført opp med patronym + gårdsnavn/annet etternavn: *Lars Kristiansen Høibraate*, *A. Hansen Lilleaasen*, *Bernt Torstensen Rud* og *Karl Olsen Blad*. Astrid Weel Sannrud skriver om denne bruken av mellomnavn, definert som et navn som «står mellom fornnavnet og etternavnet, og det må alltid være av etternavns type» (Sannrud 1995: 186). I hennes materiale, akkurat som i dette, er denne bruken lite utbredt. Videre skriver hun at «[s]vært mange av dem som har et mellomnavn som slutter på *-sen* eller *-datter*, har et norsk bostedsnavn som etternavn, og dette er det tradisjonelle norske navnekomplekset.» (Sannrud 1995:195). *Norsk etternavnleksikon* sier at «[I]enge hadde det vore slik at førenamnet eller patronymet ofte vart følgt av eit gårdsnamn, ikkje som eit fast slektsnamn, men meir som ei opplysende adresse.» (Veka 2000: 14). Men gårdsnavnene disse mennene har som etternavn er, som nevnt ovenfor, ikke samme navn som gården de er bosatt på, så de fungerer ikke

som adresse. Og bare *A. Hansen Lilleaasens* barn har fått *Lilleaasen* som etternavn, barna til de tre andre har ekte patronym. Det kan dermed se ut som disse etternavnene har vært en slags tilnavn, eller har vært nødvendige for å skille disse personene fra andre med samme navn.

Oppsummering etternavn

Det er, i den grad det lar seg avgjøre, lite bruk av faste slektsnavn i dette materialet. Dette var en skikk som først vokste frem i byene og i de øvre sosiale lag, og selv om Aker ikke lå langt fra Kristiania, var det fortsatt på landsbygda, noe som kan forklare den sparsomme bruken av slektsnavn. Ser vi på yrkene til de personene i materialet som bærer slektsnavn, finner vi en skomaker, en ølhandler, en godseier og flere gårdbrukere. Om ikke alle disse kan sies å høre til «de øvre sosiale lag», finner vi i hvert fall ingen innerster eller fattiglemmer i denne gruppen.

Skikken med at kvinner tok sin manns navn når de giftet seg, vokste også frem i byene og hos overklassen. At denne skikken er så lite utbredt i dette materialet, kan igjen forklares med at Aker lå på landsbygda og at det i liten grad finnes folk med høy sosial status i materialet. Ivar Utne mener dessuten at denne skikken kan ha vært mer i bruk enn det som kommer frem i folketellingene, siden en slik navnebruk ikke var pålagt fra det offentlige (Utne 2002: 9).

Fornavn

Jeg vil her i større grad konsentrere meg om de formelle sidene ved fornavnene, enn den «tradisjonelle» inndelingen av fornavn i kristne, tyske, nordiske osv. Hovedgrunnen til dette er at den tradisjonelle inndelingen ofte gjør at navnene overlapper. For eksempel kan navnet *Hans* kan regnes både som tysk og kristent, i tillegg til at det har vært i bruk her i landet så lenge at mange i dag ville tenke på det som et norsk navn. Jeg har derfor valgt å heller se på navnenes lengde og oppbygning, siden disse kriteriene er lettere å dele inn navnene etter, og siden denne inndelingen gir et vel så interessant bilde av navnebruken som den tradisjonelle. Men først vil jeg si litt om andre sider ved fornavnbruken, nemlig oppkalling og dobbeltnavn. Alle opplysninger om fornavnenes opphav og forekomst er hentet fra *Norsk personnamnleksikon*.

Oppkalling

Det tradisjonelle oppkallingsmønsteret i Norge har vært at de to eldste sønnene i en søskenflokk skal kalles opp etter sin farfar og morfar, og at de to eldste jentene skal kalles opp etter farmor og mormor. Flere steder i landet har dette mønsteret vært opprettholdt helt inn på 1900-tallet. I dette materialet ser det derimot ikke ut til å ha vært praktisert så veldig strengt: Jeg finner bare 18

eksempler på at (tilsynelatende) eldste sønn er direkte oppkalt etter sin farfar, og 5–6 eksempler på at (tilsynelatende) nesteldste sønn er direkte oppkalt etter sin morfar. De lave tallene kan komme av at barn har dødd eller flyttet ut (slike tilfeller fremgår ikke av materialet). I noen familier har det heller ikke vært mange nok sønner til å følge oppkallingsmønsteret. Det finnes også eksempler på at besteforeldrene er direkte oppkalt, men ikke i «riktig rekkefølge», slik at første sønn er oppkalt etter morfar og andre sønn etter farfar.

For jentenes del er det dessverre ikke mulig ut fra dette materialet å finne ut om de er oppkalt etter sine bestemødre eller ikke.

Selv om det tradisjonelle oppkallingsmønsteret ser ut til å stå svakt, finner vi flere eksempler på oppkalling på tvers av kjønn og oppkalling med forbokstav(er) (sistnevnte kan være tilfeldig):

- Jens Halvorsen og Inger Kristensens eldste sønn heter Haken
- Vilhelm og Johanne Hansens tredje datter heter Vilhelmine
- Hans Olsen og Anne Hansdatters eldste barn (datter) heter Olava
- Johan Andersen og Marte Hansdatters to eldste barn heter Anne og Hans (og deres barn nummer syv og åtte heter Syverine og Otto!)

Det at bruken av direkte oppkalling er relativt liten, gjør egentlig bare at materialet er mer spennende å jobbe med, siden foreldrene da har hatt andre grunner til å velge navn enn bare å følge tradisjonen. Oppkalling på tvers av kjønn gir også mulighet for nye navnedannelser.

Bruk av flere fornavn

Bruken av flere fornavn i dette materialet er forsvinnende liten, bare ni personer (drøyt 1 %) er ført opp med to fornavn, og ingen er ført opp med flere enn to. Disse ni personene fordeler seg på seks menn og tre kvinner, og i de fleste tilfellene er ikke engang begge navnene skrevet helt ut:

Menn: *C. August, Petter J., Hans Syver, C.M., J.Chr. og Petter S.*

Kvinner: *Karen P., Anne M. og Andrine J.*

Andelen er så liten at man nesten kan lure på om personene som hovedregel bare har blitt ført opp med ett fornavn, selv om de har hatt flere. Andre undersøkelser om bruk av flere fornavn har nemlig langt høyere prosentandeler. Terje Aarset (1982) ramser opp resultatene fra flere undersøkelser rundt om i landet: I Hadsel i Nordland hadde 97 % av mennene dobbeltnavn i 1870-årene, og 99 % av kvinnene hadde dobbeltnavn i 1880–85. I Ulstein var det nesten ingen som bare hadde ett navn rundt 1870. Selv i områdene der dobbeltnavn var lite utbredt, var

andelen høyere enn her: I Ullensvang i Hardanger fikk 5,1 % mer enn ett navn mellom 1820 og 1900, og i Skjåk hadde 2,3 % av mennene og 5,3 % av kvinnene mer enn ett navn på slutten av 1800-tallet. Videre skriver Aarset:

«Det ser ut til at dobbeltnamn kjem først i bruk i kyststrøk i vest og nord, i tettstader tidlegare enn i omlandet omkring. Dobbeltamna kjem først i bruk blant kvinner, og går seinast ut av bruk i kvinnenamn. Dobbeltamn-frekvensen er også jamt over høgast for kvinner» (Aarset 1982a: 89).

Tallene i dette materialet avviker altså sterkt fra dette, både i prosenttall, fordi det her er færrest kvinner med dobbeltnavn, og fordi også dette området vel kan sies å være et kyststrøk.

En indikasjon på at oppskriveren har unnlatt å føre opp dobbeltnavn, finner vi på Bjørnerud gård. Den yngste datteren der i 1865, Matea, var en av de to jentene som ble myrdet på samme gård 28. november 1876. På gravsteinen, som står på Nordstrand kirkegård, er hun kalt Mathea Karoline. Ettersom 1875-folketellingen ikke finnes digitalisert for Aker, har jeg dessverre ikke hatt mulighet til å bruke den for å kontrollere om personene har flere navn som ikke har blitt ført opp i 1865.

Personene som bærer dobbeltnavn, er stort sett gårdbrukere eller deres familiemedlemmer, de er både innfødte og innflyttere, og de bor alle på forskjellige gårder.

Jeg vil i det følgende bare ta hensyn til første fornavn. De fem mennene som bare er ført opp med en forbokstav eller en forkortelse som fornavn, blir ikke regnet med.

Lange og korte navn

Et av kriteriene jeg har brukt for å dele inn navnene, er stavellesantall.

I de få tilfellene der det kan være tvil om et navn har to eller tre stavelser (for eksempel om navnet *Kristian* har blitt uttalt krist-jan eller krist-i-an), har jeg valgt tre. Fordelingen blir da som vist i tabell 1.

Tabell 1: Fornavn delt inn i antall stavelser

	Menn			
Antall	1 stavelse	2 stavelser	3 stavelser	4 stavelser
bærere	95	242	86	5
leksikalske navn	11	55	15	4
	Kvinner			
Antall	1 stavelse	2 stavelser	3 stavelser	4 stavelser
bærere	0	210	177	40
leksikalske navn	0	48	48	18

Det er helt tydelig at lange navn (tre eller fire stavelser) er mest brukt blant kvinnene, mens korte navn (én eller to stavelser) er mest brukt blant menn. En av grunnene til at det er så mange lange navn hos kvinnene i forhold til hos mennene, er at mange har fått navn som er laget av mannsnavn, og som dermed består av et navn + en endelse på en eller to stavelser: *Karoline, Josefine, Kristianna, Syverine, Petronille*. Tendensen til at jenter i større grader enn gutter blir «pyntet» med fine navn, har nok også en del å si. En del av de enstavelses kvinnenavnene som er vanlige i dag, var dessuten ikke i bruk rundt 1865: Gamle nordiske navn som *Björg* og *Siv* ble først tatt i bruk igjen rundt århundredskiftet, *Gry* kom også til på samme tid, mens *Linn* er kjent siden rundt 1940.

Mest brukte navn

Dersom vi slår sammen navn med forskjellig stavemåte, består materialet av 82 forskjellige mannsnavn og 107 forskjellige kvinnenavn. Fordelingen av personer som bærer de mest populære navnene, er ganske lik: Det er 158 menn og 150 kvinner som har et av de fem mest populære navnene for hvert kjønn. De ti mest populære navnene er ført opp i tabell 2.

Tabell 2: Ti-på-topp fornavn

Menn		Kv.	
Plass	Hauketo 1865	Plass	Hauketo 1865
1	Johan (44)	1	Anne (45)
2	Hans (33)	2	Karen (35)
3	Kristian (32)	3	Maren (33)
4	Ole (29)	4	Marie (22)
5	Anton (20)	5	Johan(n)e (15)
6	Karl (18)	6	Ingeborg (14)
7	Johan(n)es (15)	6	Helene (14)
8	Martin (13)	8	Julie (13)
8	Lars (13)	9	Karoline (11)
10	Jens (12)	10	Marte, Josefine, Inger (9)

Jeg har ikke funnet noe landsoversyn fra samme periode som kan brukes for å se om navnebruken på Hauketo skilte seg fra landet for øvrig. Men hvis vi ser på tilgjengelige ti-på-topp-lister fra periodene før og etter på ssb.no, ser vi at det er mange av de samme navnene som går igjen:

Kvinner 1801: *Anne, Karen, Ingeborg* og *Marte* finnes i begge listene

Kvinner 1880: *Anne, Karen, Marie, Johanne, Ingeborg* og *Karoline* finnes i begge listene

Menn 1801: *Hans, Ole, Johannes* og *Lars* finnes i begge listene

Menn 1880: *Johan, Hans, Kristian, Ole, Karl, Martin* og *Lars* finnes i begge listene

Nordiske navn

Selv om jeg innledningsvis sa at jeg ville unngå den tradisjonelle inndelingen av personnavn i kristne, tyske, nordiske osv., vil jeg likevel kaste et blikk på de nordiske navnene for å se i hvor stor grad de finnes i dette materialet. Jeg vil også se om det er mulig å finne noen spor av den nordiske navnerenessansen, det vil si gamle, nordiske navn som ble tatt opp igjen etter inspirasjon fra skjønnlitteraturen og sagaene. Terje Aarset skriver:

Vi veit ikkje visst når utviklinga mot ein norskare namneskikk kom i gang og kvar det skjedde først. Men mykje tyder på at dei nordiske namna først slo gjennom i byane, og omslaget kan iallfall somme stader merkast frå 1840-åra. (Aarset 1982b: 66)

Blant mannsnavnene finner vi 22 nordiske navn, en del av dem i dansk eller dialektal form: *Amund, Arne, Aslak, Einar, Erik, Fritjof, Gudbrand/Gulbrand, Gunder, Haken/Hakon/Haagen, Halvor, Harald, Helle, Holm, Ingeval, Karl, Knud, Ole, Svend, Tollef, Torer, Torsten* og *Torvald*. Disse har tilsammen 95 bærere, det vil si at 22 % av mennene har et nordisk navn. Dessuten finnes det diverse former av *Olav* (ved siden av *Ole*): *Olai, Olaus, Oluf* og *Olavus*.

Blant kvinnenavnene finner vi bare syv nordiske navn: *Helga, Inga, Ingeborg, Inger, Gunild, Ragnild* og *Randi*. De har tilsammen 32 bærere, det vil si at 7,5 % av kvinnene har et slikt navn. Også her finner vi avledninger av nordiske navn, noen av disse via andre former: *Haakine, Olava, Ollette, Torine, Bollette, Gurine, Olia* og *Oline*.

Også i patronymene (hos dem som, så vidt vites, ikke har foreldrene sine i materialet) finner vi en del nordiske navn, også navn som ikke forekommer som fornavn her: *Torger, Vebjørn, Tron(d), Tore, Torbjørn, Elev, Even, Iver, Torkild, Berger* og *Erland*.

Bærerne av de nordiske navnene er spredt over alle aldre, både blant kvinnene og mennene. For eksempel har *Halvor* ni bærere fra 8–66 år, *Karl* har atten bærere fra 2–53 år, *Inger* har ni bærere fra 15–79 år og *Ingeborg* har fjorten bærere fra 12–68 år. Navnene som skiller seg ut i denne sammenheng er *Fritjof*, der de seks bærerne er 3, 4, 5, 8, 11 og 16 år gamle, og *Haken/Hakon* som har fem bærere på henholdsvis 3, 5, 11, 12 og 16 år (i tillegg finner vi den danske formen *Haagen*, som bæres av en mann på 42). Folk med nordiske navn finner vi i alle yrkesgrupper og samfunnslag, både blant tjenestefolk,

arbeidere, gårdbrukere, håndverkere og husmenn, og dessuten hos materialets eneste skipskaptein. Også to av svenskene i materialet har nordiske navn (*Karl* og *Ingeborg*).

De tre mest brukte nordiske mannsnavnene, *Karl*, *Halvor* og *Haken/Hakon/Haagen*, har alle vært i jevn bruk siden middelalderen. Bruken av dem her tyder altså ikke på noen nordisk navnerenessanse, men heller på en lang og vedvarende navnetradisjon. For navnet *Haken/Hakon/Haagen* bør det likevel nevnes at skriftformen *Hakon* ifølge *Norsk personnamleksikon* ble brukt av Oehenschläger og i Jacob Aalls utgave av kongesagaene. Selv om navnet i seg selv hadde vært i jevn bruk, kan altså skrivemåten og alderen på bærerene tyde på litterær påvirkning. Navnet *Fritjof* ble kjent på nytt gjennom Tegnér's «Frithiofs saga» fra 1825, og var ifølge *Norsk personnamleksikon* «vanleg i Oslo-området frå ca 1840». Dette motenavnet har altså også slått igjennom her. Også de tre mest brukte nordiske kvinnenavnene, *Ingeborg*, *Inger* og *Gunild*, har vært i jevn bruk, selv om *Inger* er en yngre form. Navnet *Ingeborg* finnes også i Tegnér's «Frithiofs saga», men har tydeligvis ikke gitt samme utslag i navnebruken som *Fritjof*, ettersom navnebærerene er så spredt i alder. Resten av de nordiske navnene i materialet har vært i jevn bruk, og mange av dem er navn som har vært typiske for Østlandet.

Avledninger

Kvinnenavn avledet av mannsnavn er svært mye brukt. Denne navngivingsmåten ble populær utover 1700-tallet og særlig på 1800-tallet (Stemshaug 1982: 30). Materialet inneholder 31 slike navn med tilsammen 94 bærere, det vil si at 22 % av kvinnene bærer slike navn. Det er stor variasjon i hvilke endelser som er brukt: *-ine*, *-ette*, *-ie/-ia*, *-ikke*, *-a*, *-an(n)a* og *-(n)ille*. To navn er også avledet av andre kvinnenavn, nemlig *Gurine* og *Bollette*. Med unntak av *Josef* og *Matteus*, finnes alle mannsnavnene som avledningene er laget til, i materialet. Dette kunne tyde på at disse navnene for en stor del er blitt gitt på grunn av oppkalling, og det viser seg også at 18 av kvinnene som bærer slike navn, har en far eller bestefar med det tilsvarende mannsnavnet.

Også blant mannsnavnene finnes det noen avledninger, men disse er få. Alle har endelsen *-(i)us* og har samme form som opprinnelig latinske navn. *Emilius* er avledet av *Emilie (Emelie)*, *Hildus* av navn på *Hild-*, *Olaus* og *Olavus* er latinske former av *Olav*, mens *Martinius*, *Julius*, *Marius*, *Magnus*, *Kornelius* og *Sofus* er opprinnelige latinske navn.

Kortformer/kjæleformer

Kortformnavnene er det også mange av blant kvinnenavnene. Noen av dem er gamle navn som har vært i bruk siden middelalderen, for eksempel *Hilda* og

Inga, mens andre er nyere kjæleformer, for eksempel *Kaja*, *Gina* og *Thea*. Det er 26 slike navn i materialet med tilsammen 50 bærere, det vil si at 12 % av kvinnene bærer slike navn. En god del av disse navnene er laget av den typen avledningsnavn som ble omtalt i forrige avsnitt, for eksempel *Gusta* av *Augusta*, *Netta* av navn som *Antonetta* og *Jonetta*, og *Mina* av *Vilhelmina*. Dette kan tyde på at avledningsnavnene ble oppfattet som lange og kronglete, og da er det jo interessant at disse to navnetypene lever side om side.

Blant mannsnavnene er det få slike kortformer, bare *Arne*, som er en gammel kortform av navn på *Arn-*, og *Sander* av *Aleksander*. De har én bærer hver. Som vi så ovenfor, er det mye større bruk av korte navn blant mennene enn blant kvinnene, men dette skyldes stort sett de nordiske formene av kristne navn, som har blitt «slitt ned» og forkortet gjennom mange hundre års bruk, for eksempel *Paul*, *Nils*, *Jens* og *Lars*.

Navnebruk i mindre grupper

Innledningsvis skrev jeg at jeg ville trekke ut mindre grupper av personer fra materialet og se nærmere på navnebruken hos dem. Jeg vil trekke ut den lille gruppen svenske innvandrere, og deretter den større gruppen personer som er født i Aker, og se om disse skiller seg fra hele materialet sett under ett.

Gruppen personer som er født i Sverige består av 19 menn og 12 kvinner. De er i alderen 3–54 år, og de fleste er tjenestefolk og arbeidere. 26 av personene (84 %) har et patronym som etternavn, mens tallet for hele materialet var 94 %.

Tabell 3: De ti vanligste navnene blant folk født i Aker, sammenlignet med hele materialet

Menn				Kv.			
Plass	Hele materialet	Pl.	Aker	Plass	Hele materialet	Pl.	Aker
1	Johan (44)	1	Johan (28)	1	Anne (45)	1	Maren (22)
2	Hans (33)	2	Kristian (23)	2	Karen (35)	2	Anne (17)
3	Kristian (32)	3	Hans (18)	3	Maren (33)	3	Karen (13)
4	Ole (29)	4	Anton (13)	4	Marie (22)	4	Karoline (10)
5	Anton (20)	5	Karl (10)	5	Johan(n)e (15)	5	Julie (7)
6	Karl (18)	5	Martin (10)	6	Ingeborg (14)	6	Ingeborg (6)
7	Johan(n)es (15)	7	Jens (8)	6	Helene (14)	6	Josefine (6)
8	Martin (13)	8	Ole (7)	8	Julie (13)	8	Marie, Helene, Marte, Sofie, Allette, Andrine (5)
8	Lars (13)	8	Lars (7)	9	Karoline (11)		
10	Jens (12)	10	Johan(n)es (6)	10	Marte, Josefine, Inger (9)		

Personnavnbruken er også ganske lik den i hele materialet sett under ett, med unntak av at navnet *Anders* er forholdsvis mye brukt (fem bærere) blant svenskene, og at ingen av kvinnene har avledningsnavn. Bruken av lange navn hos kvinnene er også liten, det er ingen som har navn med fire stavelser, og bare fire som har navn med tre stavelser.

Gruppen personer som er født i Aker, består av 244 (55 %) menn og 201 (45 %) kvinner. 423 (95 %) har et patronym som etternavn. De fornavnene som er mest brukt i hele materialet sett under ett, er stort sett de samme som er mest brukt i Aker, selv om plasseringene er litt annerledes (se tabell 3).

Navnene *Fritjof* og *Andrine* finner vi bare blant dem som er født i Aker. I Aker har 24 % av kvinnene et avledet navn, mot 22 % i hele materialet, og tilsvarende tall for kortformnavnene er 14 % og 12 %. Av mennene har 19 % nordiske navn (22 % i hele materialet), mens for kvinnene er tallene 6,5 % (7,5 %). Bortsett fra bruken av noen enkeltnavn stemmer altså denne gruppen godt overens med hele materialet.

Oppsummering fornavn

Det mest overraskende funnet i denne artikkelen er den sparsomme bruken av dobbeltnavn, men som jeg nevnte ovenfor, kan dette komme av at folk som hovedregel har blitt ført inn med bare ett fornavn. Den nordiske navnerenesansen viser seg bare så smått i dette materialet, men den slo da heller ikke inn med full tyngde før mot slutten av 1800-tallet. Det tradisjonelle oppkallingsmønsteret ser ut til å stå relativt svakt, men dette kan skyldes at Aker tilhører et sentralt strøk av landet, der denne skikken ikke holdt seg fullt så godt som i de mer avsidesliggende innlandsbygdene.

Litteratur:

Folketellingen fra 1865 på <http://arkivverket.no/Digitalarkivet>

Kruken, Kristoffer og Ola Stemshaug 2013: *Norsk personnamleksikon*, 3. utg. ved Kristoffer Kruken. Oslo.

Nedreliid, Gudlaug 1998: «*Ender og daa ein Aslaksen eller Bragestad*» - *Studiar i folketeljingsmaterialet frå 1801*, bind 1, Kristiansand.

Sannrud, Astrid Weel 1993: *Etternavn i Fredrikstad i det 19. århundre*, Universitetet i Oslo.

Sannrud, Astrid Weel 1995: «Trekking ved utviklingen av etternavn i Fredrikstad i det 19. århundre», I: Kristoffer Kruken (red.): *NORNA-rapporter 58*. Uppsala.

Statistisk sentralbyrås Internettssider: ssb.no

Stemshaug, Ola 1982: «Namngjeving og namnebruk», i Ola Stemshaug (red.): *Norsk personnamleksikon*, Oslo.

- Utne, Ivar 2002: «Gifte kvinners etternavn, slektsnavn og mellomnavn», i Jo Rune Ugulen og Are S. Gustavsen (red.): *Genealogen. Medlemsblad for Norsk Slektshistorisk Forening* nr. 2/2002.
- Veka, Olav 2000: *Norsk etternavnleksikon*, Oslo 2000.
- Aarset, Terje 1982a: «Dobbelnavn», i Ola Stemshaug (red.): *Norsk personnavnleksikon*, Oslo.
- Aarset, Terje 1982b: «Frå den nordiske namnerenessansen til i dag», i Ola Stemshaug (red.): *Norsk personnavnleksikon*, Oslo.

Frå ryphøa til shit creek Ordspel på stadnamn

Av Tor Erik Jenstad

*This article takes as its starting point some Norwegian dialectal expressions which show place-name structure on the surface, but turn out to have appellative content. An example is “åt ryphø’n” (with the preposition åt ‘to’ plus a noun in the dative case). This looks like containing a mountain name *Ryphøa. The element hø is found in many names in Mid-Norway, meaning roughly ‘rounded mountain peak’. But “ryphøa” in this expression means ‘grouse mountain region’ more generally, used when talking about hunting.*

Some similar expressions are discussed, and it is found that they are mainly used in connection with some kind of resource utilization.

Most of these expressions also have a somewhat slangy stylistic value, and they are here tentatively labelled “word play on place-names”. A connection with similar Danish expressions is established, and finally a parallel is drawn to English slang expressions like “(up) shit creek” and “arsehole street”.

Slang is known to challenge borders in language. Here the limit between proper nouns and appellatives is being pushed.

Åt ryphø’n

Når det dreg seg mot rypejakttid, er eit typisk spørsmål sunndalingar kan stille til kvarandre: «-Ska du åt ryphø’n?» Ved første augekast ser jo dette ut som eit fjellnamn samansett med grunnordet *hø*, som det finst så mange av i dette området, og her i dativform på grunn av preposisjonen *åt*. Men å leite etter eit namn Ryphøa e l på kartet, er fåfengt.

For dette er ikkje noko stadnamn i det heile, og derfor har eg også brukt liten bokstav i setningsdømet. Det er eit fast uttrykk som tyder rypelende eller rypefjell i det heile, og viser ikkje til eit bestemt fjell (Jenstad 2007: 225; jf òg Norsk Ordbok IX: 625). Når ein skal «åt ryp'hø'n», skal ein altså rett og slett til fjells på rypejakt. Ein tilsvarande seiemåte er elles kjent i Folldal: «Han kjøm frå rup'hø'n» (Ryen 2012:200).

Vi har her eit døme på eit ord som ytre sett oppfører seg som eit stadnamn gjer i setningar som «skal du til Oslo?», eller for den del «i ska heim åt Sønndala» ('eg skal heim til Sunndal'). I denne artikkelen skal vi sjå på nokre fleire døme på liknande uttrykksmåtar. Etter det eg kan finne ut, er det lite omtalt i faglitteraturen. Eg har sjølv teke opp fenomenet i ein liten artikkel (Jenstad 2008), og elles finst det litt om emnet i Bom 1948 (sjå nedanfor). Det er ikkje gjort noka systematisk innsamling, berre spreidde funn først og fremst gjennom arbeidet med Norsk Ordbok, og noko tilfang frå utanlandske slangordbøker til jamføring.

Eit par andre «høer»

Først kan vi ta turen frå Sunndal til grannebygda Oppdal og forfattere Ola Setrom. Ein stad ordlegg han seg slik: «Det er ofte hardt for meg å få sova natta før eg skal i reinshøa første dagen om hausten» (i Herby (red.) 1946: 8, opphavelg i avisa «Nordmøringen» 6.3.1941). Vi har ikkje å gjera med eit fjellnamn Reinshøa, det er lendet der reinsjakta går for seg. Setrom er medviten om dette og nyttar liten bokstav, som vi ser. Uttrykket er elles ikkje registrert i det elles så godt leksikalsk dokumenterte oppdalsmålet, og heller ikkje i andre kjelder. Men det er heilt parallelt til dømet frå Sunndal ovanfor.

Her kjem enda ein parallell, frå eit kultur- og dialektområde som står Sunndal og Oppdal nært: I Folldalen og Nord-Gudbrandsdalen var det eit årvisst arbeid før i tida å dra «åt måsåhø'n» – til fjellet for å sanke reinlav («reinsmose») til fôr. Denne onna i «måsåhø'n» eller i «måsåhøom» (Lyftingsmo 1948: 257; jf. NO VII: 1598). Og igjen – dette er ingen bestemt stad som heiter Måsåhøa, men mosefjellet, området der ein sankar mose, reint allment.

Desse seiemåtane med -hø(a) må ein rekne med har oppstått fordi (eller i alle høve er styrkt av) at *hø* er eit så utbreidd grunnord i fjellnamn i dette området. Det syner at onomastikonet kan påverke det appellative ordtilfanget.

Ressursutnytting

Både *rypehø*, *reinshø* og *mosehø* syner til utnytting av ein ressurstilgang. I somme trønderdialektar, særleg langs kysten, finst nokre samansetningar med *-haugen* eller *-haugan* som også står for terreng i samband med ei eller anna form for ressursutnytting. Trekket finst dessutan på Helgeland. Desse orda har også stadnamnliknande struktur utan å vera eigentlege stadnamn:

Bærhaugen eller *bærhaugan* er bærmarka eller bærskogen.

Gjætslehaugen (jehlt-) er marka, terrenget der ein gjæter krøtera (Tingvoll, Vikna; sjå også Magnhild Haalke: Rød haust, s. 116).

Hjorthaugan er hjortejaktterrenget (Hitra).

Langhaugan er utmark, beitemark langt frå garden (Hitra). Kyrne kunne finne på å «ta på langhaugan».

Sauhaugen er beiteområde for sau (Namdalseid).

Torvhaugen er området der ein tek torv.

Tømmerhaugen er tømmerkogen (Namdalseid).

Vedhaugen er vedskogen (Namdalseid).

På Sunnmøre finst nokre samansetningar med *-vika* som fungerer på same måten. Det gjeld ikkje bestemte fiskeplassar på sjøen, men kva slags fisk ein er ute etter: «hysevika», «seivika», «dei e på krøppongsvikjinne» (Ulla 1999: 29; for det siste ordet sjå òg t.d. Barman 1927: 23). «Krøppong» er *krøppung* ‘småtorsk’. Desse har parallellar i dei meir utbreidde uttrykksmåtane «vera på seisjøen, uerssjøen» m.m.

Limrisbygda om dei øvste grendene opp mot fjellet (nytta somme stader i Gauldalen; eigne opplysningar frå Budalen) syner nok også til ressursutnytting, men dette har nok ein meir nedsetjande klang. Det ligg ein insinuasjon om at skogen i desse område ikkje er brukande til anna enn soplimevyrke.

Over i slangen

Dei døma som er presenterte så langt, er vel ganske nøytrale stilistisk sett, men kanskje med eit visst preg av sjargong. Andre liknande uttrykk er gjerne meir spøkefulle eller tydeleg slangprega.

I Rana finst ein seiemåte «han e kje kommen over tasabekken» - han har hittil drive berre med skøy, men får snart vita av anna (oppskrift frå Storforshei av Hallfrid Christiansen 1947 i setelarkivet til Norsk Ordbok; jf òg Jacobsen 1993: 67). *Tasa* v tyder ‘(stor)skratte’ i dette området, så «tasabekken» blir det abstrakte omgrepet for grensa der noko tek til å bli alvorleg eller vanskeleg (Norsk Ordbok XI, i trykk).

Somme uttrykk syner til kroppsdelar. «Å gange grautebakken» handlar om små ungar som prøver å «föte» seg oppetter bringa på mora (Nissedal, Solheim 1985: 6). Frå mi eiga heimbygd, Sunndalen, har eg notert *rauvskørudalen* om rauvskora, kløfta mellom rumpeballane, i setningskontekstar som «han arbeidd så sveittin rann ette rauvskørudala» (jf. Jenstad 2007: 217).

Det skjemtsame og slangprega er også tydeleg når vi løftar blikket vidare utover i språket. Velkjent er *blåmyra* om havet; eit uttrykk som må ha oppstått

mellom sjøfolk. *Fylleholmen* er belagt i ordsamlingar heilt tilbake til 1700-talet. Det kan tyde ein stad der folk kjem saman for å drikke, men også eit slaraffenland. Å *fara til Fylleholmen* er å gå til eit drikkelag (Norsk Ordbok III: 1118). Lagingsmåten minner om reality-serien *Tjukkkholmen*, som gjekk på TV Norge hausten 2004, der deltakarane konkurrerte om å gå mest mogleg ned i vekt framfor kamera. Kva som karakteriserer *kommandanten på Fjertholmen*, er det neppe nødvendig å forklare nærare.

Frå norsk slang (og ikkje minst frå teikneserien Donald Duck) kjenner vi også *Langtvekkistan* om eitt eller anna land langt borte, om fjerne strok. Sjølv sagt er dette laga etter mønster av namn på verkelege land som Afghanistan. I dansk finst *Idyllistan* om eit idyllisk land som ikkje eksisterer, eit utopia eller eldorado (Anker Møller og Jørgensen 1997: 167).

Ordspel på eksisterande stadnamn

Stundom har vi å gjera med ein litt annan type, som vi forsøksvis kan kalle ordspel på eksisterande stadnamn. Med tilvising til Bangdalen i Nord-Trøndelag kan det heite om ein uredde person at han «er ikkje fødd i Bangdalen» (t.d. Steen 1981: 54). Om eit ekstra pysete menneske kan det bli sagt at han/ho er «fødd i Bangdalen og navla med ulltråd!

«Ongann va på Lonåsen» er eit uttrykk frå Oppdal (Donali 2007: 271), brukt når ungane var range og i dårleg humør. I setelarkivet til Norsk Ordbok er ein variant frå Oppdal: «Bar det på Lonåsen?» med tyding 'vart du sur'? Lonåsen er ein stad som faktisk finst, på Tynset.

Til denne kategorien høyrer også Reykjavik om stad der det er lov til å røyke (røykerom, røykekrok) og Roterud om roterom, verktyrom, der gitar og menn kan rote så mykje dei vil (om dette siste sjå t.d. Runar Døving i Dokk Holm og Meyer 2001: 157). Nær dette står også seiemåtar som *å ha besøk frå Hønefoss* eller *Raufoss* om å ha menstruasjon (Tryti 2008: 165 og 208), og *å setje pengar i Drammens Sparebank* om å ta seg ein tår.

Døme frå dansk

I dansk er det flust med døme på liknande seiemåtar, både til reelle og oppdikta stadnamn. Det som her blir lagt fram, er henta frå Bom 1948 eller Anker-Møller og Jørgensen 1997. Også her møter vi stadnamnrelaterte uttrykk for menstruasjonen, som *at have gæster fra Rødby* eller *besøg (af tante) fra Rødovre*. Sveitte under armane er *morgendug* eller *oversvømmelse i Ermelunden*. Å gå og leggje seg og sova er *at gå til Sovstrup, Slumstrup, Gåskær* eller *Fjerholm*. Nær dette siste står svensk *att resa till Fjäderholmarna*. Det er vel tenkt på dundyna som ein kan krype under.

Dansk synest spesielt rikt på slike talemåtar: Eit svært flatt smørbrød kan

bli kalla *Amager Landevej*. Ein landstrykar blir sagt å vera frå *Flakkebjerg*. Når noko blir kokt, går det *til Gryderup*, og ein som er toskete, er fødd i *Fjanterturup* eller *Fjollerup*. Når nokon hadde gjort seg fortent til å smaka bjørkeriset, heiter det at vedkommande skulle *giftes med birkefogdens datter fra Ballerup*. Å hengje ut bleike folk ser det ut til at danskane har hatt stor fantasi med. Slike kan *have været turist i Hvide Sande, have badet i Blegdams søen* eller *have solet sig på Blegdamsvej*. Og når det er utsikt under kjolen til ei jente, er det *udsigt til Bagsværd (via Ballerup)*! Ein dansk måte å seie skål på, er *afgang til Hals!* (Hals er ein liten by ved Limfjorden).

Små, fattige, karrige stader får ofte ironisk-prangande namn av herregårdstypen, med ending *-borg*, som *Hungerborg* og *Sultenborg* om stader med dårleg matstell. *Blæsenborg* om opne, forblåсне stader er belagt tilbake til 1600-talet. Ein mann med stor nase blir *grev Horn af Snottenborg*. Gater med dårleg bruklegging kan bli kalla *Benbrækkerstræde* eller *Benbrækkergade*, og «et forsumpet provinshul» kan bli stempla som *Snolderød* eller *Pærekøbing*.

I same gata, eller stilen, er det når fengselet blir omtalt som *Hotel Billigheden*, *Hotel Gratis* eller *Hotel Gitterly*, eit bordell blir *Villa Duskely* og toalettet *Hotel Rosenduft*.

Døme frå britisk/amerikansk slang

La oss heilt mot slutten ta med oss eit par smakebitar frå engelsk og amerikansk slang, der vi også møter vi denne måten å skapa ord og uttrykk på. T.d. er det etter mønster av namn på *-ville* oppstått ein del uttrykk der dette leddet ikkje står for ein stad, men snarare ein tilstand eller eit tilhøve: «from that night on it was lonesomville for me» (Hudson 1983:188f.).

I britisk slang har ein nemninga *arsehole street*, forklart som «an unpleasant place to be; serious trouble» (Dalzell og Victor 2006: 44). Ein kan vera *in* eller *up arsehole street*. Stort likare er det ikkje å vera *up shit creek*, eventuelt *up shit creek without a paddle*, eller *up shit creek in a barbed wire canoe* (op.cit: 1721). Da er ein verkeleg i stortrøbbel!

Sluttord

Vegen kan synast lang frå *ryphøa* til *shit creek*. Men begge endepunkta for denne rusleturen gjennom nokre av språkets avkrokar er døme på ein type folkeleg ordlaging vi i første omgang kan kalle ordspel på stadnamn, og som altså viser seg å vera internasjonal. I denne omgangen har eg først og fremst presentert ei nokså tilfeldig samanraska dømesamling utan særleg overordna drøfting. Eit første spadestik i overflata, om ein vil. Men om dette sjølvsgt er eit randfenomen, er vi i alle fall ved eit berøringspunkt mellom onomastikonet og det mentale leksikonet, og vi har ved samansetningane med *-høa* sett

at stadnamntilfanget kan vera med og styre utviklinga av appellativt ordforråd.

Det meste av materialet som er lagt fram, er slangprega, som vi har sett. Slangdanningar syner kreativitet og leik med språket, og eit kjenneteikn for slangen er at den tøyser grenser. Det kan vera grensene for det sømelege, men også for kategoriar i språkssystemet, gjennom t.d. å utfordre grensene for korleis ordklassar kan oppføre seg («han er heilt Nils», «å spela Johan»). Her har vi sett døme på at det er grensene mellom proprium og appellativ som blir sett på prøve.

Litteratur:

- Anker-Møller, Søren og Stray Jørgensen, Peter 1997: *Politikens Slangordbog, 5. udgave*. Århus.
- Barman, Ole 1927: *Han Kristafor-Knut og andre karar*. Oslo.
- Bom, Kaj 1948: *Slang – argot – jargon. Steftog på det gemytlige sprogs område*. København.
- Dalzell, Tony og Victor, Terry 2006: *The New Partridge Dictionary of Slang and Unconventional English I–II*. London and New York.
- Dokk Holm, Erling og Meyer, Siri (red.) 2001: *Varene tar makten*. Oslo.
- Donali, Ingeborg 2007: *Oppdaling*. Ord og uttrykk. Oppdal.
- Hallaråker, Peter 1997. *Innføring i stadnamngransking*. Oslo.
- Herby, Leif (red.) 1946. *Trønderkveld*. Trondheim.
- Hudson, Kenneth 1983: *A Dictionary of the Teenage Revolution and its Aftermath*. London.
- Jacobsen, Tor 1993: *Ke de skafi? Ranværingssord og -historier*. Mosjøen.
- Jenstad, Tor Erik 2007: *Sunnaldsord*. Trondheim.
- Jenstad, Tor Erik 2008: Frå ryphø til Shit Creek. Ord forkledd som stadnamn. I: *Leikvin* (årsskrift for Sunndal Museums slag), s. 8–10
- Lyftingsmo, Erling 1948: Måsåtaking. I: *Syn og Segn*, s. 255–261.
- Norsk Ordbok 1966–: *Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftspråket*. Oslo.
- Ryen, Jon Olav 2012: *Oss må tåla meir um detta. Ordbok for dialektane i Follidal*. Follidal.
- Solheim, Torkjell 1985: *Ord, uttrykk og ordtak frå Nissedal*. Nissedal.
- Steen, Asbjørn 1981: *Leksvik bygdabok*. Kulturbind I. Leksvik.
- Tryti, Tone 2008: *Norsk slangordbok*. Oslo.
- Ulla, Per 1999: *Gamle ord og uttrykk frå Haram*. Haramsøy.

Skipsýsla

Av Jan Ragnar Hagland

The present contribution discusses the terms of skipsýsla and skipreiða used for a certain administrative unit in the Norwegian provincial laws of the Frostathing and the Gulathing respectively. Were these terms dialect variants or were they synonyms used more or less in free variation, it is asked. Other sources, such as charters and cadastres suggest that the term of skipreiða was prevalent also in the Frostathing area, at least as from the early 1300s onwards. And variation between skipsýsla and skipreiða exists to a degree also in manuscripts containing the provincial law of the Frostathing. It is, in consequence, proposed here that rather than being a dialect variant or semantic cognate to skipreiða the term of skipsýsla should be conceived of as a technical term used within the legal sphere of language.

I mellomalderens territoriale inndeling finst, som nokså allment kjent er, nemninga *skipreiða* f på ei administrativ eining, først og fremst i militær samanheng. Nøyaktig kor gammal denne inndeling er, veit vi ikkje så sikkert. Ordet er i alle fall tidlegast kjent frå Gulatingslova (G –jf. KLN M 15, sp. 546). Den leksikalske definisjonen av omgrepet, samansett av *skip* n + *reiða* f, er gjennomsliktig nok: «Distrikt hvis Bønder tilsammen have at holde og udruste et Ledingseskib», slik Fritzn er formulerer det i si ordbok (Fritzner 1883–1896). I utgangspunktet må det usamansette *reiða* f her ha vist til handlinga å utreida eller utstyra noko (jf. NgL V, 510) slik at det administrative og etterkvart territoriale innhaldet i samansetjinga med *skip* n må oppfattast som ei vidare utvikling.

Denne termen *skipreiða* kan synast å ha hatt ordgeografisk variasjon i det gamle språket, på det viset at Frostatingslova (F) nyttar nemninga *skipsýsla* for same fenomenet. Det er denne variasjonen vi skal freista setja søkelys på i det følgjande. I ordbøkene er det ikkje gjort noko poeng ut av dette tilhøvet. I den grad ordet

skip-sýsla f er oppført, er det berre som «= *skipreiða*». Det er for så vidt greitt nok så lenge det berre er tale om den leksikalske tydinga. Ordet *skipsýsla* f må vera samansett av *skip* n + *sýsla* f, det siste leddet då i ei tyding som må ha lege tett på verbet *sýsla* «besørge noget, sørge for at noget kan blive gjort, istandbragt» (Fritzner). Det usamansette *sýsla* f vart elles tidvis brukt i administrativ og rettsleg samanheng «særlig den eldre, som betegnelse både på lendmannens, årmannens, biskopens og prestens virkefelt», seier Per Sveaas Andersen (KLN 17, sp. 646). Dette, meiner han, talar for at «det er sannsynlig at *sýsla* ble nyttet allerede på 900- og 1000-tallet som navn på det *ombud* og den *virksomhet* kongen tildelte de av sine menn som hadde særoppdrag» (loc. cit.). Han viser i den samanheng m. a. til G, der det i kap. 3 heiter slik: ...*þa scal þat reiða armaðr konongs æða Lendr maðr. hværr i sinni sýslu...*¹ [«...då skal kongsårmannen eller lendmannen leggja ut, kvar i si sýsle...»²]. I kap. 30 heiter det elles slik om «udådsmenn»: *En þeir ivir soknar menn er þar eigu sýslur bæðe af konongs hende oc biscops. Þa late gellða þa baðer* [«Dei styringsmenn som har sýslor der, både av kongen og av biskopen, skal la dei baa skjera»]. Utan at vi her treng ta stilling til Sveaas Andersens oppfatningar, viser dette klårt nok at nemninga *sýsla* f tidleg har hatt eit etablert innhald i administrativ samanheng. Det kan då synast rimeleg å sjå samansetjinga *skipsýsla* f som ei alternativ nemning til *skipreiða* f etter at leidangen var etablert. Det vil seia etter at organiseringa av kor mange skip som skulle utreidast frå kvart fylke var fastsett – slik vi har ei framstilling av det i G 315: *Hvessu morg skip or hveriu fylki*. I så måte må nemninga *skipsýsla* sjåast som yngre enn *skipreiða*, slik det bevarte kjeldetilfanget òg skulle tilseia. Viktig i så måte er òg det P. A. Munch (1849: 8) peikar på, nemleg at «Fylke-Inndelingen blev i den sidste Tid af Norges Uafhængighedsperiode i flere Egne næsten fortrængt af Inddelingen i Sysler (*sýslur*) eller kongelige Bestyrelses- og Skatteoppebørsels-Districter. En Tidlang gaves det ej bestemte Grændser for Syslerne, men enhver Sysselmand fik ved Udnævnelsen Grændserne for sit District opgivne; siden blev Grændserne stadigere, fornemmelig i den nordligste og sydligste Deel.» Dette inneber ein (etter måten ung) bruk av nemninga *sýsla* som må vera parallell med den i andre samansetjingslekken av Frostatingslovas *skipsýsla*. Det må òg visast til at Edvard Bull, utan å gå nøye inn på det språklege, har «en mistanke om at skipsýsla og skipreiða ikke er akkurat det same, og om at forholdene i Gulatingslagen og Frostatingslagen på dette punkt er meget forskjellige» (Bull 1920: 11). Utan å gå nærare inn på korleis den administrative ordninga var i dei to lovområda, skal vi i det følgjande freista sjå litt på kva kjeldematerialet har å seia om den språklege variasjonen vi her har teke opp.

1) Sitat frå G er tekne frå utgåva til Eithun et al. 1994.

2) Omsetjingar er gjevne frå Robberstad 1969 [1937].

Samansetjinga *skipsýsla* kan i alle fall sjá ut til á ha vore geografisk avgrensa til Frostatingslovas nedslagsfelt³. I F er, som ordbøkene delvis viser til, nemninga nytta í alt fem gonger – ein gong í ein av kristendomsbolkan (F III: 19) og fire gonger í leidangsbolken (tre g. í F VII: 2 og ein gong í F VII: 11). I F III: 19 heiter det dá slik:

Um uæga bœtr

Þann dagh er nestr er alyrkr firir Jons uaku eptan þa skolu aller uigir mænn vægo bæta huær í sinu fylki þar sem mest er þorf at í huærri *skipsyslu*.⁴

[Den næraste fulle vyrkedagen før jonsokaftan skal alle våpenføre menn, kvar í sitt fylke, vøla vegar der det mest trengst í kvar skipreide]⁵

Her er, som vi ser, nemninga *skipsýsla* nytta allment om ei territorial eining utan nærare definisjon og utan spesifikk referanse til leidangssystemet. Dette gjeld ikkje berre for Frostatingslova, for í Gulatingslova og Landslova er termen *skipreiða* nytta på same måte (jf. NgL V: 575).

Men í eit varianthandskrift av F med tekststaden ovanfor er ordet *skipræiða* nytta og ikkje *skipsýsla*. Det er í handskriftet Sth. perg. 35, 4to b (før C 22 qv) frá tida ca. 1320–1350 (jf. Seip 1955: 232). Denne delen av F er elles teken inn í erkebiskop Jons kristenrett, kap. 59 (NgL II: 382). Hovudteksten med denne, AM 65a, 4to er frá tida 1320–1350 (jf. Seip 1955: 232). Dette handskriftet held på nemninga í F, og sitatet ovanfor endar her slik: ...þar sem mest er þorf att í huærri *skippsyslu*. Í to seinare avskrifter av same lov (Kgl. Bibl. Perg. Cod. 1154, fol. og Cod. 3669, 8vo frá midten av 1400-talet og slutten av 1500-talet) er forma *skipsyslu* likevel bytt ut med *skipræiða*.

Vidare er altså nemninga *skipsýsla* nytta tre gonger í F VII: 2, í følgjande tekstsekvensar:

...þá er at þeirri stefnu er comit er reiða scal. þá sculo þeir giallda er eptir sitia í þeirri *scipsýslo*. En ef einn hverr ferr á braut. þá scal hann ecki gera aprt á bak ser. En hinn er í kemr *scipsyslo* þá fyrir þá stefno. þá scal sa giallda er kemr...

[...når dei då er komne til det stemnet der skal greiast ut, då skal dei òg greia ut som vert sitjande att í skipreida. Om einkvan dreg bort, då skal han ikkje

3) Hagland (2008, 351) gir feilaktig *skipasýsla* for nemninga *skipsýsla*.

4) Tekst frá F er her og í det følgjande sitert etter NgL I.

5) Omsetjingar frá F er tekne frá Hagland og Sandnes 1994.

leggja oppgjer etter seg. Men den som kjem til skipreida før stemnet, han skal betala...]

Og endeleg heiter det slik mot slutten av F VII: 11 om kven som skal gjera leidang:

En i þeirri *scipsýslo* scal telia þá er þar fara sem þeir ero fœdder. oc varði siálfir gerð fyrir sic. en konungr láte sœkia þá er þeir órœkiaz.

[Og dei som fer dit, skal teljast i den skipreida der dei er fødde, og kvar skal ha ansvar for si utgreisle, og kongen skal lata dei saksøkja som forsømmer seg.]

Det viser seg såleis at teksten i F konsekvent må ha nytta nemninga *skipsýsla*, og det går klårt nok fram at omgrepet kan visa til eit definert geografisk område. Teksten vi har overlevert, er bevart i avskrifter frå eldre nytid av den no tapte Codex Resenianus (CR) frå 1260-talet (jf. Hagland og Sandnes 1994: XXXIII–XLII). Avskriftene viser eintydig at CR har gjennomført termen *skipsýsla* i samanhengar der manuskript med andre lover enn F nyttar *skipreiða*.

Handskriftet AM 65, 4to med erkebiskop Jóns landsgyldige kristenrett har mange søraustnorske målmerke og er, etter Seip (1955: 232) «visstnok fra Tønsberg». Kap. 59 i denne kristenretten har altså kopiert direkte frå ein av kristendomsbolkanen i F (F III: 19) og har, som vi alt har sett, ikkje endra på termen *skipsýsla*. Det er eit argument for at *skipsýsla* og *skipreiða* har vore oppfatta som synonyme i første halvdel av 1300-talet kringom i landet. Det at eit par relativt unge hss. endrar til *skipreiða*, tyder helst på at *skipsýsla* etter kvart har vorte mindre kjend som nemning og kanskje ikkje så godt skjøna heller. I denne samanhengen er det likevel grunn til å festa seg ved at handskriftet Sth 35b, 4to, som er om lag samtidig med AM 65, 4to og med «østl. språkform» (Seip loc. cit.), endrar *skipsýsla* i F (CR) til *skipreiða*. I varianthandskriftet Sth 35b, 4to er ordet i F greitt nok forstått, men det allment norske *skipreiða* er altså føretrekt. Det kan i sin tur vera eit argument for at nemninga *skipsýsla* har vore forstått, men oppfatta som ordgeografisk markert og ikkje allgjengt.

Eit spørsmål vi då må kunna stilla, er korleis språkbruken har vore i det trønderiske målområdet frå midten av 1300-talet og framover – altså i den delen av norsk der nemninga *skipsýsla* synest å ha vore i bruk og i den perioden vi ser at handskriftsmaterialet allment sett tek til å vakla mellom *skipsýsla* og *skipreiða* og helst føretrekkja det siste.

Det vi har av kjeldetilfang til å kasta lys over dette problemet, viser i det store og heile ikkje spor av nemninga *skipsýsla* i trønderisk samanheng. I diplommaterialet frå 1300-talet til ut på 1400-talet er berre nemninga *skipreiða* å finna, og då alltid

i namnetilfanget. I seks diplom frå Trøndelag (i hovudsak skrivne i Nidaros, jf. Hagland 2008, 268) er det i brev frå 1342 til 1414 i alt 10 belegg på at nemninga *skipræidals/skipreida* er nytta. Desse belegg dekkjer administrative område frå Verdalen i nord til Nordmøre i sør, slik:

- j* *Haug skipreidhu j Veradale* [DN II: 632, 16.02. 1414]
- j* *Ofuanmyre skipreidhu j Veradale* [ibid.]
- i* *Stioradals fylke j Æyia skipræidu* [DN IV: 495, 14.03. 1370]
- j* *Leina skipreidu j Gauladals fylki* [DN II: 362, 04.03.1361]
- a* *Frøy j Hitrar skipræidu* [DN II: 356, 11.12. 1359]
- or* *Vlfsueri er ok liggr j Hitrar skipræidu* [ibid.]
- a* *Nordmære j Aura skipreidu* (2 g.) [DN II: 248, 09.04/05. 1342]
- a* *Nordmære j Haulsynia skipreidu* [ibid.]
- j* *Tagyllum er ligr (j) Þinguallar skipreidu* [DN III: 469, 17.06. 1386]

Vidare finn vi i hovuddelen av Aslak Bolts jordebok, truleg reinskriven 1432/33 (jf. Jørgensen 1997: XII) jamleg nemninga *skipreidha* mellom oppførte områdenamn frå Inn-Trøndelag til og med Nordmøre: i *Øyna fylki* (5 g.), *Sparbo fylki* (7 g.), *Weradals fylki* (5 g.), *Skøna fylki* (4 g.), *Stioradals fylki* (6 g.), *Gauladals fylki* (6 g.), *Orkadals fylki* (1 g.) og i *Nordmøra fylki* (12 g.), i alt 46 g. Det gjeld fleire av namna frå diplomtilfanget og mange i tillegg som ikkje treng listast særskilt opp her (jf. op. cit., s. 6ff.). I Aslak Bolts oppføringar frå *Raums dal* og *Sun møre* finst det ingen slike namn.

Her kan det òg leggast til at Jørn Sandnes (1995) overtlydande argumenterer for at den vestlegaste av dei fire mellomalderlege skipreidene i den ytre halva av Orkdølafylket har hatt namnet *Langaskipreida*. Dette gjer han med grunnlag i nylesing av ei udatert påteikning frå 1300-talet på diplom DN III: 4 frå 1253, utferd i Nidaros. Bruken av nemninga *skipreida* her samsvarar altså fullt ut med det vi elles finn i diplommaterialet frå 1300- og tidleg 1400-tal. Det er altså ikkje spor i desse kjeldene av at nemninga *skipsýsla* med eit anna innhald enn *skipreida* har vore i bruk i Trøndelag på 1300- og 1400-talet.

Interessant i vår samanheng er då oppføringane frå *Naumo dal* og *Haloga land* i Aslak Bolts jordebok. Her finst ingen ‘skipreider’, men i lista for *Naumo dal* finn vi derimot *J Niærdhøyiar syslo* (op. cit., s. 138) og *J Alastarhaugx syslo* (s. 143). I lista for *Haloga land* finst sameleis *J Bodiniar syslo* (s. 150), *J Steigar syslo* (s. 155), *J Lofota syslo* (s. 158) og *J Ylfue syslo* (s. 165). Vi ser såleis at den administrativt territoriale nemninga *syslo* har vore i bruk frå *Naumdælafylki* og nordover i samsvar med det Munch (1849: 8) skisserer. Nøyaktig kva tid denne nemningsbruken feste seg i språket, har vi ikkje kjeldemateriale til å seia noko bindande om. Men igjen ser vi eit mogleg samband med nemninga *skipsýsla* i F som godt kan

vera påverka av dette forholdet. Det er då moglegvis òg ein indikasjon på at *skipsýsla* i F språkhistorisk sett er eit relativt seint danna ord. Om vi jamfører dette med det vil elles har av kjeldemateriale, kan det då synast som om *skipsýsla* i F har vore spesielt og først og fremst, eller jamvel utelukkande, brukt i lovboka. I språkhistorisk samanheng er det såleis venteleg rettast å sjå nemninga *skipsýsla* som uttrykk for juridisk fagspråk snarare enn som allmenn dialektal variasjon med nemninga *skippreiða*. Og når ordet *skipsýsla* i *Trøndersk språkhistorie* er oppfatta og framstilt som ein ordgeografisk variant avgrensa til «Frostatingslagen» (Hagland 2008: 351), burde det kanskje heller avgrensast til 1200-talets handskriftsmateriale med *Frostatingslova* – og altså ein fagspråksvariant snarare enn eit ordgeografisk fenomen.

Litteratur

- Bull, Edvard. 1920: *Leding: militær- og finansforvaltning i Norge i ældre tid*. Kristiania og København.
- DN = Diplomatarium Norvegicum I–XXIII. Christiania/Kristiania/Oslo 1847–.
- Eithun, Bjørn, Magnus Rindal, Tor Ulset. 1994: *Den eldre Gulatingslova* = Norrøne tekster nr. 6. Oslo.
- Fritzner, Johan. 1883–1896: *Ordbog over Det gamle norske Sprog* I–III. Kristiania. IV. Tilleggsband ved Finn Hødnebo 1972. Oslo.
- Hagland, Jan Ragnar. 2008: Tida frå reformasjonen og bakover. I: Dalen, Arnold et al. *Trøndersk språkhistorie. Språkforhold i ein region*. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab Skrifter 2008, nr. 3. Trondheim, s.253–317. Ordtilfang, s. 349–355.
- Hagland, Jan Ragnar og Jørn Sandnes (oms.) 1994: *Frostatingslova*. Oslo.
- Jørgensen, Jon Gunnar (utg.). 1997: *Aslak Bolts jordebok*. Oslo.
- KLNM = *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* I–XXII. 1956–1978. Oslo–Stockholm–København.
- Munch, P. A. 1849: *Historisk-geografisk Beskrivelse over Kongeriget Norge (Noregsveldi) i Midelalderen*. Moss:.
- NgL = *Norges gamle Love indtil 1387* I–V. Christiania 1846–1895.
- Robberstad, Knut (oms.). 1969 [1937]: *Gulatingslovi*. Tredje utgåva. = Norrøne Bokverk nr. 33. Oslo.
- Sandnes, Jørn 1995: Langskipsreida. En skipreide og et skipreidenavn i middelalderens Uttrøndelag, med noen ord om studier av territoriell inndeling i eldre tid. *Historisk tidsskrift* 4/1995, 465–467.
- Seip, Didrik Arup 1955: *Norsk språkhistorie til omkring 1370*. 2. utg. Oslo.

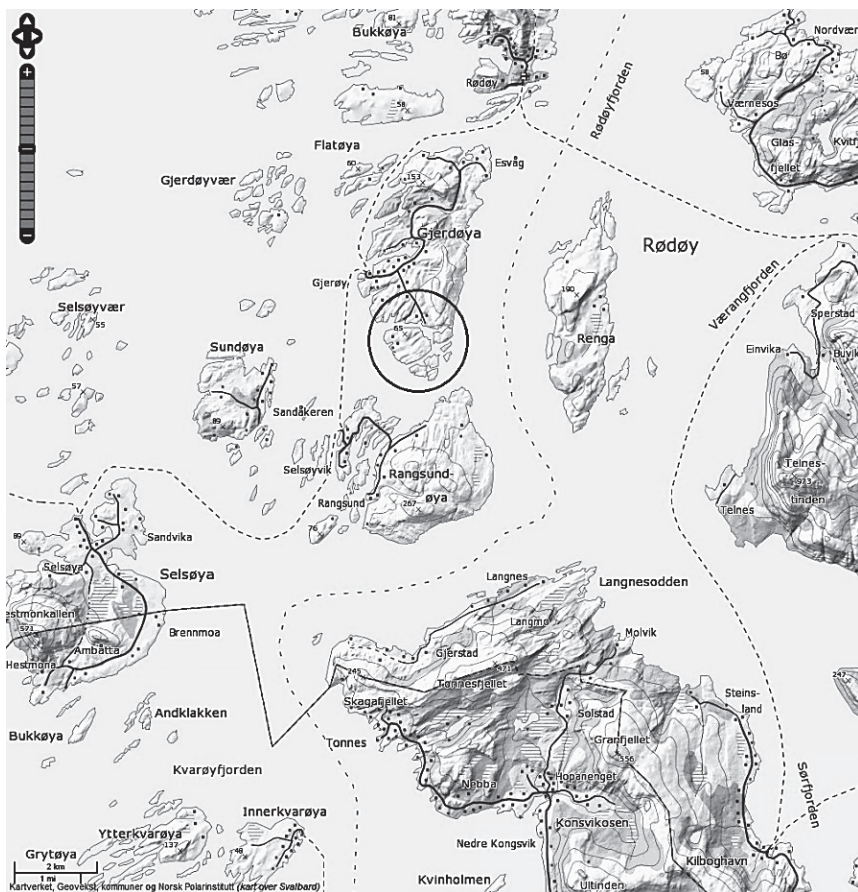
j Giardeyiar geíma. Eit hamnenamn í Halfs saga – med nogo attåt

Av Eldar Heide

*This article argues that the place j Giardeyiar geíma in Halfs saga ok Halfsrekka is the natural harbour Gjømma on the island of Gjerdøya in Nordland county, Northern Norway. The name is normalized / reconstructed as *Gjarðeyjar-Geymi, which seems to mean ‘the hide-out on Gjarðey’. *Geymi is understood as an agent noun derived from the verb geyma ‘to hide’. The harbour is located close to the main sea lane, separated from it by 50 m high cliffs, thus morphologically very similar to natural harbours bearing the name (Old Norse) Folgsn, meaning ‘hide-out’. This interpretation implies that Halfs saga contains the first attestation of the name Gjerdøya. It is also noted that Geirr in the harbour name Geirsver on the coast of Finnmark is not necessarily the man’s name, but could be an alternative form of geirfugl ‘great auk’, which is attested only once in Old Norse. Geirsver is located close to the cliffs that today hold Norway’s largest sea-bird colonies, Stappan or Gjesværstappan, where we should expect that the great auk survived for a long time.*

Den islandske fornaldarsoga *Halfs saga ok Halfsrekka* ‘soga om Halv og kjempe hans’ fortel m.a. om ei ferd som kong Hjørleiv gjer frå Rogaland med eit skip nordetter langs kysten til Dvina i Bjarmeland (ved Kvitsjøen). Der plyndrar ein tredjepart av mannskapet ein gravhaug medan éin held dei innfødde unna og den siste tredjeparten vaktar skipet – påstår saga. Frå heimferda er dette det fyrste som blir fortalt:

Á sunnanverðri Finnmörk, *j Giardeyiar geíma*, lá Hjørleifr konungr um nótt, ok hofðu sveinar eld á landi, ok fóru tveir menn at sókja vatn til lókjar er fell af bjargi fram (kapittel 5, Seelow 1981: 172, normalisert her, bortsett frá det kursiverte).

Figur 1. Gjerdøya med øyane ikring. Naturhamna Gjømma ringa inn. Alle nesa til høgre er fastlandet. Frå norgeskart.no

‘Sør på Finnmarka, *j Giardeyar geima*, låg kong Hjørleiv ei natt, og mennene hadde bål på land, og to karar fór for å hente vatn i ein bekk som fall frå eit berg.’ Desse karane støyter på ein overnaturlig skapning som blir kalla både *brunnmigi* ‘brunnpissar’, *þræll* ‘træl’, *þurs* ‘tuss’ og *troll* og som ser ut til å bu i berget og til slutt blir drepen av kongen. Denne episoden blir drøfta i Lesley utkast 2011, medan heile denne Bjarmelandsferda er ein viktig del av bakgrunnen for Bergsveinn Birgissons dokumentarbok *Den svarte vikingen* (2013) om Geirmund Heljarskinn, som blir fødd mot slutten av saga.

Her skal det handle om namnet på staden dei ligg den natta. Så vidt eg veit har ingen drøfta kor dette er, sidan *Halfs saga* er blant sogene som er lite omsette og

kommenterte i tilrettelagde utgåver, usamanhengande som ho er. Men det er lett å finne ein klår kandidat: I Rødøy kommune utanfor Svartisen på dagens Helgeland ligg ei øy som heiter *Gjerdøya*, uttala /'jæ:ɔya/ (Rygh 1905: 171), som svarar til norrønt *Gjarðey*. I sørenden av denne øya ligg ei svært god naturhamn som heiter *Gjømma*, omgjeven av tronge sund som òg er gode hamner, sjå figur 1 og 2.

Lokaltradisjonen oppfattar det slik at denne hamna heiter *Gjømma* fordi ho er slik at ein lett kan gøyme seg unna der med båt (opplysning frå Finn Myrvang, oktober 2013), og det høver svært godt. Skipsleia går like på austsida (stipla i figur 1), og på den sida av hamna er det høge berg, til dels over 50 m høge. Til og med skip med høge mastrer vil derfor kunne *gjømme* seg i *Gjømma*. Dersom det er rett å oppfatte namnet på denne måten, så svarar det til *Fosna* og variantar av det fleire stader på kysten. Gammalnorsk form var *Folgsn* og det høyrer til same rota som verbet *fela* 'løyne, gøyme' (< urgermansk **felhan*). Stor-Fosna utanfor Trondheimsfjorden og Kristiansund, som frå gammalt heitte Fosna, liknar mykje på *Gjømma*: Svært gode hamner med høge berg mot skipsleia, som går kloss framom.

Det er heller ikkje problematisk at den gamle forma *geíma* verkeleg har med verbet *geyma* å gjera. Samanblanding av *ei* og *ey* (uttala /øy/) ville lett skje, særleg for ein islending på midten av 1400-talet, då handskrifta vart skriven (Seelow 1981: 106). Då hadde kontakten mellom Nord-Noreg og Island lenge vore liten, slik at skrivaren neppe kjende namnet eller skrifttradisjon for det frå andre kjelder. Dessutan var det på midten av 1400-talet det islandske samanfallet mellom *ey* og *ei* (og *y/ý* og *i/i*) tok til for alvor (Hreinn Benediktsson 1962: 488–89), og som kjent er det i ord med veik skrifttradisjon innovasjonar fyrst syner seg i skrift. I tillegg kom itakismen fyrst i (ord som ofte står i) trykklett stilling; på det finst det døme heilt frå 1200-talet (ibid), og vi må rekne med at *geíma* ikkje hadde fullt trykk. Det er fordi det naturlege ville vera at *Gjarðeyjar geíma* vart uttala som eitt ord (jamfør at Guðni Jónsson normaliserer *Gjarðeyjargeíma*, Guðni Jónsson 1954: 99), trass i særskrivinga. (Særskriving i strid med det som må ha vore uttalen er vanleg i norrøne handskrifter, i både særnamn og samnamn.) I eit slikt samansett namn ville *Gjarð-* ha hovudtrykket.¹

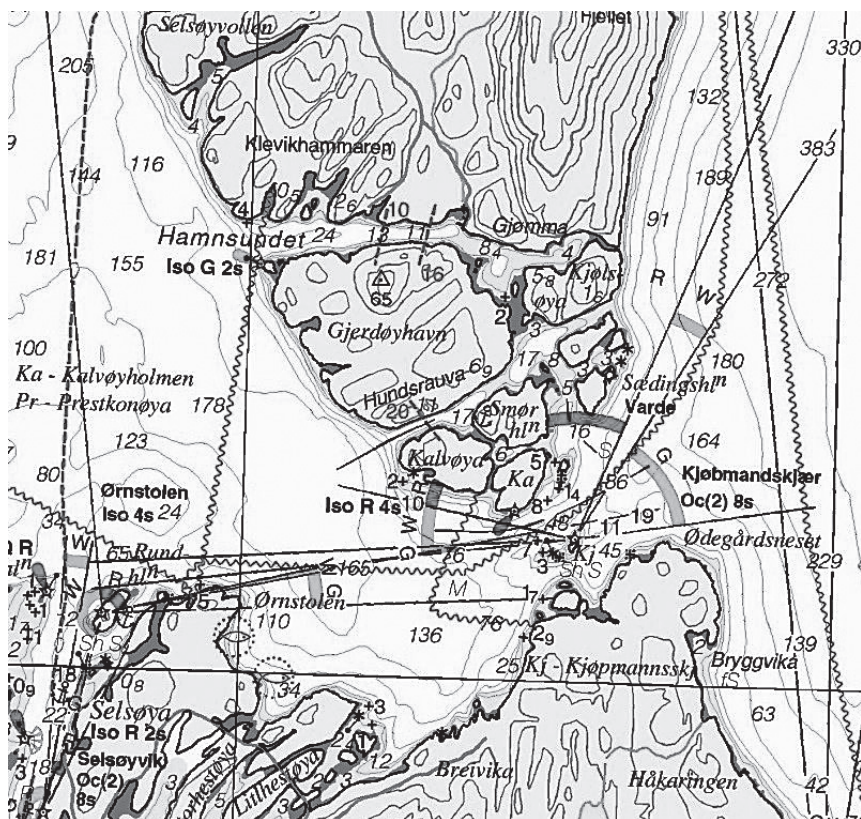
Eg rekonstruerer altså *geíma* som **Geyma*, som er dativ (dei er i roj *geíma*). Slik dativform er det i norrønt berre linne hankjønnsord (maskuline *an*-stammar) som har (attåt dei nøyrale *an*-stammene, som *hjárta*, som var ein lukka klasse). Nominativ blir då **Geymi*, som kan oppfattast som ein nomen agentis 'gøymar(en)', parallell til ord som *boði* 'skjer' (eigentleg: 'varslar'; det er brotsjøen over skjeret som varslar om skjeret under) av verbet *bjóða* 'by, varsle', *valdi* 'styrar' av rota i

1) Det kan tenkjast at namnet er skriven med *ey* i nokre av dei ikring 40 papirhandskriftene som finst av saga. Det har eg ikkje sett det bryet verd å undersøke, sidan det uansett er uproblematisk å føresetja eldre *ey* og sidan alle papirhandskriftene er avskrifter av Gks 2845 4to, som eg siterer her, via Seelow (1981).

vald ‘makt’, *sæfari* ‘sjøfarar’, osv. (Torp 1974 [1909]: 13). At *Gjømma* er hokjønn i dag kan koma av at dativforma var den som sigra, som i så mange stadnamn, og så vart dativendinga oppfatta som hokjønn.

Vidare går eg ut frå at det fanst både stutt- og langform av namnet: I nærområdet har **Geymi* vore eintydig nok, det vi kjenner som *Gjømma* i dag. Langt unna har ein derimot ønskt å tydeleggjera det med å setja øynamnet (i genitiv) føre – **Gjarðeyar-Geymi* – kanskje fordi det fanst andre, liknande hamner med namnet **Geymi* på kysten, hamner som no har andre namn. Slik veksling kjenner vi frå mange namn, t.d. dei mange *Sandfjord*-ane på kysten: Lokalt heiter dei berre *Sandfjorden*, lenger unna gjerne slikt som *Makkaur-Sandfjorden* og *Kinnar-Sandfjorden* (døme frå Aust-Finnmark). *Stappan* / *Gjesværstappan* nedanfor er eit anna døme.

Eit argument mot å identifisere *Gjømma* på Gjerdøya med *Giardeiar geima* er

Figur 2. Naturhamna Gjømma på Gjerdøya. Frå norgeskart.no

at saga plasserer staden i *Finnmørk*, medan Gjerdøya ligg langt sør for *Finnmørk*-grensa, som vi gjerne reknar til Malangen i Troms. Men grensa har ikkje lege fast, ho har krope nordover med tida, og slik bomming er det ein god del av i sogene. Anna er heller ikkje å vente, for dei islandske sogeskrivarane kan ikkje ha hatt fyrstehands kjennskap til alle stadene dei skreiv om. Dessutan seier saga at *Giardeiar geíma* ligg «sør på Finnmarka».

Svært få av hamnene frå Bjarmelands-ferdene er nemnde i sogene (utanom dei mange fantasistadene i fornaldersogene, som vanlegvis ikkje har namn). Dei som er det, er gjerne dei finaste og mest populære, som Gjesvær i Nordkapp kommune, den beste hamna ved leia nord for Troms, nemnd som *Geirsver* på ferda til Karle kongsmann og Tore Hund i *Óláfs saga ins helga* i *Heimskringla* (kapittel 133, Bjarni Aðalbjarnasson 1941 II: 232). Felles for den og Gjømme er at dei er svært godt skjerna, ligg kloss ved leia og at ein i tillegg kan segle gjennom dei – ein kan segle inn i smul hamn, og så segle ut i andre enden når ein skal vidare. Før motoren var det ein uvurderleg fordel. Slik er ikkje Gjømme no, for no fell det tørt på fjøre i to av leiene inn dit / ut derifrå (markert med grått i figur 2). Men etter strandlinjeprogrammet til Jakob Møller (på <http://geo.phys.uit.no/sealev/>) stod havet ved Gjømme 3 m høgre for 1000 år sidan, og då ville hamna hatt den fordelan (utan at berga ikring gøymde så mykje mindre; dei er rikeleg høge). Opplysninga om **Gjarðeyjar-Geymi* i *Halfs saga*, i kombinasjon med landskapet, tyder på at Gjømme var ein viktig stad i mellomalderen og vikingtida. Det ville vore interessant om arkeologar kunne undersøkt han. På <https://askeladden.ra.no/askeladden/> er det ikkje registrert fortidsminne ikring sjølve Gjømme, og det kan vera fordi det ikkje er noko der, men det kan òg koma av ufullstendig synfaring. Fordi landhevinga gjorde staden mykje mindre aktuell etter mellomalderen, burde eventuelle spor etter aktivitet i gammal tid vera lite forstyrta.

Kanskje kan ny kunnskap om Gjømme kaste lys over namnet *Gjerdøya*, som er uforklart, for dersom Gjømme var den viktigaste staden på øya i gammal tid, så kan det tenkjast at aktivitet der har gjeve namn til øya. Både Rygh (1905: 171) og Stemshaug / Sandnes (1997: 174) fører opp Aslak Bolts jordebok frå ikring 1430 som eldste heimel for øynamnet; der er skrivemåten *Gerdøy*. *Gjardey*- i *Halfs saga* er etter alt å dømme same namn, og *Halfs saga* er truleg ei mykje eldre kjelde. Jamvel om handskrifta (Gks 2845 4to i Det Kongelige Bibliotek i København) er frå midten av 1400-talet, er saga rekna for å vera frå 1200-talet, og ein skaldekjenning som viser til ei hending i saga (*Halfs bani* er ‘elden’; kong Halv vart brend inne) er brukt i skaldekvedet *Ynglingatal*, som er rekna for å vera frå 900-talet (Simek og Hermann Pálsson 1987: 141). Det fortel ikkje at saga er frå 900-talet, men likevel kan det vanskeleg vera tvil om at *Halfs saga* heimlar namnet *Gjerdøya* mykje tidlegare enn Aslak Bolts jordebok. Dobbelforma *Gerðey* / *Gjarðey* er ikkje problematisk; det er flust med slike dobbelformer i norrønt, på grunn av ulik

gjennomføring av *a*-bryting i ulike dialekter i synkopetida. Eitt av orda som har slik vakling er hokjønnsordet *gerð* / *gjørð* (den siste forma blir *gjarð*- i samantjingar).

Til slutt ein merknad om namnet *Geirsver*. Stemshaug / Sandnes (1997: 174) seier føreleddet er mannsnamnet *Geirr*. Det er fullt moegeleg, og i så fall er namnet parallelt til m.a. *Henningsvær* i Lofoten. Men, slik Bergsveinn Birgisson har gjort meg merksam på, er det vel like tenkjeleg at det dreiar seg om geirfugl. Det Gjesvær er mest kjent for i dag er nemleg fugle fjella (Gjesvær)Stappan, som ligg nokre kilometer ut mot havet derifrå. Det er rimeleg om Gjesværstappan var ein av stadene som lengst hadde mykje geirfugl, for desse fjella er Noregs største sjøfuglkoloni i dag. I så fall ville sjøfararane ha sikra seg skipsproviant av lettfaunga geirfugl når dei låg i *Geirsver*, slik vi veit dei forsynte seg når dei passerte geirfuglkoloniar på hi sida av Atlanterhavet i seinare tider – det var jo slik geirfuglen vart utrydda. Då ville «geirfuglværet» vera eit naturleg namn på den hamna. Denne tolkinga føreset at *geirfugl* og kunne kallast berre **geirr* på gammalnorsk, og det burde ikkje vera problematisk. Slike dobbelformer har vi t.d. i *lunde* / *lundefugl* i moderne norsk og i norrønt *hreinn* / *hreindýri* og *björn* / *bjarndýr(i)*. At berre *geirfugl*, ikkje **geirr*, er heimla på norrønt, er ikkje noko sterkt motargument, for heller ikkje *geirfugl* er heimla meir enn ein gong (sjå *Ordbog over det norrøne prosasprog*, http://dataonp.hum.ku.dk/wordlist_d_menu.html).

Litteratur:

- Bergsveinn Birgisson 2013: *Den svarte vikingen*. Oslo.
- Guðni Jónsson (red.) 1954. *Hálfs saga ok Hálfsrekka*. I *Fornaldar sögur Norðurlanda* II. 93-134. [Reykjavík?].
- Bjarni Aðalbjarnarson (red.): *Heimskringla*, 1941. 3 band. Íslenzk fornrit 26-28. Av Snorri Sturluson. Reykjavík.
- Hreinn Benediktsson, 1962: *Íslandsk språk. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. VII. Oslo. 486-93.
- Lesley, Helen, 2011: *Three Vættir in Hálfs saga ok Hálfsrekka*. Utkast, tilgjengeleg på http://www.academia.edu/3883646/Three_Vaettir_in_Halfs_saga_ok_Halfsrekka. 19 sider.
- Rygh, Karl, 1905: *Norske Gaardnavne 16. Nordlands Amt*. Kristiania.
- Seelow, Hubert, 1981: *Hálfs saga ok Hálfsrekka*. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi. Rit 20. Edition mit Einleitung. Reykjavík.
- Simek, Rudolf og Hermann Pálsson, 1987: *Lexikon der altnordischen Literatur*. Kröners Taschenausgabe 490. Stuttgart.
- Stemshaug, Ola og Jørn Sandnes, 1997: *Norsk stadnamnleksikon*. 4. utg. Oslo.
- Torp, Alf, 1974 [1909]: *Gamalnorsk ordavleiding*. Scripta minora, Kungl. humanistiska vetenskapssamfundet i Lund, 1973-1974: 2. Nyutgåva med rättelser och register ombesörjd av Gösta Holm. Fyrsteutgåva i innleiinga til *Gamalnorsk ordbok* av Marius Hægstad og Alf Torp, 1909. Lund.

Bokmeldingar

Odd Einar Haugen (red.) 2013. Handbok i norrøn filologi. 2. utgåva. Kapitelet Person- og stadnamn av Inge Særheim. Bergen: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS. Landslaget for norskundervisning. Skriftserien nr. 191. 797 s. ISBN: 978-82-450-1109-8.

Den meget nyttige og velfortjente håndbog i norrøn filologi er kommet i en ny og utvidet udgave. På person- og stednavneområdet, der allerede var en del af bogens første udgave, er der dog kun sket ret få og små ændringer.

Værket i sin helhed kalder sig håndbog med den gode ret, at det er en forskerforfattet antologi med den ambition på højt fagligt niveau at give både overblik og indblik i mange forskellige sider af den norrøne filologi – og at gøre det på en sådan måde, at også mere bredt interesserede kunne have glæde af værket. Det må siges at være lykkedes. Herom vidner ikke blot den udvidede 2. udgave, men også det forhold, at håndbogen allerede i 2007 udkom i en tysk oversættelse, der i sin titel tankevækkende nok undgår subst. Handbuch (håndbog), der i visse tyske sammenhænge nærmest er blevet synonym med overvægtige, uhåndterlige og ubetalelige flerbindsværker.

Håndbogens kapitel om sted- og personnavne er betroet den flittige navneforsker Inge Særheim, og der har det været i gode hænder. Et indledende afsnit om kilder og navnefunktion bringer umiddelbart læseren ind på et centralt sted i den norrøne filologis omgang med sted- og personnavne, et citat fra en af islændingesagaerne med karakteristiske navne på personer og steder og med eksempler på sagalitteraturens glæde ved at kombinere disse navne med små forklaringer om stednavnenes oprindelse. Det indledende afsnit er i forhold til førsteudgaven udvidet med omkring en tredjedel, og det har medført et lidt nærmere signalement af ordklassen (proprium) og af tolkningsmåder ved forskellige former for overlevering. Særlig tæt på kommer man dog ikke.

Personnavneafsnittet, der følger derefter, indledes med en kort omtale af Hakon jarls navngivning foretaget af kong Hakon (Adelstensfostre) ved vandøsning. De centrale norrøne udtryk for dåbshandlingen, *ausa barn vatni* (øse et barn med

vand) og *skíra* (rense), nævnes, mens *kristna* mærkeligt nok er udeladt. Verbet *døbe* (deypa) betegner, når det overhovedet bruges, den mere mekaniske handling, mens *skíra* eller (sjældnere anvendt) *kristna* vedrører det religiøse moment. På grænsen mellem hedenskab og kristendom står *ausa barn vatni*.

Et kort, men meget instruktivt kapitel redegør for navngivning gennem det såkaldte variationsprincip, der er et system til partiel opkaldelse, som på nordisk område kan erkendes før vikingetidens begyndelse. Det efterfølges af en kort præsentation af det sprogstof, der udgør eller indgår i personnavnene. Mest opmærksomhed vises der de toledede personnavnes sproglige byggeklodser og nogle af deres centrale betydningsfelter. En boks, der fylder det meste af s. 522, er meget vellykket i denne sammenhæng.

Det er selvsagt ikke muligt at skrive det norrøne sprogområdes personnavnehistorie uden at komme ind på den efterhånden helt dominerende kristne indflydelse, men det forekommer mig at være noget af et misgreb at lade den bære frem af et litterært citat fra en danskfødt forfatterindes middelalderforestillinger i begyndelsen af 20. århundrede. Forestillingerne om opkaldelse og sjælevandring har siden Gustav Storms afhandling i 1893 været låst meget fast på den grundfortælling, at man ikke opkalder endnu levende, at man opkalder forfædre (farfar-farmor-morfarmor – rækkefølgen naturligvis bestemt af børnenes køn) eller afdøde slægtninge, især ældre søskende. Dette forhold kan faktisk dokumenteres eller i det mindste sandsynliggøres i en lang række tilfælde, og det havde været fint med noget genealogisk middelalderdokumentation. Det havde også været på sin plads at konfrontere dette opkaldelsessystem (nogle har ligefrem kaldt det opkaldelseslove) med den kendsgerning, at de kristne personnavne, som det også fremgår lidt længere fremme i kapitlet, efterhånden stort set helt udmanøvrerer de hedenske personnavne. Hvordan kan det dog gå til, hvis man skal følge opkaldelseslovene? Skulle man endelig udnytte Sigrid Undset-citatet inden for kapitlets egne rammer, kunne man sammenligne Hakon Adelstensfostres og Lavrans Bjørgulfssøns holdning til det at afgive eget navn. Kong Hakon giver status og magtpotentiale til den nyfødte, mens Lavrans er livræd for Vor Herres straf. Også Hakons handling er rimeligvis et litterært påhit.

Videre frem beskæftiger afsnittet sig med tilkomst af andre typer navne, specielt tilnavne som de slægtskabsbetingede på *-søn* og *-datter*, i almindelighed efter faderen, men i sjældne tilfælde efter moderen. Også andre sjældnere typer er repræsenteret, bl.a. navne på *-kone*, *-enke*, *-søster* m.fl. At slægtskabsordet ofte står foran faderens navn som påstået i eksemplet *Hrólf hinn digri, son Eyvindar eikikróks* er naturligvis ubestrideligt, men ikke nogen dokumentation af, at patronymy konstrueres således. Stedet – og talløse lignende – tolkes enklest og ubesværet som et appellativt udsagn 'Rolf den digre, Ejvind Egekrogs søn' for nu at servere ham på dansk.

Et særligt problem med lidt videre perspektiv repræsenterer navneeksemplet **Púturud* på s. 524. Det er ikke første gang, man her møder den foranstillede stjerne * og heller ikke sidste, og på s. 535 finder man en hel boks med titlen *Stjerneformer*. Det er såmænd ok, at den først findes her – bokse kan være svære at få ind lige på rette sted – men dens indhold kalder på nogle spørgsmål og indvendinger. Det er ganske rigtigt, at * bruges både til at markere rekonstruerede mulige former og rent ud umulige former. Det er en højst uheldig anvendelse af stjernen. Den ordentlige, rekonstruktionsmarkerende brug foreligger i eksemplerne **Hára* og **Harpa* og for så vidt også **Fitjarland*. Derimod opfatter jeg det som udtryk for falsk forsigtighed at udstyre *Púturud* med stjerne. Navnet er overleveret som Puutturudhi (1400). Hverken hos Harson 2010, der skriver Putturud*, eller hos Særheim er der tvivl om den sproglige identifikation af stednavnets to led. Det greb, der anvendes, er således udtryk ikke for rekonstruktion men for normalisering, og skulle der endelig have været anvendt et tegn, burde det være et kors for at markere, at navnet er gået tabt. Til tolkningen blot dette, at både Harson og Særheim opfatter *Púta* som et mandstilnavn, men ordet er, modsat hvad Harson anfører, faktisk veloverleveret som appellativ i det norrøne sprog, jfr. ONP. Stjerneformsboksen afsluttes med den lidt pudsige påstand, at rekonstruktioner er med til at gøre navnetolkninger noget uvisse. Næh, tværtimod. De tilfører naturligvis objektivt set ikke nogen sikkerhed, men de tilføjer en forskergenereret forståelsesmulighed, der normalt medvirker til at sprede lys over uvisheden.

Indholdet i stjerneboksen fører ubesværet over i kapitlets anden del om stednavne. Den tager læseren på en navnebaseret Norges-rejse langs kysten fra syd til nord og ind i landet og når også senere en tur rundt om den nordøstlige del af Island med navne på lokaliteter fra den indledningsvis citerede Hrafnkels saga. Navnegennemgangen er formet som en fremadskridende prosatekst med indlagte etymologiske oplysninger om oprindelsen til de navne, man passerer forbi. Det er fermt udført og en tiltalende måde at tilgå navnestoffet på.

Den efterfølgende del af kapitlet er derpå viet det gamle norske navnestof betragtet som naturnavne (og det gælder langt det meste). Noget er så gammelt, at det rubriceres under overskriften «Førindoeuropæiske naturnavn?», andet under overskriften «Indoeuropæiske naturnavn?». Under den første introduceres teorier af Theo Vennemann og Hans Kuhn, men Særheim anfører selv, at disse ikke har vundet nogen som helst tilslutning. I en håndbogsmæssig sammenhæng kan det været appetitvækkende at medtage den slags løse ender, men det kan også være farligt, og jeg ville egentlig sige, at den usikkerhed, der vitterligt omgiver de meget gamle naturnavne, sagtens kunne komme tilstrækkeligt til udtryk ved omtalen af Hans Krahes hydronymforskning. Overskriften «Indoeuropæiske naturnavn» har symptomatisk nok fra håndbogens første til anden udgave modtaget et lille diskret spørgsmålstegn.

For overskuelighedens skyld, antager jeg, behandles gamle navne på øer og fjorde i ét afsnit, mens elve og vande (søer) og fjelde behandles for sig i det følgende. Navnedannelsen viser dog i mange tilfælde brug af det samme sæt suffikser og hører også tidsmæssigt sammen i en løst afgrænset førvikingetidig periode. Selvom det tolkningsmæssigt sikkert ikke kan anfægtes at forbinde *Trums* (*Troms*) og *Raumelfr* med subst. *straumr*, ville jeg foretrække nogle andre navne, så længe s- og st-fraværet ikke forklares nærmere.

Flere steder i behandlingen af naturnavnene omtales forholdet mellem primær og sekundær navngivning. En lille boks til at tydeliggøre forholdene ville nok være på sin plads. Det er ikke indlysende (og efter min mening heller ikke rigtigt) at forklare fjordnavnet *Hvinir* som udtryk for sekundær navnedannelse i forhold til elvenavnet *Hvin* (s. 538), men stednavnet *Vikn* som udtryk for primær navngivning i forhold til stednavnet *Vik* (s. 539). Anvendelse af artsbetegnende appellativer som stednavne er jo også udtryk for primær navngivning, ligesom sammensatte stednavne med artsled som sidste led i mangfoldige tilfælde er primært dannede som stednavne. Sekundaritet er på den formelle side knyttet til typen *Hvinir* over for *Hvin* og *Skagastølstinden* over for *Skagastølen* og på den betydningsmæssige til opkaldelsesnavne.

Det sidste store afsnit i stednavneafdelingen er helliget bebyggelsesnavne, eller gardsnamn som det hedder på norsk. Betegnelsen – uanset dansk eller norsk – tager sit udgangspunkt i navnenes faktiske anvendelse, og først derefter inspiceres de for betydning. Det er derfor, man ikke bare her finder navne, hvis etymologi peger direkte på begrebet bebyggelse (f.eks. *heimr*, *setr*), men også navne med sikker naturbaggrund (f.eks. *vin* 'eng' og *land*). De vigtigste navnetyper (klasser) gennemgås med henblik på at give et indtryk af deres forledsinventar og deres antal. Desuden sættes læseren ind i den ganske håndfaste norske inddeling, der kombinerer navnetype og navnebærer med alder og størrelse – groft sagt: jo større, desto ældre. Navne af de ældre typer (*vin*, *heimr*, *staðir*, *land*) kan meget vel være op til omkring 2000 år gamle (s. 548). Hans Krahes tidligere i kapitlet omtalte og betvivlede indoeuropæiske vanddragsnavne var tidsfæstet til ca. 2000 til 1500 f.Kr., men det er meget lidt man får at vide om dateringen af de mange præsenterede norrøne navne dannet med afledningsendelser. Det er heller ikke nogen nem opgave, men brugeren af håndbogen får let det indtryk, at afledte navne og sammensatte navne færdes i hver sin geografiske og kronologiske verden, mens virkeligheden er, at afledninger og sammensætninger begge er oprindeligt tilstedeværende orddannelsesmuligheder i det norrøne sprog og dets forstadier.

Ingen norrøn stednavnepræsentation uden omtale af spor efter den hedenske kult. Det gælder også her, hvor man både får en boks og en forholdsvis kort prosagennemgang, der mest er optaget af den hedenske kultbenægter Eivind Vågslids synspunkter. Han går med sikkerhed for vidt, men han har givetvis også nogle

pointer. Brugeren af håndbogen bliver ikke meget klogere på, hvor skellet mellem kult og ikke-kult med rimelighed bør trækkes. Men problemet er fremlagt, og så kan den interesserede læser selv prøve at gå videre.

Håndbogen er udgivet med støtte fra lærebogsudvalget for den højere uddannelse, og forordet sætter den i tæt forbindelse med universitetsuddannelsen i norrøn filologi. Det her behandlede kapitel om sted- og personnavne giver på mange måder et rigtigt godt overblik over sit emne, og det er derfor velanbragt i et værk, som skal tjene som håndbog for mange forskellige sider af den norrøne filologi. Det er naturligvis på samme tid lærebog for den, der bare skal vide lidt om, hvad det med norrøne navne går ud på, men som i øvrigt vil studere helt andre sider af den norrøne filologi. For den der virkelig vil beskæftige sig med det norrøne eller ældre navnestof, er kapitlet en god appetitvækker, men til at være lærebog mangler det centrale greb i værktøjskassen som f.eks. eksempler på den skriftlige overlevering og bedømmelse deraf eller eksempler på skriftlig overlevering konfronteret med mundtlig overlevering. Håndbogen bør i sin næste udgave medtage et register over de behandlede navne.

Bent Jørgensen

Litteratur:

Harson, Margit, 2010. Leksikon over norske *rud*-namn frå mellomalderen. Oslo.

ONP = Ordbog over det norrøne prosasprog. www.onp.ku.dk

Storm, Gustav, 1893: Vore Forfædres Tro paa Sjælevandring og deres Opkaldelsesskikke, i: Arkiv for nordisk filologi, ny række, bd. 5, s. 199–222.

Kristoffer Kruken og Ola Stemshaug. 2013: Norsk personnamnleksikon. 3. utgåva ved Kristoffer Kruken. Oslo: Samlaget. 668 s. ISBN 978-82-521-7368-0

Den tredje utgåvan av det för nordisk personnamnsforskning oundgängliga Norsk personnamnleksikon (nedan NPL 3) är efterlängtat. Det är 18 år sedan föregångaren (NPL 2) utkom, och mycket har hänt inom norskt personnamnsskick och norsk personnamnsforskning under dessa år. I inledningen skriver författaren, som liksom i NPL 2 är Kristoffer Kruken, att «talet på namn med viktige varianter nærmar sig no ti tusen». NPL 2 från 1995 upptar ca 6.500 namn inklusive varianter, så den nuvarande siffran är en avsevärd ökning.

En måhända ännu större utvidgning av vilka namn som täcks, är att formuleringen i NPL 2 s. 11: «Leksikonet är alltså ei bok om norske førenamn» nu fått tillägget

«nærare bestemt fornamn brukte i Noreg» (NPL 3 s. 11). Dette borde innebära att också i sen tid inkomna namn i Norge tas med i lexikonet i högre grad än i NPL 2. På s. 13 understryks dock att urvalet, liksom i NPL 2, bygger «meir på skjønn» än på statistik.

En annan nyhet i NPL 3 är att fler källor, särskilt skannade kyrkböcker, använts för att belägga äldsta namnbärare. Detta har, framhåller förf. (s. 13), medfört att tidpunkten för äldsta belägg för många efterreformatoriska namn har kunnat flyttas längre bak i tiden. Också namnbelägg från de inskrivna och sökbara folkräkningarna har använts, men eftersom de källorna innehåller många fel, har de beläggen alltid kontrollerats mot kyrkböckerna. Kristoffer Kruken har ju i SAS 30, 2012 givit många exempel på de felaktiga årtal och felskrivningar som förekommer i folkräkningarna, så det är mycket värdefullt att de riktiga namnformerna redovisas här.

Av de totalt 668 sidorna i lexikonet ägnas 603 åt namnartiklar. Dessa följer i stort uppläggningsen från NPL 2, förutom att upplysningen i varje artikel om namnet är juridiskt godkänt eller inte är borttaget. Detta motiveras (s. 10) med att lexikonet ska vara förklarande och dokumenterande, inte normerande, och att många av de juridiska besluten var ovetenskapliga. Själva periodindelningen har också ändrats från tre till fyra perioder: medeltid, efterreformatorisk tid (1540 till 1800-talet), nyare tid (1800-talets slut till idag) och modern tid (tiden efter ca 1950). En del uppgifter om kända namnbärare osv. har flyttats upp till artikelnas tolkningsdel eftersom sådana uppgifter, som förf. påpekar, ofta förklarar varför namnet har börjat användas i Norge.

Inga exakta frekvensuppgifter ges i de enskilda artiklarna där istället ett mer subjektivt system med graderande formuleringar används: från «svært populært» ner till «svært sjeldant». Vilka, och hur många uttryck som används, framgår tyvärr inte klart, och inte heller t.ex. hur «i sporadisk bruk» förhåller sig till «sjeldan» eller «ein del». En statistisk fingervisning ges (s. 12) där det bl.a. framgår att om ett namn har 8–10 förekomster i den officiella namnstatistiken från 2008 (i boken kallad ssb 2008) tas det med. Upplysningarna om utbredning och bruk gäller tiden fram till 2011. Även många ovanliga och mycket ovanliga namn med äldre hävd i Norge förtecknas. På ett slumpmässigt valt uppslag (s. 338–339) jämförde jag några namn med de frekvenser som ges från Norges statistiske sentralbyrå för år 2012 (ssb 2012). Tyvärr är inte ssb 2008 direkt tillgänglig på nätet, så jämförelsen med namnurvalet i NPL 3 kan vara aningen skev, men sett i det stora hela torde namnbeläggen 2012 ändå i stort vara någorlunda lika de för 2008. Kvinnonamnet *Lara*, rysk kortform av *Larissa*, betecknas som «ikkje i namneverdig bruk seinare [än Ft 1865 och 1900]», men hade 2012 272 bärare. Den längre namnformen *Larissa* («Svært sjeldan») hade 99 bärare. Beträffande namnen *Lamberta* och *Lambertine* på samma uppslag stämmer däremot bedömningen («Svært sjeldan»)

bättre, då båda dessa namn bara har fyra eller färre namnbärare idag. Det tycks som om det tillämpas en ganska vid skala för vilka namn som kan betecknas som mycket sällsynta.

Upplysningarna om namns vanlighet kan kombineras med ett avsnitt namnstatistik (s. 620–635). Frekvenser för de vanligaste namnen ges från medeltid och framåt med uppgifter hämtade från olika källor och olika delar av landet. Statistiken är inte alldeles lättgenomtränglig för den vanlige läsaren, men kan vara till god hjälp för många enskilda forskare. Det är också värdefullt att finna alla dessa uppgifter samlade i en och samma publikation.

Efter de statistiska uppgifterna följer ett avsnitt (s. 636–641) där den gällande norska namnlagen återges med ett par sidor kommentarer. Så kommer ett kapitel om norska namnsdagar med aktuell namnlängd samt den från tiden före 1911. Lexikonet avslutas (s. 664–668) med en omfattande litteraturlista över främst norsk, men även annan nordisk, personnamnlitteratur och europeiska standardverk. Den är ett par sidor längre än i förra utgåvan 1995 och förf. tycks ha lagt sig vinn om att även förteckna mindre artiklar som behandlar enskilda förnamn.

Så till de enskilda namnartiklarna och de namn som finns där. Tyngdpunkten ligger alltså på sådana namn som används och använts i Norge. Uppställningen av de enskilda artiklarna är tydlig: de inleds med namnet i fetstil, följt av könsuppgift och etymologi. Den sistnämnda är oftast kort och koncis. Utbredningstid och historisk-geografiska uppgifter ges samt ev. kända namnbärare, fiktiva eller verkliga, och i en del fall hänvisning till direkt relevant litteratur. I många fall är det naturligtvis svårt att veta vilka kända namnbärare som verkligen haft betydelse för ett namns spridning, men beträffande namnet *Liam* skulle jag nog vilja ställa Liam Gallagher (i den på 1990- och 2000-talet världskända rockgruppen Oasis) framför de äldre irländare som nämns i artikeln.

Nytt jämfört med NPL 2 är att de enskilda namnelementen ges en kort etymologi i varje namnartikel där de förekommer. I NPL 2 hänvisades i många fall med hjälp av pilar till respektive namnledsartikel. Innovationen gör boken mer läsbar, och artiklarna ser dessutom mindre kompakta ut. Detta gäller också i en del fall då läsaren hänvisas från en namnform till en huvudform, t.ex. från *Tjodrek* till *Didrik*. Där NPL 2 bara gav en kärv pilhänvisning till huvudformen står nu i många fall direkt angivet om namnet är ett kvinno- eller mansnamn. Upplysning om hur namnet hör ihop med huvudformen ges också, följt av hänvisning till densamma, t.ex. «*Tjodunn* f., nord. namn, opphavsform til *Tjøn(n)*» (s. 551). Även de geografiska bestämningarna för äldsta namnbelägg har gjorts mer specifika, ibland ända ner på sockennivå.

Namn som bärs av främst sentida invandrare till Norge (eller deras ättlingar) medtas eller utelämnas på ett för åtminstone mig inte förutsägbart sätt. Förf. anför på s. 12 att «*nokre namn i ssb-listene er utelatne fordi andre kjelder viser att bera-*

rane er innflyttarar og dermed har fått namnet i eit anna land». Dette innebær i sig en begrænsning av uttrykket på s. 11 om att lexikonet ska behandla «fornamn brukte i Noreg». En i Norge bosatt persons namn, oavsett om bäraren är född inom eller utom landet, används (brukas) ju. Ser man så på aktuell namnstatistik över de 40 vanligaste namnen på födda pojkar 2012 saknas det 36:e-placerade *Mohammed* i lexikonet, och jag frågar mig varför. Även om NPL 3 bygger på ssb 2008 torde namnet ha givits till inte så få pojkar redan då. Det är nog inte bara «nokre namn i ssb-listene» som är utelämnade – om jag begränsar mig till namn med fler än hela 500 namnbärare i ssb 2012 finns där minst ett tjugotal namn av främst arabiskt eller slaviskt ursprung (men också från andra språk) som inte tas upp i NPL 3, bl.a. *Ahmad, Hassan, Jaroslaw, Zbigniew, Aisha, Svetlana* och *Thi*. Och bland de namn som har över 200 bärare finns det många fler namn, som också är givna till barn födda i Norge, som är utelämnade i lexikonet. Det här tycker jag är att beklaga, eftersom det inte är lätt för vanliga namnintresserade, kanske lärare eller förskolepersonal, att veta till vilka källor man ska vända sig för att få reda på vad t.ex. namnet på ett visst barn (eller barnets förälder) med rötter i ett annat land betyder. Ska ett lexikon vara folkbildande, och, inte minst, eftersom, som förf. skriver på s. 12, «folk stadig slår opp på sjeldne namn» bör, enligt min uppfattning, alla namn som har nått en viss utbredning i ett land tas med i ett förnamnslexikon av den här typen. Det blir dessutom lite ologiskt när homonyma namn med olika språkliga rötter, som t.ex. *Omar* och *Kamil*, tas med, men inte namn som *Ahmad* eller *Samira*.

Utöver de enskilda namnartiklarna finns också särskilda artiklar om olika namnelement, t.ex. *Lid-*, *Stein-/stein*, *Tor-/tor* m.fl. Dessa artiklar är längre än de som gäller enskilda namn, och i dem förtecknas såväl norröna som norska och nyskapade sammansättningar. Som svensk är det lätt att fascineras över den mångfald av nya namn som i sen tid tillkommit med hjälp av gamla namnleder, men då formuleringen «svært sjeldan» förekommer så ofta om dessa namn, undrar man över hur många av dem som egentligen har eller kommer att få en stadig plats i namnförrådet.

Sammanfattningsvis är det mycket glädjande att NPL 3 nu finns i sinnevärlden. Kristoffer Kruken ska gratuleras till slutresultatet av många års arbete. Det ligger en beundransvärd energi bakom de uppgifter om tidigast kända årtal som ges, liksom om namnens geografiska utbredning. Alla personnamnsforskare som ägnat sig åt namnsamlade ur arkivmaterial kan ana sig till vilket mödosamt slit som ligger bakom en kort formulering som «kjent sidan 1810 (Hedmark)». Också den omfattande litteraturförteckningen är värd beröm liksom att verket nu omfattar så många flera namn. NPL 3 kommer att som sina föregångare bli ett oundgängligt referensverk för nordiska personnamnsforskare.

Katharina Leibring

Källor och litteratur:

Kruken, Kristoffer, 2013: Kjeldebruken i *10 001 navn* – eit kritisk inlegg. I: *Studia anthroponymica Scandinavica* 30. S. 161–64.

NPL 2 = Kruken, Kristoffer & Stemshaug, Ola: *Norsk personnamnleksikon*. 2. utgåva. Oslo 1995.

ssb 2012 = Statistisk sentralbyrå, Oslo. *Namnestatistikk for 2012*.

Tilsend litteratur

- Grønvik, Oddrun m.fl. (red.) 2013: Norsk ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet. Band XI. Stø – tåvрут. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Haugen, Odd Einar (red.) 2013: Handbok i norrøn filologi. 2. utgåve. Bergen: Fagbokforlaget/Landslaget for norskundervisning.
- Jacobsen, Tina K. m.fl. (red.) 2013: Nøvn i strandamentanini/Navne i kystkulturen. Forelesninger fra det 41. NORNA-symposium i Tórshavn 2.-4. juni 2011. NORNA-rapporter 89. Uppsala: NORNA-förlaget.
- Jørgensen, Bent (red.) 2013: Danmarks Stednavne nr. 26. Stednavne i Roskilde Amt. Roskilde, Køge, Sømme Herred, Volborg Herred, Tune Herred, Ramsø Herred. Udgivet af Afdeling for Navneforskning ved Bent Jørgensen. København: Museum Tusulanums Forlag.
- Kristoffer Kruken og Ola Stemshaug. 2013: Norsk personnamleksikon. 3. utgåve ved Kristoffer Kruken. Oslo: Samlaget.
- Maal og Minne 2010, hefte 2, 2011 hefte 1–2, 2012 hefte 1–2, 2013 hefte 1.
- Namn och Bygd 99–100. [Uppsala] 2011–2012.
- Nytt om namn. Meldingsblad för Norsk namnelag 52–57. 2010–2013.
- Studia Anthroponymica Scandinavica 29–30. [Uppsala] 2011 – 2012.
- Mattfolk, Leila m.fl. (red.) 2013: Namn i stadsmiljø. Handlingar från NORNA:s 42 symposium i Helsingfors den 10–12 november 2011. Skrifter 7 – Institutet för de inhemska språken. NORNA-rapporter 90. Helsingfors/Uppsala: Institutet för de inhemska språken/NORNA-förlaget.

Medarbeidarar i årgang 30

- Aune, Kolbjørn, f. 1940. Cand. philol. 1970 (Oslo). Pensj. museumsstyrar. Adr.: Holla, 7200 Kyrksæterøra. E-post: kolbjorn.aune@hotmail.com
- Bjorvand, Harald, f. 1942. Mag. art. 1970 (Oslo), dr. philos. 1988 (Oslo). Professor emeritus. Adr.: Institutt for litteratur, områdestudier og europeiske språk, Postboks 1003 Blindern, 0315 Oslo. E-post: harald.bjorvand@ilos.uio.no
- Hagland, Jan Ragnar, f. 1943. Cand. philol. 1969 (Bergen), dr. philos. 1985 (Trondheim). Professor emeritus. Adr.: Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 7491 Trondheim. E-post: jan.ragnar.hagland@hf.ntnu.no
- Heide, Eldar, f. 1966. Mag. art. 1998 (Oslo), dr. art. 2006 (Bergen). Adr.: Kringlebotn 120, 5225 Nesttun. E-post: eldahei@online.no, nettside <http://eldar-heide.net/>
- Heinesen, Line Lysaker, f. 1982, MA 2008 (Oslo). Førstekonsulent. Adr.: Stedsnavntjenesten for Østlandet og Agderfylkene, Navnegransking, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo, Postboks 1011 Blindern, 0315 Oslo. E-post: l.l.heinesen@iln.uio.no
- Leibring, Katharina, f. 1958. Fil. kand. 1984 (Uppsala), fil. dr. 2000 (Uppsala). Første forskningsarkivarie, docent. Adr.: Namnarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen, Box 135, SE-751 04 Uppsala. E-post: katharina.leibring@sofi.se
- Jenstad, Tor Erik, f. 1956. Cand. philol. 1982 (Trondheim), dr. art. 1995 (Trondheim). Redaktør. Adr.: Norsk Ordbok 2014, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 7491 Trondheim. E-post: tor.erik.jenstad@hf.ntnu.no
- Jørgensen, Bent, f. 1944. Mag. art. 1970 (København), dr. phil. 1976 (København). Professor. Adr.: Nordisk Forskningsinstitut, Afdeling for Navneforskning, Københavns Universitet, Njalsgade 136, DK-2300 København S. E-post: berge@hum.ku.dk
- Schmidt, Tom, f. 1948. Cand. philol. 1976 (Oslo), dr. philos. 2000 (Oslo). Professor. Adr.: Navnegransking, Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo, Postboks 1011 Blindern, 0315 Oslo. E-post: tom.schmidt@iln.uio.no
- Wetås, Åse, f. 1972. Cand. philol. 1999 (Oslo), dr. art. 2008 (Oslo). Prosjektdirektør. Adr.: Norsk Ordbok 2014, Universitetet i Oslo, Postboks 1021 Blindern, 0315 Oslo. E-post: ase.wetas@iln.uio.no

Manuskript til Namn og nemne

Redaksjonen vil helst ha manus elektronisk som vedlegg til e-post. Blir det brukt spesialteikn, ønskjer vi også ei pdf-fil av artikkelen.

Artiklar på skandinaviske språk skal ha eit samandrag på engelsk eller tysk. Samandraget skal kort gje innsyn i dei viktigaste momenta i artikkelen.

Sitat som er lengre enn tre liner, skal skiljast frå teksten ved innrykking.

Fotnotar (merknader) bør brukast så lite som råd; dei bør oftast takast inn i teksten. Eventuelle fotnotar skal plasserast nedst på sida. Nummertilvisingane i teksten skal ikkje ha parentes kring seg, og dei skal plasserast etter skilje-teikn.

Litteraturlitvisingane skal om mogleg gjerast ved forfattarnamn og utgjevingsår. Døme: ... (Indrebø 1924: 98), eller: Gustav Indrebø (1924: 98) meiner ... , eller: Som opplyst i Indrebø 1924: 98, ... Arbeid som er fotografisk oppattprenta, skal siterast etter originalutgåva (av forskingshistoriske grunnar), altså ikkje Olsen 1978. Torp 1963, Aasen 1918 eller 1977. Allment kjende tidsskrift bør ha forkorta titlar (t.d. ANF, APhS, MM, NoB, SvLm); det same gjeld kjende seriar (t.d. DS [Danmarks Stednavne], NG [Norske Gaardnavne]). Undertitlar og serieopplysningar trengst til vanleg ikkje.

Døme:

Andersson, Thorsten 1983: Personnamn. Till begreppets avgränsning. Göran Hallberg m.fl. (red.): *Personnamnsterminologi. NORNA-rapporter 23*. 9–23.

Hovda, Per 1966: *Norske elvenamn*. Oslo–Bergen.

[Hovda, Per] 1978: *Frå hav til hei*. Oslo–Bergen–Tromsø.

Indrebø, Gustav (red.) 1920: *Sverris Saga etter Cod. AM 327 4°*. Kristiania: Den Norske Historiske Kildeskriftkommission.

Indrebø, Gustav 1921: Stadnamni i ei fjellbygd. *MM* 1921.113–210.

Indrebø, Gustav 1924: *Norske Innsjønamn*. 1. *Upplands fylke*. Oslo.

Indrebø, Gustav 1936a: Hordaland–Hordafylke. *Bidrag till nordisk filologi tillägnade Emil Olson den 9 juni 1936*. 72–77. Lund–Köpenhamn.

Indrebø, Gustav 1936b: Nokre fjellnamn i Sogn. *MM* 1936. 36–75.

Indrebø, Gustav 1938: Þinghá. *NoB* 25. 1–17.

NG = Oluf Rygh m.fl.: *Norske Gaardnavne* 1–18. Kristiania 1897–1924. *Fællesregister* ved A. Kjær, Oslo 1936.

NG Indl. = Oluf Rygh: *Norske Gaardnavne. Forord og Indledning*. Kristiania 1898.

Rygh, Oluf: Sjå NG.

Olsen, Magnus 1926: *Ættegård og helligdom*. Oslo.

Sigmundsson, Svavar, 2002: Nafngiftir útlendra sjómanna á íslenskum stöðum. Anfinnur Johansen m.fl. (red.): *Eivindarmál. Heiðursrit til Eivind Weyhe á sexti ára degi hansara 25. apríl 2002*. 353–359. Tórshavn.

Torp, Alf 1919: *Nynorsk etymologisk ordbok*. Kristiania.

Aasen, Ivar 1873: *Norsk Ordbog*. [2.] Udg. Christiania.